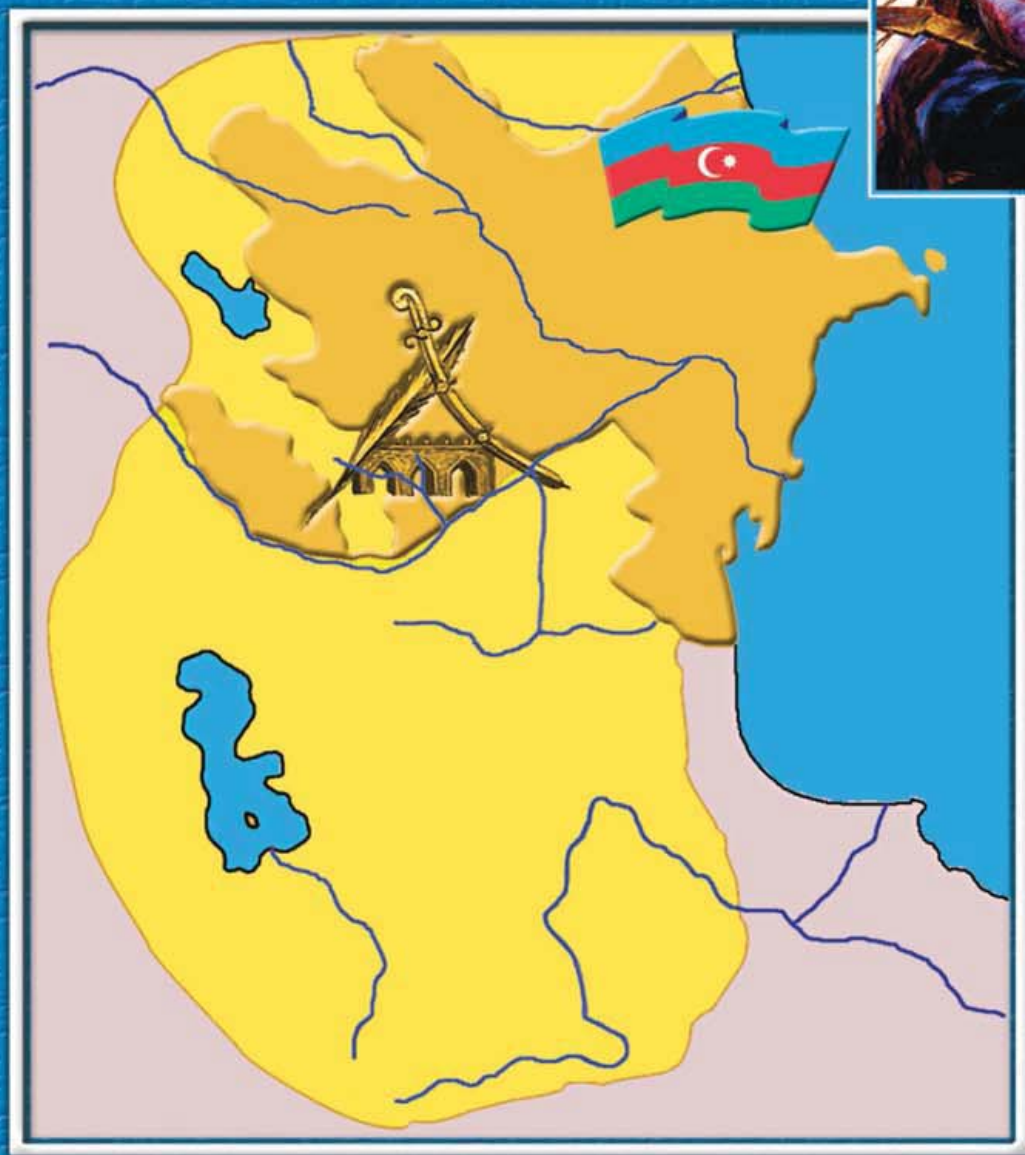
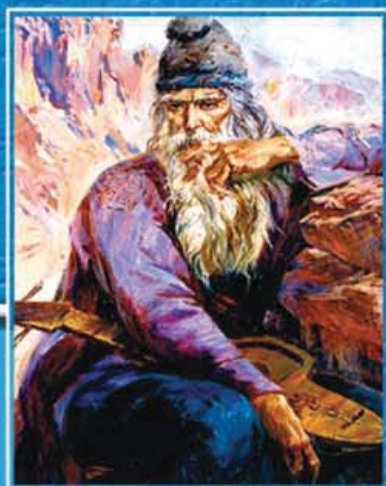

AZƏRBAYCAN TARİXİ

DƏRSLİK

5

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

YAQUB MAHMUDLU, HAFİZ CABBAROV,
LEYLA HÜSEYNOVA

AZƏRBAYCAN TARİXİ 5

*Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün
Azərbaycan tarixi fənni üzrə*

DƏRSLİK

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
tahsil_az@yahoo.com və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığa görə əvvəlcədən təşəkkür edirik!

BAKİ–2017

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Giriş.....	7
1. «Azərbaycan tarixi» fənni nəyi öyrədir?	9

AZƏRBAYCAN QƏDİM DÖVRDƏ

2. Azərbaycanın ən qədim insan məskəni — Qarabağ.....	11
3. Qayalar üzərində tarix.....	14
4. Əmək alətləri necə meydana gəldi?	17
5. Azərbaycanın ən qədim dövləti.....	21
6. Qaniçən Kiri kim məğlub etdi?	25
7. Azərbaycan adı necə yarandı?	29
8. Qədim Azərbaycan dövləti — Albaniya.....	33
9. Azərbaycanda dini inanclar	37

AZƏRBAYCAN ORTA ƏSRLƏRDƏ

10. Cavanşir	40
11. «Qırx il kölə kimi yaşamaqdansa...»	44
12. «Kitabi-Dədə Qorqud» — yurdumuzun tarix salnaməsi.....	48
13. Azərbaycanın «Dəmir qapı»sı — Dərbənd	52
14. Şirvanşahlar dövləti.....	55
15. Bərdə.....	59
16. Təbriz.....	62
17. Ərdəbil	66
18. Azərbaycan mədəniyyətinin oyanışı.....	69
19. Şəmsəddin Eldəniz necə Azərbaycan hökmdarı oldu?	73
20. Marağa rəsədxanası	75
21. «Rəşidiyyə» — Məşhur Azərbaycan Universiteti	78
22. Ağqoyunlu dövlətinin hökmdarı.....	80
23. «...Gülüstan qalası, yoxsa Azərbaycan?».....	83
24. Şairlər sultanı.....	87

AZƏRBAYCAN YENİ DÖVRDƏ

25. Şərqi son fatehi.....	91
26. İlk müstəqil Azərbaycan xanlığı	95
27. Şuşa—Pənahabad qalası	99

28. İrəvan xanlığı	103
29. Gəncə niyə Yelizavetpol adlandı?	106
30. Azərbaycanın parçalanması	109
31. Tarixi yazanlar.....	113
32. Mirzə Fətəli Axundzadə.....	117
33. Milli mətbuatımızın banisi	121
34. Böyük Azərbaycan xeyriyyəçisi.....	124
35. «Molla Nəsrəddin»	128
36. Mirzə Ələkbər Sabir	131
37. Səttarxan	134

AZƏRBAYCAN ƏN YENİ DÖVRDƏ

38. Sultan bəy Sultanov	136
39. Mart soyqırımı	140
40. «Bir kərə yüksələn bayraq...»	144
41. Azərbaycan ordusunu yarananlar	149
42. İnkilab, yoxsa işğal?	154
43. Qardaş köməyi.....	157
44. 1937-ci il.....	161
45. Şərqdə ilk operanı kim yazdı?	165
46. İkinci Dünya müharibəsi və Azərbaycan.....	169
47. Ustad Şəhriyar	173

AZƏRBAYCAN MÜASİR DÖVRDƏ

48. Lütfi Rəhim oğlu Ələsgərzadə	175
49. Dirçəliş	178
50. Qanlı Yanvar	181
51. İstiqlalımızın bərpası.....	185
52. Xocalı soyqırımı	188
53. Qarabağ müharibəsi qəhrəmanları	192
54. Müstəqil Azərbaycanın qurucusu	197
55. Ulu Öndərin yolu ilə	202

GİRİŞ

Əziz məktəbli! Sən bu fənn vasitəsilə öz şanlı Vətəninin tarixini öyrənəcəksən.

Hər kəsə, hər xalqa öz ölkəsi, öz Vətəni əzizdir. Sən də öz Vətəninə — ***Odlar Yurdu Azərbaycan***a bağlısan, onunla nəfəs alırsan, onunla yaşayırsan! Ona görə də candan artıq sevməlisən ana torpağını, ata yurdunu — Azərbaycanımızı! Çünki adi bir torpaq parçası, sadəcə bir ərazi deyil, sənin Vətənin. Yer üzünün ən qədim mədəniyyət ocaqlarından biridir ata yurdun Azərbaycan! Yüz min illərlə hesablanır sənin torpağında ömür sürmüş ən qədim insanın — ***Azıx adamının yaşı!***

Azərbaycan ərazisi təbiətinə görə çox zəngin və gözəl iqlimə malik olduğu üçün burada hələ çox qədim zamanlarda insanlar məskən salmışdılar. Çox uzaq keçmişdə yurdumuzda şəhərlər, kəndlər yox idi. İnsanlar kiçik qruplar halında yaşayır, daş və dəyənək vasitəsilə qida əldə edirdilər. O zaman insanlar ancaq isti və əlverişli ərazilərdə həyat sürə bilirdilər. Çünki özlərinə ev tikməyi, təsərrüfat yaratmağı hələ bacarmırdılar.

Dünyanın çox görkəmli alimləri uzun axtarışlardan sonra hamılıqla eyni nəticəyə gəlmiş, qiymətli bir xəritə yaratmışlar. «***Avropanın ən qədim sakinləri***» adını vermişlər bu xəritəyə. Dünyada çox ölkələr, xalqlar olmasına baxmayaraq, bu xəritəyə ulu tarixə, şanlı keçmişə malik olan tək-tək məmləkətlərin adı daxil edilib. Onlardan biri də doğma Azərbaycanımızdır! Avropanın ən qədim sakinlərindən, dünyanın ən qədim xalqlarından biridir sənin xalqın — mənsub olduğun böyük Azərbaycan xalqı!

Azərbaycan sənə el müdriki ***Dədəmiz Qorqudun*** əmanətidir! Dünya mədəniyyətinin zirvəsini fəth edən ***dahi Nizaminin*** yadigarıdır Vətən! Doğma dilində dünya poeziyasının şah əsərlərini yaratmış dahi ***Füzulinin*** əmanətidir Vətən! ***Tusilər, Nəsimilər, Mirzə Fətəllilər, Mirzə Cəlillər, Sabirlər, Cavidlər, Səməd Vurğunlar, Üzeyir Hacıbəylilər, Rəsul Rzalar, Şəhriyarlardır...*** Vətən!

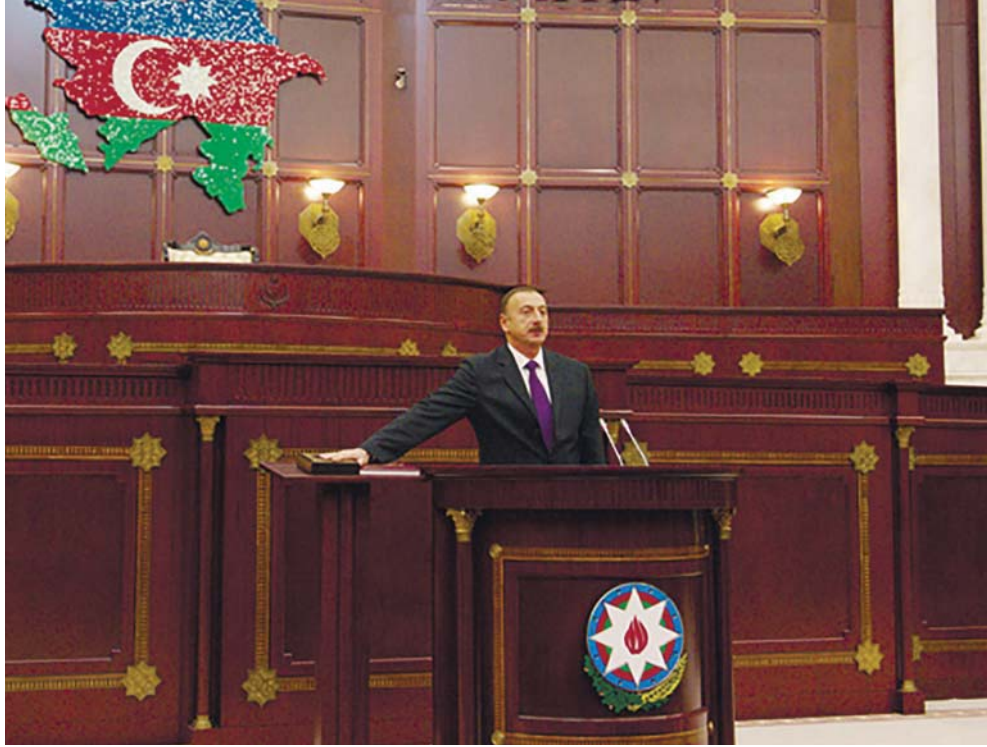
Ana haqqını Tanrı haqqına bərabər tutan Oğuz qəhrəmanı **Uruzun**, qırx il kölə kimi sürünməkdənsə, bir gün azad yaşamağı üstün tutan **Babəkin** bizə əmanətidir Vətən!

Şərqə, qərbə, şimala, cənuba elçilər göndərib, elçilər qəbul edən babamız **Uzun Həsənin** yadigarıdır. Yurdun bütün torpaqlarını birləşdirib qüdrətli Azərbaycan dövləti yaradan, doğma dilimizi dövlət dilinə çevirən **Şah İsmayıl Xətəinin** mirasıdır Vətən!

Yurduna kəc baxan düşmənin qoşunlarını darmadağın etmiş hökmdar **Tomiris ananın yadigarıdır** Vətən! Namusunu oğlunun həyatından üstün tutan **Burla Xatunun**, ağbirçək nənəmiz **Sara Xatunun yadigarıdır Vətən!** Odur ki, adi yadigar, adi əmanət deyil, müqəddəsdir Vətənimiz Azərbaycan!

Vətənin tarixinə yalnız keçmiş kimi baxmaq olmaz. Keçmişimizin tarixi həm də bu günümüzün və gələcəyimizin bünövrəsidir. Hər bir möhtəşəm bina öz bünövrəsi üzərində dayandığı kimi, xalqların bu günü və gələcəyi də onların tarixi üzərində ucalır. Əbəs yerə deməyiblər ki, «keçmişini qoru, gələcəyini qur». Tarixi keçmişimizi öyrənməklə biz öz xalqımızın, qədim dövlətlərimizin dünya tarixindəki yerini və rolunu müəyyən edə bilirik.

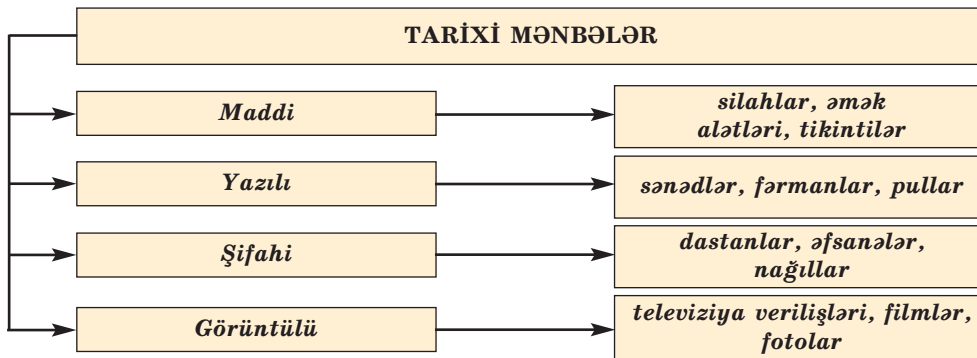
İndi şanlı tariximizin qanuni varisi olan, ***Azərbaycan Respublikası adlanan müstəqil dövlətimiz var!*** Üçrəngli bayrağımız var! Gerbimiz var! Himnimiz var! Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası adlanan təməl qanunumuz var! Azərbaycan daim irəli addımlayır. Bu yolda doğma xalqını qələbədən-qələbəyə qovuşduran Prezidentimiz ***İlham Əliyev*** dünyanın sayılıb-seçilən dövlət başçılarından biridir. Müstəqil dövlətimizin ay-ulduzlu bayrağını uca zirvəyə qaldıran dahi siyasətçi ***Heydər Əliyevin*** — «Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədi olacaqdır, sarsılmaz olacaqdır» — müdrik kəlamı artıq həqiqətə çevrilmişdir!

Məktəbli dost! Müqəddəs himnimizlə səsleşən bu müdrik kəlama, sənə bəslənilən etimada layiq ol! Namusumuzu, şərəfimizi, azadlığımızı, Azərbaycanımızı əbədiyyətədək qorumağa, yaşatmağa hazır ol!

1. «AZƏRBAYCAN TARİXİ» FƏNNİ NƏYİ ÖYRƏDİR?

Tarixi necə öyrənirik? Qədim insanların işlətdiyi əşyalar qalın torpaq qatlarının altında qalmışdır. Alimlər bu əşyaları qazıb çıxararaq qədim insanların necə yaşadıklarını, nə ilə məşğul olduklarını, nəyi bacardıklarını öyrənirlər. Onlar daha qədim dövrə aid olan şeyləri sonralar tapılan əşyalarla müqayisə edir, insanların həyat tərzinin zaman keçdikcə necə dəyişdiyini müəyyən edirlər.

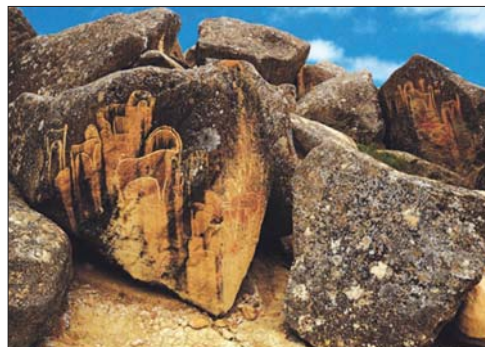
Tarixi mənbələr dörd qrupa bölünür. Bunlar, əsasən, aşağıdakılardır:

İnsanların yaşayış yerləri, qəbir abidələri, silahlar, qala divarları və digər qədim abidələr **maddi mənbələrə** aiddir. Bu mənbələr insanların həyat tərzini, adət-ənənələrini, dini inanclarını və onların həyatında baş vermiş digər prosesləri öyrənməyə kömək edir.

İnsanların təcrübəsi, bilikləri artdıqca, onları nəsildən-nəslə şifahi ötürmək çətinləşirdi. Ona görə də bizim eradan əvvəl 4-cü minillikdə insanlar yazını kəşf etdilər. Qədim yazıları oxumaq asan deyil. Mütəxəssislər bu yazıları oxumaq üçün böyük əmək sərf edirlər. Bunlar tariximizi öyrənmək üçün **yazılı mənbələrdir**.

Tarixi öyrənmək üçün ən mühüm mənbələrdən biri də **şifahi mənbələrdir**. Özündə tarixi məlumatları əks etdirən şifahi

Qaya təsvirləri

xalq ədəbiyyatı nümunələri, dastanlar və nağıllar da tarixi keçmişimizi öyrənmək üçün dəyərli mənbələrdir. Bu mənbələr içərisində ən dəyərlisi «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanıdır. Bu dastan xalqımızın qədim və zəngin tarixini öyrənməyə imkan verir.

Son dövrlərdə tarixi mənbələr sırasına yeni olan **televiziya verilişləri**, reportajlar və s. əlavə edilmişdir. Texnologiyanın inkişafı tarixi mənbələrin yeni xüsusiyyət qazanmasına səbəb olmuşdur.

Tarix necə hesablanır?

İki min il bundan əvvəl İsa peyğəmbərin dünyaya gəlməsi ilə il hesabı həmin dövrdən aparıldı. Bu hadisə Milad (anadanolma) adlanır. Miladdan əvvəlki vaxt bizim eradan əvvəl (b.e.ə.), birinci ildən indiyədək keçən vaxt isə bizim era adlanır.

Bizim eramızdan əvvəl baş vermiş hadisədən eramızda baş verən hər hansı bir hadisəyədək nə qədər vaxt keçdiyini necə hesablayırıq? Məsələn, əcdadlarımızın yaratdığı Manna dövləti b.e.ə. 1-ci minillikdə meydana gəlmişdir. Eramızın başlanğıcından isə artıq 2 min ildən çox zaman ötür. Manna dövlətinin yaranmasından nə qədər vaxt keçdiyini bilmək üçün 2 min illə min ili toplayırıq. Deməli, Manna dövlətinin yaranmasından təxminən 3 min il keçmişdir.

Sual və tapşırıqlar

1. Yaşadığın ərazidə hansı maddi mədəniyyət abidələrini tanıyırsan?
2. Maddi və yazılı mənbələrin fərqi izah et.
3. Atropatena dövləti b.e.ə. 4-cü əsrdə yaranmışdır. Bu dövlətin yaranmasından neçə əsr keçmişdir?
4. Cədvəli dəftərinə çək və tamamla:

Tarixi mənbələr			
Maddi	Yazılı	Şifahi	Görüntülü

AZƏRBAYCAN QƏDİM DÖVRDƏ

2. AZƏRBAYCANIN ƏN QƏDİM İNSAN MƏSKƏNİ – QARABAĞ

Azıx mağarası nədən xəbər verir?

Vətənimizin zəngin təbiəti, heyvanlar və bitkilər aləmi, bulaqları və mağaraları qədim insanların yaşaması üçün olduqca əlverişli idi. Ölkəmizdə qədim insanların izləri qalmış bir çox mağaralar vardır.

Mağara müxtəlif təbiət hadisələri zamanı dağların içərisində yaranmış boşluqdur. Bu boşluğun girişi olur. Belə yerlər qədim insanların həm sığınacaq, həm də yaşayış yeri olurdu. Mağaralar insanları yağışdan, küləkdən, soyuqdan, vəhşi heyvanların hücumundan qoruyurdu. İnsanlar ovladıqları vəhşi heyvanları mağaralarda bişirib yeyir, topladıqları bitkilərlə qidalanırdılar.

Azərbaycanda insanların yaşadığı ən qədim mağara Azıx mağarasıdır. Bu mağara dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biridir.

Azıx mağarası Qarabağın Füzuli şəhəri yaxınlığında yerləşir. Alimlər burada qədim insanların necə yaşadıklarını göstərən maraqlı tapıntılar aşkar etmişlər.

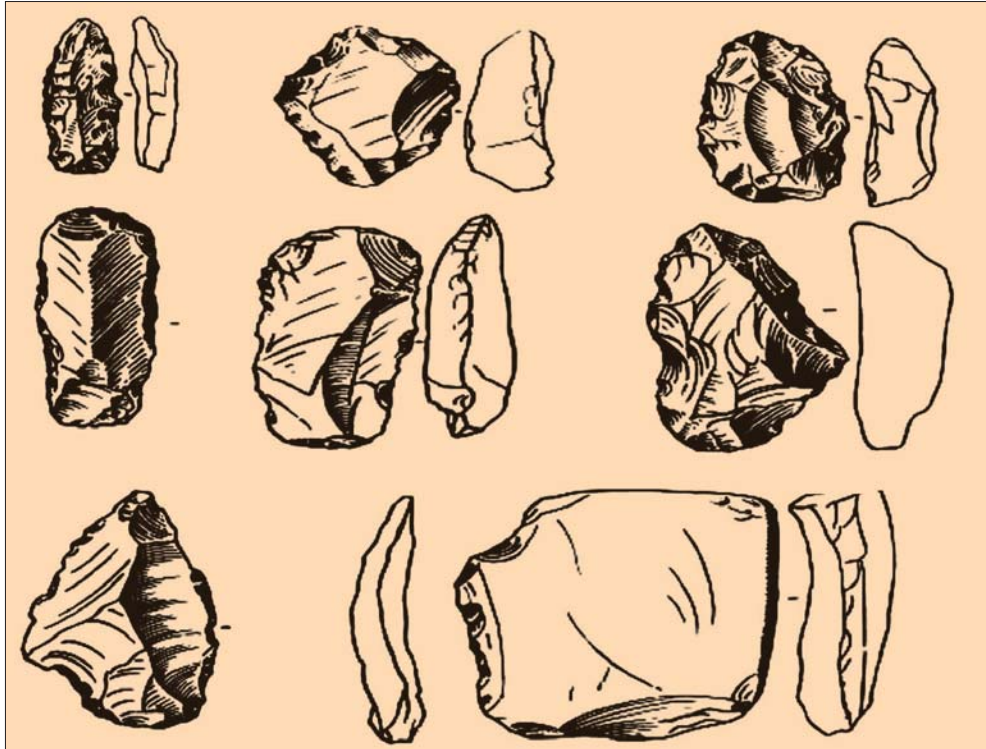
Azıx mağarasının görünüşü

*Bu tapıntılar
nəyi sübut
edir?*

Azıx mağarasından mağara ayısının və kərgədanın, atın, maralın, qabanın və digər vəhşi heyvanların sümükləri tapılmışdır. Onlar qədim insanlar tərəfindən ovlanmışdı. Bu heyvan sümüklərinin və dişlərinin böyüklüyündən məlum olur ki, qədim dövrdə heyvanlar indiki heyvanlardan qat-qat böyük olmuşdur.

Azıx mağarasında yaşayan insanların istifadə etdikləri daş alətlər isə onların əmək fəaliyyəti haqqında danışmağa imkan yaradır. Bu alətlər adi çay daşlarından düzəldilirdi. Qədim insanlar onlardan ovladıqları heyvanı kəsmək, doğramaq üçün istifadə edirdilər.

Azıx mağarasında ocaq izləri də aşkar edilmişdir. Qədim insanlar ilk vaxtlar odun köməyi ilə isinir, yemək bişirir və heyvanlardan qorunurdular. Odu əldə etmək çətin olduğundan onlar ocağı sönməyə qoymurdular. Qədim insanlar başa düşürdülər ki, odu qorumaq lazımdır. Çünki od onların həyatını bir çox çətinliklər-

*Azıx mağarasında tapılan
daş əmək alətləri*

dən qoruyurdu. Zaman keçdikcə insanlar od əldə etməyi də öyrəndilər. Onlar quru ağac parçalarını və çaxmaq daşlarını birbirinə sürtərək ocaq yandırırdılar.

Azıx mağarasında tapılmış ən qiymətli nümunə qədim insanın alt çənə sümüyüdür. Çənə sümüyü 1968-ci ildə **Məmmədli Hüseynovun** başçılığı ilə Azərbaycan **arxeoloqları** tərəfindən kəşf edilmişdir. Alimlərin fikrincə, bu çənə sümüyü 18–22 yaşlı qadına aiddir. Həmin insan yaşadığı mağaranın adına uyğun olaraq, «Azıx adamı» adlandırılmışdır.

arxeoloq — qədim maddi-mədəniyyət nümunələrini öyrənən alim

«Azıx adamı» sübut edir ki, Azərbaycan ən qədim insanların yaşayış məskəni olmuşdur. Bu tapıntıya görə Azər-

baycan «Avropanın ən qədim sakinləri» xəritəsinə daxil edilmişdir. Həmin alt çənə sümüyü qiymətli **eksponat** kimi Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin xüsusi fondunda saxlanılır.

eksponat — muzeydə nümayiş olunan nümunə

Azıx mağarası M.Hüseynovun rəhbərliyi ilə Azərbaycan arxeoloqları tərəfindən kəşf edilmişdir

Qədim insanın alt çənə sümüyünün bir hissəsi

Sual və tapşırıqlar

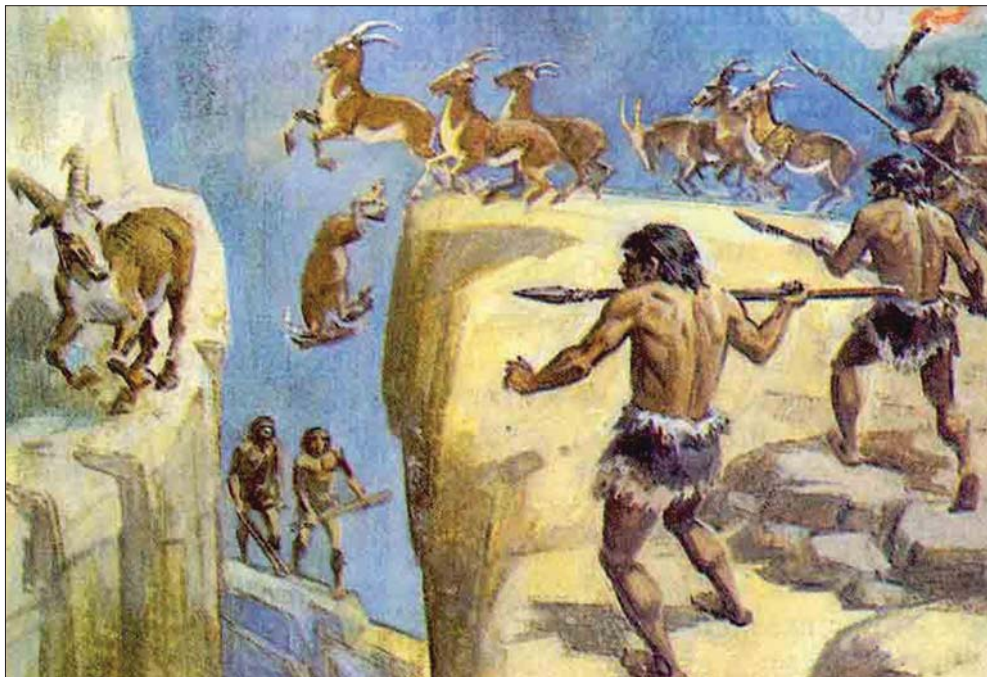
1. Səncə, Azərbaycan ərazisinin qədim insanların yaşaması üçün əlverişli olması nə ilə bağlı idi?
2. Ən qədim insanların həyat tərzini müasir insanın həyat tərzinə müqayisə et.
3. Qədim dövrün ov səhnəsini təsvir edən kiçik hekayə hazırla.
4. Azıx mağarasının olduğu yeri Azərbaycan Respublikasının xəritəsində müəyyən et.

3. QAYALAR ÜZƏRİNDƏ TARİX

Bakı şəhərinin yaxınlığında tarixi bir məkan var. Bu məkanın adı Qobustandır. Burada **Qobustan Dövlət Tarix və Bədii Qoruğu** yerləşir. Adından məlum olduğu kimi, bura tarix və incəsənət ocağıdır. Qoruqda qədim insanların çəkdikləri qayaüstü rəsmlər, onların həyat və məişəti ilə bağlı digər maddi mənbələr qorunur. Qobustan qoruğunda mühafizə edilən insan və heyvan təsvirləri, ov, döyüş və rəqs səhnələri ən qədim insanların həyatı haqqında maraqlı məlumat verir. Buradakı müxtəlif heyvan təsvirləri, ov səhnələri qədim insanların hansı heyvanları necə ovladığını öyrənməyə imkan yaradır. Ovçular ova getməzdən öncə qaya üzərinə çəkilmiş heyvan təsvirlərini **ovsunlayır**, sonra ova çıxırdılar. Bununla onlar ovun uğurlu olacağına inanırdılar. Belə mərasimlər qədim insanların dini ayinləri idi.

ovsun — *sehr, cadu*

Qobustan qayalarında qayıq təsvirləri də vardır. Bu təsvirlər Qobustan ərazisində yaşamış qədim insanların qayıq düzəltmək bacarığından xəbər verir. Onlar qayıqla balıq ovuna çıxırdılar.

İbtidai insanlar ov zamanı

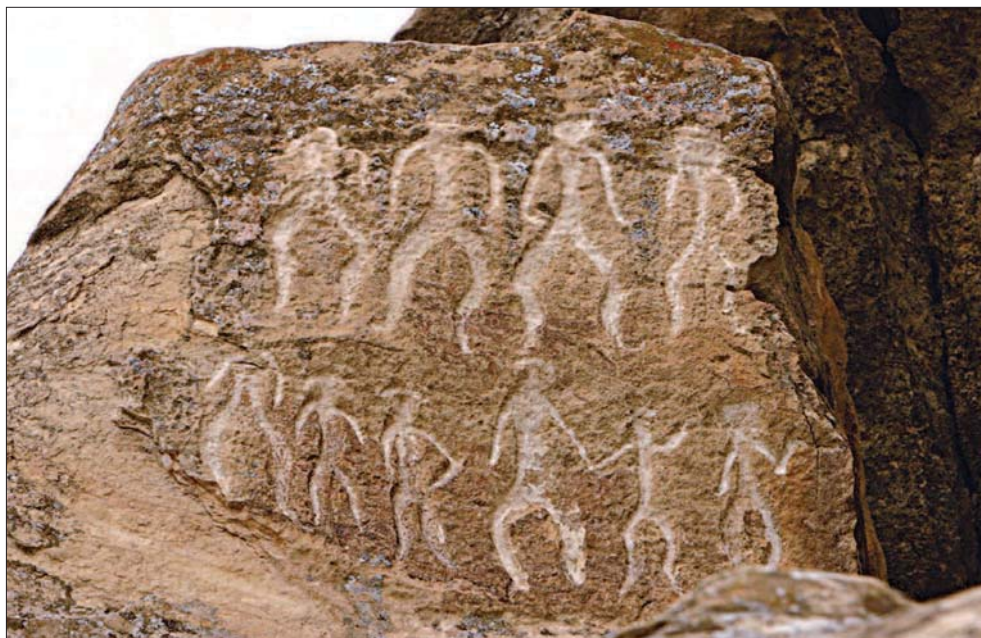
Qobustanda insanlar **qəbilə** şəklində yaşayırdılar. Zaman keçdikcə insanların sayı artdı, bir neçə nəsil birlikdə **tayfa** yaratdı. Qobustan qayalıqlarında qadın, kişi və uşaqların birgə rəsmləri ən qədim ailələri təsvir edir. Bu onu göstərir ki, Qobustanda qədim insanlar artıq ailə şəklində yaşayırdılar.

qəbilə — qan qohumu olan insanların birliyi, nəsil

Qoruqdakı döyüşçü və döyüş təsvirləri qəbilələr arasında münaqişələrin olduğunu göstərir. Bu münaqişələr, əsasən, əlverişli ərazilər uğrunda baş verirdi.

Yallı səhnələri Qobustan qoruğunun ən maraqlı rəsmlərindəndir. Burada uğurlu ovdan sonra tonqalların ətrafında şənlik edən insanlar təsvir olunmuşdur.

Əgər qədim insanlar rəqslər edirdilərsə, deməli, onların musiqi aləti də var idi. Qobustan qoruğunda «Qavaldaş» adlanan qədim musiqi aləti qorunub saxlanılır. Təpənin döşündə yastıq kimi iki iri daşın üstündə üçüncü qaya daşı qoyulmuşdur. Bu daş altdakı daşlara nisbətən xeyli yastıdır. Kiçik bir daşla bu qaya daşına vuranda cingiltili səs yaranır. Bu zərb musiqi aləti ulu babalarımızın ixtirasıdır. «Qavaldaş»dan xüsusi olaraq rəqs və

Qobustanda yallı təsviri

«Qavaldash» (Qobustan)

mahnı mərasimləri üçün istifadə edirdilər. Qədim insanlar musiqi sədaları altında şövlə rəqs edir, əl-ələ tutub ritmli yallı gedirdilər.

«Qavaldash» musiqi aləti bu gün də öz quruluşu, qeyri-adi səsləri ilə qoruğa gələnlərin böyük heyratinə səbəb olur.

UNESCO (YUNESKO) —
BMT-nin elm və mədəniyyət
komissiyası

Açıq səma altında qayalar üzərindəki qədim rəsmlərə, «Qavaldash»a və digər maddi tapıntılara görə Qobustan qoruğu UNESCO-nun dünya irsi xəritəsinə daxil edilmişdir.

Sual və tapşırıqlar

1. Qobustan qayaları nə üçün qoruq elan edilmişdir?
2. Qobustan rəsmləri qədim insanın həyat tərzində hansı məlumatları verir?
3. Azıx adamının həyat tərzini ilə Qobustanın qədim insanların həyat tərzində hansı fərqləri görürsən?
4. Qobustanın qayaüstü təsvirlərinin tarixi əhəmiyyəti mövzusunda esse yaz.

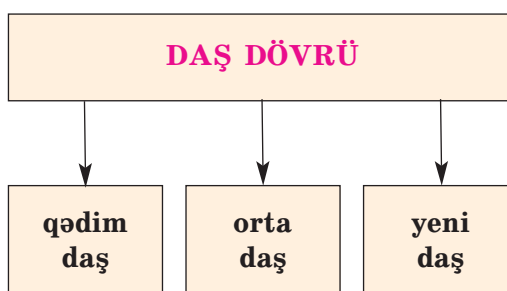

4. ƏMƏK ALƏTLƏRİ NECƏ MEYDANA GƏLDİ?

Ən qədim insanlar əmək alətlərini, əsasən, daşdan düzəldirdilər. Ona görə də bəşər tarixinin ilk dövrü daş dövrü adlanır. Daş dövrü üç mərhələyə bölünür: qədim daş dövrü; orta daş dövrü; yeni daş dövrü.

Bəşər tarixinin ilk dövrü necə adlanır?

İnsanlar əmək alətlərini ilk vaxtlar sərt daşlardan hazırlayırdılar. Lakin sonralar əmək alətlərini asanlıqla parçalana bilən çaxmaqdaşından, vulkanik şüşədən hazırlamağa başladılar. İnsanlar bu materiallardan kəsici alətlər, nizəyəbənzər silahlar düzəldirdilər.

Daşı daşa vurmaqla onları xırda hissələrə parçalayırdılar. Parçalanmış daşın iti tərəfi ilə əti kəsib doğramaq, sümükləri sındırmaq, ağacların ucunu itiləmək mümkün idi. Belə iti daşlardan düzəltdikləri əl çapacağı və ağac dəyənək vasitəsilə insanlar özləri üçün qida əldə edirdilər.

Orta daş dövründə əmək alətləri xeyli təkmilləşdi. İnsanlar ox və kamanı ixtira etdilər. Ovçuluq insanların həyatında mühüm yer

Qədim daş dövrünə aid əl çapacaqları

*Orta daş dövrü insanı əmək aləti
düzəldərkən*

tutdu. Ox və kaman iri, təhlükəli heyvanları uzaqdan asanlıqla ovlamağa imkan yaradırdı. Sümükdən harpun adlanan alətin hazırlanması balıq ovunun daha da asanlaşmasına səbəb oldu.

Qədim insanlar nizə, ox və kamanla heyvan ovlayırdılar. Harpunla balıq tutur, sümüyündən iynə, ox ucluğu düzəldirdilər.

Orta daş dövründə insanlar əkinçiliklə də məşğul olmağa başlamışdılar. Onlar ağacdən düzəlttikləri ucu şiş alət — **toxa** ilə torpağı yumşaldıb

toxum əkir, heyvan sümüyündən hazırlanmış oraqla məhsulu biçirdilər. Yeni daş dövründə qədim insanlar əmək alətlərini daha da təkmilləşdirdilər. Toxa əkinçiliyi inkişaf etdi.

Toxa

Yeni daş dövrünə aid əmək alətləri

**İnsanın tanıdığı
ilk metal hansı
idi? O nə üçün
əlverişsiz idi?**

Min illər bundan əvvəl insanlar metalı kəşf etdilər. **Mis** qədim insanın tanıdığı ilk metal idi. Metal emalının kəşfi daha mükəmməl əmək və ov alətlərinin meydana gəlməsinə səbəb oldu. İnsanların həyatı xeyli dəyişdi. Lakin mis yumşaq

metal olduğuna görə ondan hazırlanmış əmək alətləri tez korlanırdı. Buna görə də qədim insan daha möhkəm alətlər hazırlamaq üçün daim axtarışlar aparırdı. Zaman keçdikcə o, misi əridib tərkibinə müxtəlif maddələr qatmaqla **tunc** əldə etməyi öyrəndi.

Tunc misə nisbətən möhkəm metal idi. Tunc alətlərdən istifadə insanların həyatını asanlaşdırırdı. Əkin sahələri genişlənir, məhsuldarlıq artırdı.

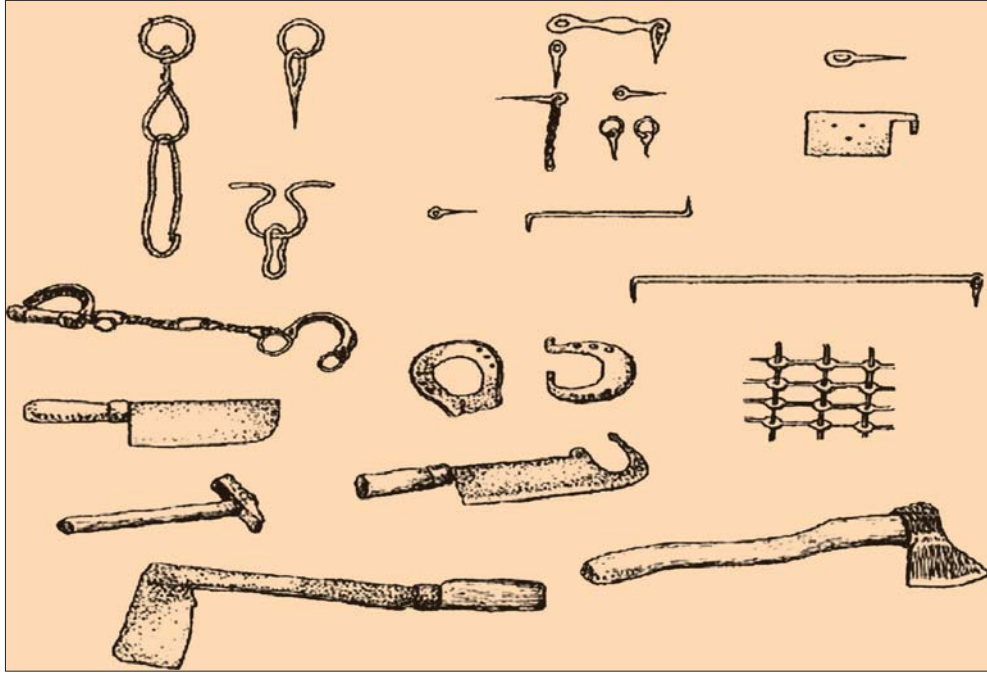
Tunc dövrünə aid əmək alətləri

Tunc dövründə insanlar bağçılıqla, bostançılıqla, üzümçülük və şərabçılıqla da məşğul olurdular. Arxeoloqlar ölkəmizin bir çox yerlərində qazıntılar aparan zaman ağacdən, misdən və tuncdan düzəldilmiş əmək alətləri, bəzək əşyaları, silahlar, qablar və başqa əşyalar aşkar etmişlər. Əmək alətləri içərisində ən əhəmiyyətli **xış** idi. Beləliklə, əmək alətlərinin köməyi ilə insanlar özlərini qida ilə daha yaxşı təmin edirdilər.

xış — torpağı şumlamaq üçün alət

Sonralar insanlar filiz yataqları aşkar etdilər. Tunca nisbətən daha möhkəm və keyfiyyətli metal — **dəmir** kəşf olundu. Dəmirdən mükəmməl alətlər düzəldilirdi. Belə əmək alətləri ilə bərk torpağı şumlamaq, kanallar və arxlar çəkmək və digər işləri görmək daha asan idi. İstehsal olunan məhsul sürətlə artırdı. Daha nüfuzlu insanlar: qəbilə başçıları, **kahinlər** artıq qalan məhsulu

kahin — bütperəstlikdə din xadimi

Dəmir dövrünə aid əmək alətləri

mənimsəyib varlanırdılar. İnsanlar arasında **bərabərsizlik** yaranırdı. Beləliklə, cəmiyyətdə varlılar və kasıblar meydana gəldi. Cəmiyyət inkişaf etdikcə bərabərsizlik daha da dərinləşirdi. Bərabərsizliyin nəticəsində sonralar dövlətlər yarandı. Dövlətin yaranmasında bərabərsizliyin nə üçün vacib olmasını sən gələcək dərslərdə öyrənəcəksən.

Sual və tapşırıqlar

1. Qədim əmək alətlərinin bir neçəsinin müasir variantını müəyyən et.
2. Əmək alətlərini hansı tarixi mənbəyə aid etmək olar?
3. Əmək alətlərinin cəmiyyətdə rolu haqqında şəkilli təqdimat hazırla.
4. Müasir əmək alətlərinin hansı materiallardan hazırlanması haqqında araşdırma apar.

5. AZƏRBAYCANIN ƏN QƏDİM DÖVLƏTİ

**Tayfa
birlikləri necə
yarandı?**

Tarixi Azərbaycan torpaqları şimalda Baş Qafqaz dağlarından, cənubda Zəncan və Həmədana qədər uzanırdı. Şərqdə Xəzər dənizindən qərbdə Göyçə gölü hövzəsi də daxil olmaqla Şərqi Anadoluya qədər əraziləri əhatə edirdi.

Qədim zamanlarda Azərbaycan ərazisində yaşayan tayfalar qonşuların aramsız hücumlarına məruz qalırdılar. Zaman keçdikcə tayfalar birləşir, tayfa birlikləri yaranırdı. Bəzən güclü tayfalar daha zəif tayfaları tabe edir, bəzən isə düşmən hücumlarından

**Qədim dövlət
qurumları
necə yarandı?**

qorunmaq üçün bir neçə qohum tayfa birləşirdi. Tayfaların birləşməsi ilə onların idarəetmə forması da dəyişdi. Çünki bu birliklər indi daha çox insanı əhatə edirdi. Ona görə də tayfa birliyinin idarə olunması üçün qaydalar yaradıldı. Yeni yaradılmış qaydalar hələ mükəmməl deyildi. Ona görə də tayfa birliklərinin yaratdığı birlikləri dövlət yox, ilk dövlət qurumu adlandırırlar. Azərbaycan ərazisində ilk dövlət qurumları təxminən 5000 il bundan əvvəl yaranmışdır. Dövlət qurumlarının idarə

Manna dövlətinin yarandığı qədim Azərbaycan ərazisi

olunması qaydaları getdikcə təkmilləşirdi. Dövlətin meydana gəlməsi üçün zəmin yaranırdı. Beləliklə, təxminən eramızdan əvvəl 9-cu əsrdə Urmiya gölü ətrafında Manna adlı dövlət yarandı. Manna Azərbaycanın ən qədim dövlətidir.

Manna dövlətinin adı o zaman ölkəmizdə yaşayan ən güclü tayfanın adı ilə bağlı idi. Dövlətin paytaxtı İzirtu şəhəri idi. Ona gözəlliyinə və möhtəşəmliyinə görə «padşah şəhəri» deyirdilər.

*İranzunun
uzaqgörənliyi
nəyə səbəb
oldu?*

Mannanın ən qüdrətli hökmdarı İranzu olmuşdur. O, çox müdrik və uzaqgörən hökmdar idi. Bu zaman artıq qonşuluqda da dövlətlər yaranmışdı. Bu dövlətlər Mannanın torpaqlarına göz dikir, fürsət düşən kimi onun ərazilərini tuturdular. İranzu qonşu dövlətlər

tərəfindən işğal olunmuş torpaqları geri qaytarmağın yollarını axtarırdı. Ölkəsinin ərazi bütövlüyünü qorumaq və əhalisinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün İranzu vilayətləri birləşdirdi. Mərkəzi hakimiyyəti möhkəmləndirməklə dövlətin gücünü daha da artırdı. Bu yolla o, ölkəsinin işğal olunmuş torpaqlarını azad etdi. Qaçqın mannalıları geri qaytardı.

İranzunun padşahlıq etdiyi zamanlar Mannanın çiçəklənmə dövrü idi. Manna öz dövrünün ən güclü dövlətlərindən birinə

Mannada mövcud olmuş yaşayış yerinin qalığı

canişin – vilayətləri idarə edən şəxs

«Çiçəklənmə dövrü» ifadəsini necə başa düşürsən?

Şəhərlərin meydana gəlməsində ticarətin rolu nədən ibarətdir?

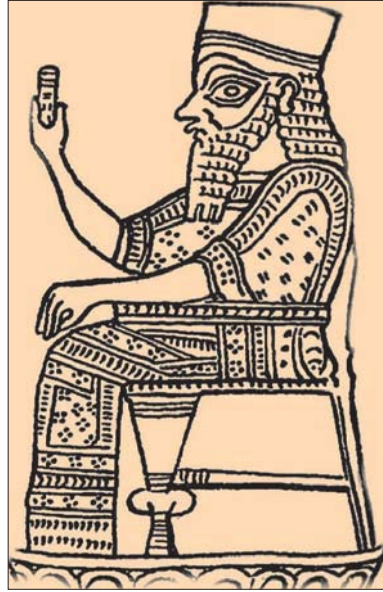
çevrilmişdi. Vilayət **canişinlərinin** və şəhər hakimlərinin özbaşınalığına son qoyulmuşdu. Vergilərin yığılması qaydaya salınmışdı.

Manna əhalisinin əsas məşğuliyyəti əkinçilik, maldarlıq və sənətkarlıq idi. İranzunun göstərişi ilə quraqlıq və qıtlıq illərində dövlətə məxsus taxıl anbarlarından əhaliyə taxıl paylanırdı.

Manna ticarət yollarının üzərində yerləşdiyinə görə burada çoxlu şəhərlər meydana gəlmişdi. Mannaya qonşu ölkələrdən tacirlər gəlirdi. Şəhərlərin əksəriyyəti hər tərəfdən müdafiə divarları ilə əhatə olunmuşdu. Bu cür şəhərlər **qala şəhərlər** adlanırdı. Şəhərlərdə sənətkarlıq və ticarət yüksək inkişaf etmişdi.

Yüksək mədəniyyətə malik olan mannalılar yazı ilə tanış idilər.

Manna ərazisi sərvətlərlə zəngin idi. Ona görə də qonşu dövlətlər bura hücumlar edirdilər. Lakin mannalılar öz vətənləri və

Manna hökmdarı İranzu
(qədim rəsm)

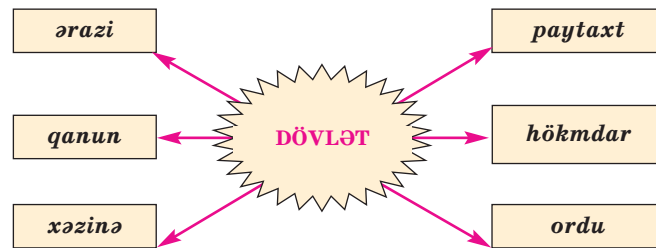
Mannada hazırlanmış qızıl qablar

Düşmənlərin Manna qalasına hücumu (qədim rəsm)

onun müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparırdılar. Düşmənlər məqsədlərinə nail olmaq üçün ölkəni daxildən zəiflətməyə çalışırdılar. Mərkəzi hakimiyyətə tabe olmaq istəməyən vilayət hakimlərini üsyanlara təhrik edirdilər. Bu isə dövlətin zəifləməsinə, onun müdafiəsinin çətinləşməsinə səbəb olurdu. Nəticədə üç əsrə yaxın mövcud olmuş Manna dövləti tədricən zəiflədi və süqut etdi.

Dövlətin əlamətləri

Sual və tapşırıqlar

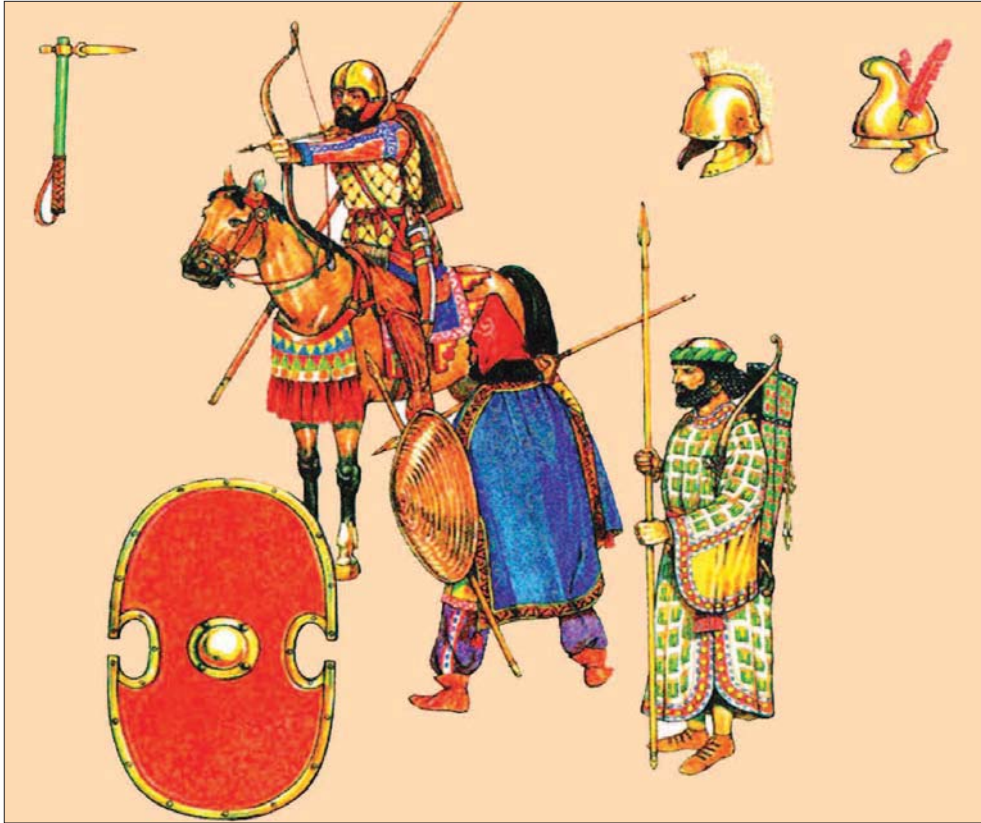
1. İrənzunun dövləti möhkəmləndirmək üçün gördüyü tədbirlər nədən ibarət idi?
2. Verilmiş şəkillərə əsasən «Manna ərazisində tarixi mənbələr» mövzusunda təqdimat et.
3. Mannalıların həyatı ən qədim insanların həyatından nə ilə fərqlənirdi?
4. Manna dövlətinin nə zaman süqut etdiyini hesablayıb tap.
5. Mannanın zəifləməsinin və süqutunun səbəbləri nə idi?

6. QANIÇƏN KİRİ KİM MƏĞLUB ETDİ?

*Massaget
tayfaları
harada
yaşayırdılar?*

Qədim zamanlarda Azərbaycanın Araz çayından şimaldakı torpaqlarında türksoylu massaget (sak) tayfaları yaşayırdı. Cəsur və igid massagetlər öz vətənlərini çox sevirdilər. Azadlıqlarını və doğma torpaqlarımızı qorumaq üçün ölmə də getməyə hazır idilər.

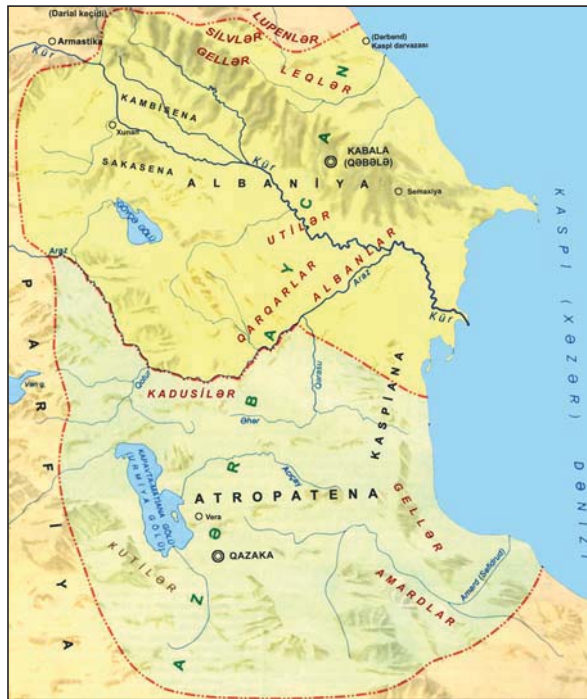
Massagetlərin əsas məşğuliyyəti maldarlıq idi. Onlar yayda yaylaqlara, qışda isə qışlaqlara köçürdülər.

Massagetlərin hərbi geyimləri və silahları

Massagetlər Azərbaycanın tarixində dərin iz qoymuşlar. Lakin bir hadisə massagetlər haqqında əfsanə və rəvayətlərin yaranmasına səbəb oldu. Bu hadisə eramızdan əvvəl 530-cu ildə baş vermişdir. Həmin vaxt massagetlərin hökmdarı Tomiris adlı bir qadın

idi. O, müdrik dövlət xadimi idi. Qonşu Fars hökmdarı II Kir Azərbaycanın Arazdan cənubdakı torpaqlarını işğal etdikdən sonra massaget tayfalarını tabe edib onların ərazilərini ələ keçirməyə çalışırdı. Məqsədinə nail olmaq üçün Kir hiyləyə əl atdı. O, Tomirisin yanına elçilər göndərüb ona evlənmək təklif etdi. II Kir Tomirislə evlənməklə, əslində, massagetləri tabe etmək, onların torpaqlarını ələ keçirmək istəyirdi. Ona görə də Tomiris zalım və işğalçı hökmdarın təklifini rədd etdi. Bundan qəzəblənən II Kir massagətlərlə müharibəyə başlamaq qərarına gəldi.

Azərbaycan eramızdan əvvəl VI—IV əsrlərdə

*Xəritəyə əsasən
müəyyən et: II Kirin
massagətlərlə döyüşü
harada baş verdi?*

*Tomirisin
II Kirə sülh
təklif etməkdə
məqsədi nə idi?*

Tomiris hökmdar olmaqla yanaşı, həm də nəcib Azərbaycan qadını, mərhəmətli ana idi. Ona görə də qan tökülməsini istəmirdi. Əvvəlcə o, II Kirdən müharibədən əl çəkməyi, geri qayıtmağı tələb etdi. Lakin düşmən bu təklifi qəbul etmədi. II Kirin çoxsaylı qoşunu Arazı keçib Azərbaycanın şimal torpaqlarına daxil oldu. Lakin massagətlərin çox cəsur olduğunu bilən

II Kir onlarla açıq döyüşə girməyə cəsarət etmədi. Ona görə də hiyləyə əl atdı.

O, hərbi düşərgədə kiçik bir döyüşçü dəstəsi saxlayaraq geri çəkildi. Massagetlər II Kirin geri çəkildiyini güman etdilər. Elə düşündülər ki, kiçik bir qüvvə ilə düşmən ordusuna qalib gəlmək olar. Massagetlərin azsaylı hərbi dəstəsi düşmən düşərgəsinə hücum edib onları məğlub etdi.

Massaget döyüşçülərinə Tomirisin oğlu başçılıq edirdi. Düşmənin hiyləsini başa düşməyən massaget döyüşçüləri qələbə qazandıqlarını güman edib arxayın oldular. Axşam olmuşdu. Onlar yatıb dincəlmək və döyüşün yorğunluğunu çıxarmaq istədilər. Massaget döyüşçülərinin yuxuya getməsindən istifadə edən II Kir hücum edərək onları əsir aldı. Tomirisin oğlu da əsir düşdü. Lakin azadlığı hər şeydən müqəddəs sayan, əsirliyi qüruruna sığışdırmayan hökmdar oğlu özünü öldürdü. Bu xəbəri eşidən Tomiris düşmən üzərinə hücum etdi. Vətən uğrunda savaşıyan cəsur massagetlər parlaq qələbə çaldılar. Ölkələr işğal edib, «Məğlubedilməz Kir» ləqəbi qazanmış işğalçı hökmdar döyüş meydanında öldürüldü.

Tomiris əmr etdi ki, döyüş meydanından Kirin cəsədini tapıb gətirsinlər və onun başını qanla dolu tuluğun içərisinə salsınlar. Əsgərlər hökmdarın əmrini yerinə yetirdilər. Kənarda dayanıb bu mənzərəni seyr edən Tomiris dedi: «Mən sənə müharibədən əl çəkməyi, geri qayıtmağı məsləhət gördüm. Sən

*Massagetlərin
«Məğlubedilməz
Kir» üzərində
qələbəsi başlıca
olaraq nə ilə
bağlı idi?*

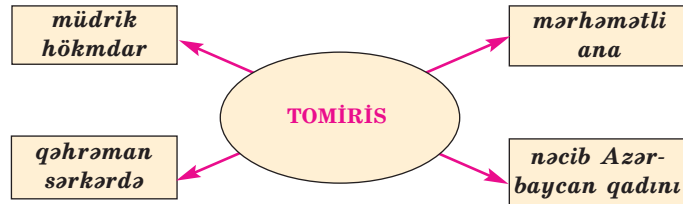

«Tomiris» (rəssam Altay Hacıyev)

isə mənim oğlumu hiylə ilə ələ keçirdin. Sən qan istədin, indi do-
yunca iç».

Beləliklə, Tomiris vətəninə işğal təhlükəsindən xilas etdi və
övladının intiqamını aldı. İşğalçı II Kir torpaqlarımızı ələ keçirə
bilmədi.

Tomiris kim idi:

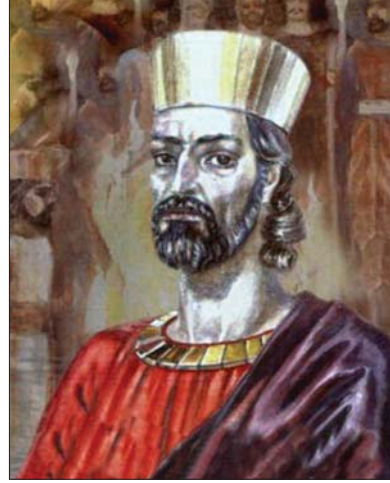
Sual və tapşırıqlar

1. Səncə, Tomiris vətəninə azadlığı uğrunda, yoxsa övladının intiqamını almaq üçün vuruşurdu? Fikirlərini əsaslandır.
2. II Kir kim idi və massagetlərin torpaqlarına nə üçün hücum edirdi?
3. Mətnəki məlumatdan istifadə edərək hadisənin neçə il əvvəl baş verdiyini hesabla.
4. Əgər sən Tomirisin yerinə olsaydın, necə hərəkət edərdin?
5. Tarixi hadisələrin öyrənilməsində əfsanə və nağılların hansı əhəmiyyəti var?

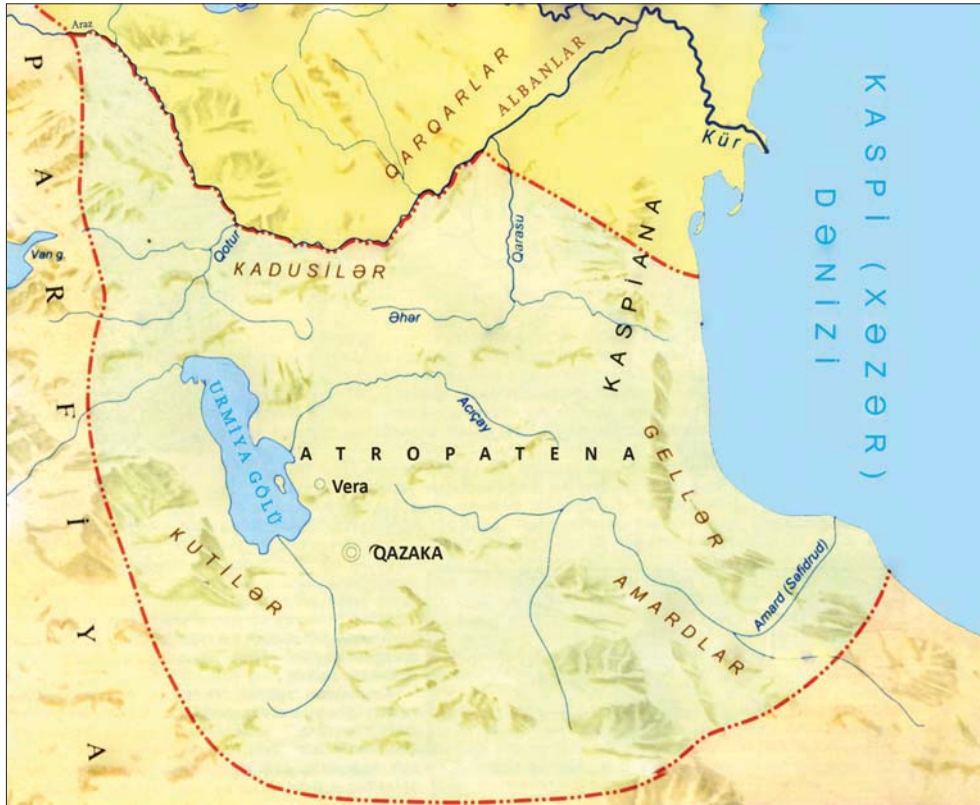
7. AZƏRBAYCAN ADI NECƏ YARANDI?

Qədim Manna dövlətinin süqutundan çox sonralar Azərbaycan ərazisində yeni dövlətlər meydana gəldi. Bu dövlətlərdən biri də Azərbaycanın Araz çayından cənubdakı torpaqlarında yaranmışdı. Adına Atropatena deyirdilər.

Atropatena dövlətinin adı onun ilk hökmdarı Atropatın adı ilə bağlı yaranmışdı. Atropat igid və cəsur sərkərdə idi. O, ölkədə yadellilərin ağalığına son qoyaraq eramızdan əvvəl IV əsrdə müstəqil dövlətin əsasını qoymuşdu.

Atropat

Atropatena dövləti

Atropatena hökmdarının andıçmə mərasimi

Bu dövlət xalqımızın yaranmasında, dövlətçiliyimizin inkişafında böyük rol oynamışdır.

*Atropatena ərazisindən tapılan
gümüş sini*

Alimlər Azərbaycan adının yaranmasını da Atropatenanın adı ilə bağlayırlar. Onlar belə hesab edirlər ki, zaman keçdikcə «Atropatena» sözü şəklini dəyişərək Azərbaycan sözünə çevrilmişdir.

Atropatenanın gözəl təbiəti vardı. Dağların yamacları yamyaşıl çəmənliklər və sıx meşələrlə örtülmüşdü. Ərazisində Urmiya adlı böyük, füsunkar bir göl var idi. Urmiya gölü o qədər böyük idi ki, içərisindəki adalarda qalın meşələr yaranmışdı. Bu meşələrdə vəhşi heyvanlar yaşayırdı. Atro-

patenalılar qayıqlarla adalara ova gedirdilər.

Torpaqların münbit və məhsuldar olması əkinçiliyin və bağçılığın inkişafına şərait yaradırdı. Taxıl zəmiləri göz işlədikcə uzanıb gedirdi. Bağlarda bol meyvə yetişdirilirdi. Yaylaqların, otlaqların çoxluğu maldarlığın inkişafına kömək edirdi. Ona görə də Atropatenada çoxlu mal-qara sürüləri və at ilxıları var idi.

Ölkə ərazisindəki çay və göllərdə balıq bol olduğu üçün balıqçılıq da inkişaf etmişdi. Atropatena ticarət yollarının üzərində yerləşirdi. Ticarət yollarının üstündə yerləşməsi ölkənin sürətli inkişafına kömək edirdi. Müxtəlif ölkələrin tacirləri Atropatena gəlir və ticarət edirdilər.

Hindistan və Çin o dövrdə zəngin ölkələr kimi məşhur idi. Bu ölkələrin bazarlarında hər çeşiddə mallar var idi. Hindistan və Çindən gələn tacirlər də digər ölkələrə getmək üçün Atropatenanın ərazisindən keçirdilər. Bu ölkənin zəngin təbiəti, tarlaları və bağları, mal-qara sürüləri onların böyük marağına səbəb olurdu. Onlar gördüklərini ətraf ölkələrdə danışırıdılar. Bu yolla ətraf ölkələr Atropatenanın necə zəngin sərvətlərə və

*Atropatena ərazisindən
tapılan qədim pullar*

Atropatena döyüşçüsü

*Atropatena
dövlətinin
meydana
gəlməsinin
əhəmiyyəti
nə idi?*

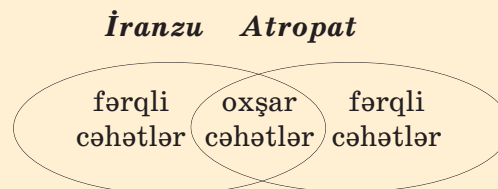
münbit torpaqlara malik olduğunu öyrəndilər. Qonşu dövlətlərin hökmdarları bu sərvətləri ələ keçirmək, ona sahib olmaq istəyirdilər. Ona görə də tez-tez Atropatenaya hücumlar edirdilər. Atropatena döyüşçüləri bu hücumların qarşısını mətinliklə alırdılar.

Atropatenanın paytaxtı Qazaka şəhəri idi. Bu zəngin və qüdrətli ölkənin paytaxt şəhəri də gözəlliyi və abadlığı ilə göz oxşayırdı.

Sual və tapşırıqlar

1. Dəftərində Venn diaqramı çəkib İranzu və Atropatı müqayisə et

2. Manna və Atropatena dövlətləri ilə bağlı cədvəli dəftərinə çək və tamamla.

Dövlət	Ərazi	Paytaxt	Təsərrüfat
Manna			
Atropatena			

3. Atropatenada hansı təsərrüfat sahələri inkişaf etmişdi?
4. Qonşu dövlətlərin Atropatenaya hücumlarının səbəbi nə ilə bağlı idi?
5. Urmiya gölünün müasir vəziyyəti ilə bağlı məlumat topla.

8. QƏDİM AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİ—ALBANİYA

Azərbaycanın qədim şəhərlərindən biri olan Qəbələdə qazıntı aparan arxeoloqlar bir gün böyük, içərisi qaralmış dənərlə dolu olan küp tapdılar. Küpün içindəki qaralmış dənələr hansısa bitkinin toxumlarına bənzəyirdi. Bu çox maraqlı tapıntı idi. Arxeoloqlar dənələri araşdırmaq üçün Bakıya göndərdilər. Çox keçmədən məlum oldu ki, bunlar kömürlənmiş taxıl dənələridir.

***Bu tapıntı
Qəbələ haqqında nə deyir?***

Əslində, bu tapıntı ərazi haqqında və burada yaşayan əhali haqqında çox şey deyirdi. Deməli, Azərbaycanın bu ərazisində zəngin əkinçilik təcrübəsi olmuşdur. Dənli bitkilər yetişdirilmişdir. Əgər taxıl küpə yığılıb saxlanılıbsa, demək, onu ehtiyat üçün saxlayırmışlar. İri küp burada yaşayan sənətkarların gildən saxsı qablar düzəltmələrini göstərirdi. Qəbələdə aşkar olunmuş arxeoloji tapıntılar Arazdan şimalda qədim Azərbaycan dövləti olan Albaniyanın tarixini öyrənmək üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Albaniyada mövcud olmuş şəhərin qalıqları

Albaniyaya aid tikinti qalıqları (Qəbələ)

Bu tapıntı **Azərbaycan Albaniya dövlətinin paytaxtı olmuş Qəbələnin** də qədim tarixə malik olduğunu sübut edirdi. Tədqiqatçılar burada ticarətin inkişaf etdiyini təsdiq edən qədim pullar da aşkar etdilər.

E.ə. tarix yazılarda nə üçün əvvəl böyük, sonra kiçik ədəd yazılır?

Bu pullar zədələnmiş olsa da, üstündəki yazılar və şəkillər aydın görünürdü. Bu pulların köməyi ilə Qəbələnin keçmişi haqqında daha çox məlumat əldə etmək mümkün oldu. Pullar b.e.ə. 4–3-cü əsrlərə aid idi.

Bu dövrdə Azərbaycanın şimal torpaqlarında da müstəqil dövlət olmuşdur.

Atropatena dövləti ilə eyni dövrdə yaranmış Albaniya dövləti Araz çayından şimalda yerləşirdi. Albaniya dövləti geniş əraziyə malik idi. Bu dövlət qədim gürcü dövləti olan İberiyanın sərhədlərindən başlayaraq Xəzər dənizinə qədər olan bütün Şimali Azərbaycan torpaqlarını əhatə edirdi. Albaniya əhalisi döyüşkən və cəsur idi. Burada 26 tayfa yaşayırdı. Onlardan ən nüfuzlusu albanlar idi. Vətən təhlükədə olanda əli silah tutan hər kəs müdafiəyə qalxırdı.

Ölkədə maldarlığın inkişafı üçün əlverişli şərait var idi. Albanlar çoxlu mal-qara, qoyun-keçi saxlayırdılar.

şamdan

metal pullar

sancaq

daş heykəl

dəbilqə

Albaniyaya aid maddi mədəniyyət nümunələri

Burada sənətkarlıq və ticarət inkişaf etmişdi. Alban sənətkarları müxtəlif növ silahlar, əmək alətləri, bəzək əşyaları, gil qablar və s. düzəldirdilər. Albaniyada, hətta şüşə qablar da hazırlanırdı.

**Albaniyada
sənətkarlığın
inkişafını
sübut et.**

Qəbələ şəhəri qədim Albaniyanın paytaxtı olmuşdur. Qəbələ qala şəhəri idi. Albaniyanın Xəzər dənizinin sahili boyunca yerləşən sənətkarlıq mərkəzlərinə ticarət gəmiləri də gəlirdi. Ticarət Albaniyanın və onun şəhərlərinin iqtisadi və mədəni inkişafına böyük təsir göstərirdi. Tədqiqatçıların fikrincə, Albaniyada çoxlu şəhərlər olmuşdur. Sənətkarlıq və ticarətin inkişafı yeni şəhərlərin

*Albaniya sənətkarlarının
hazırladığı qablar*

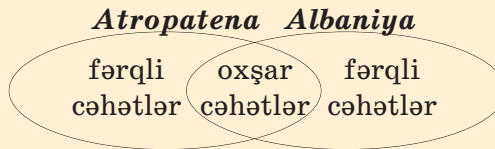
yanarına səbəb olurdu. Şəhərlərdə evlər, binalar kərpicdən və yonulmuş daşdan tikilirdi. Evlərin üstünü kiremitlə örtürdülər. Belə evlər dəbdəbəli hesab edilirdi. Bu cür evlərdə varlılar yaşayırdılar. Yoxsulların evləri isə çiy kərpicdən tikilir, üstü qamışla və ya torpaqla örtülürdü.

Tarixi mənbələrə görə, albanların öz əlifbası olmuşdur. Bu da qədim Azərbaycanda yazı mədəniyyətinin olmasını sübut edir.

Bizim eramın 3-cü əsrində vətənimiz yenidən işğalçıların yürüşünə məruz qaldı. İranda yaranmış Sasani dövləti Atropatənəni işğal etdi. Albaniya isə öz daxili müstəqilliyini saxlaya bildi.

Sual və tapşırıqlar

1. Səncə, qədim albanlar taxılı harada və nə məqsədlə saxlayırdılar?
2. Arxeoloqlar Albaniya dövlətinin varlığını hansı tapıntılara görə sübut edirlər?
3. Müasir Azərbaycanın xəritəsində Qəbələ şəhərini və Araz çayını göstər.
4. Albaniyada yazı mədəniyyətinin olmasını nəyi sübut edir?
5. Atropatena və Albaniya dövlətlərinə aid oxşar və fərqli cəhətləri dəftərində çəkdiyən Venn diaqramında qeyd et.

9. AZƏRBAYCANDA DİNİ İNANCLAR

Azərbaycan xalqı hər zaman başqa xalqların adət-ənənələrinə, dini görüşlərinə hörmətlə yanaşmışdır. Ona görə də ölkəmizdə müxtəlif dinlərə mənsub insanlar mehribancasına yaşamışlar. Müxtəlif ölkələrdə dini görüşlərinə görə təqib olunan insanlar ölkəmizə gəlmişlər.

büt — müxtəlif varlıqları təsvir edən heykəlciklər

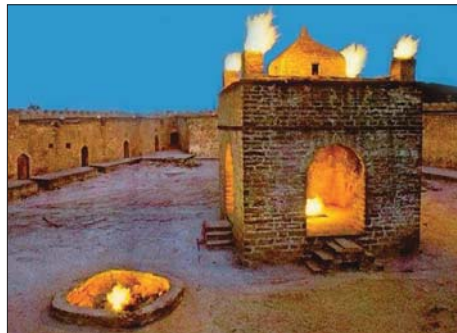
Qədim insanlar ayrı-ayrı **bütlərə**, təbiət cisimlərinə və hadisələrinə (Günəş, Ay, torpaq, yağış və s. tanrılarına) dualar edir, qurbanlar verirdilər. Belə dinlər çoxtanrılı dinlər adlanır. Ona bütperəstlik də deyirdilər.

Keçmiş zamanlarda Azərbaycanın bəzi yerlərində, xüsusilə cənub ərazilərində atəşpərəstlik adlı din yayılmışdı. Atəşpərəstlik dininin əsasında oda sitayiş dururdu. Bu dini Zərdüşt adlı bir müdrik insan yaratmışdı. Buna görə həmin din zərdüştilik də adlanır. Zərdüşt öz dini fikirlərini «Avesta» adlı müqəddəs kitabında şərh etmişdi. Atəşpərəstlik dininə görə xeyirlə şərlər, həqiqətlə yalan, işıqla zülmət arasında daima mübarizə gedir. Bu mübarizənin sonunda xeyir şərlər, həqiqət yalana, işıq zülmətə qalib gəlir. «Avesta»da xeyir tanrısı Hörmüz, şərlər tanrısı Əhrimən adlanırdı. «Avesta» çox böyük kitab idi. Onu yazmaq üçün 12 min öküz dərisi lazım gəlmişdi.

Düşmənlər yürüşlərinin birində «Avesta» yandırıldı. Lakin sonralar kahinlər bu kitabı yenidən bərpa etdilər. Atəşpərəstlik məbədlərində odu sönməyə qoymurdular. Bu dinə görə oddan başqa torpaq və su da müqəddəs sayılırdı. Xalqımızın bəzi adət-ənənələrində bu dinin əlamətləri hələ də qalır.

Qədim Azərbaycanda təktanrılıq da yayılmışdı. Eramızın əvvəllərində xristian dini yarandı. Bu dinin yaranması İsa peyğəmbərin adı ilə bağlıdır.

Xristianlıq dini Azərbaycan əhali arasında da yayılmışdı. Hətta bir müddət Azərbaycan Albaniya dövlətinin rəsmi dini də xristianlıq olmuşdur.

Suraxanı atəşgahı

Şəkinin Kış kəndindəki alban xristian məbədi

Beləliklə, Azərbaycanda yaşayan əhali müxtəlif dinlərə sitayiş edirdi. Burada tanrıçılarla bərabər, atəşpərəstlər, büt-pərəstlər və xristianlar da yaşayırdılar. Şərqin ilk kilsələrindən biri olan Şəkinin Kış kəndindəki alban məbədi xalqımızın islamaqədərki mədəniyyətinin yadigarlarından biridir. Lakin tanrıçılıq, zərdüştilik, xristianlıq və digər dinlər xalqımızın yalnız bir hissəsi tərəfindən qəbul edilmişdi. Bu isə xalqımızın birliyinə və mədəniyyətimizin inkişafına mane olurdu.

Təkəllahlı dinlərdən biri də islam dinidir. Bu dinin əsasını 7-ci yüzillikdə Məhəmməd peyğəmbər qoymuşdu. O, Ərəbistanda — Məkkə şəhərində anadan olmuşdur. Əvvəllər o, ticarətlə məşğul olurdu.

Məhəmməd peyğəmbər düşünmək və dua etmək üçün Hira mağarasına gedirdi. Günlərin birində bütün gecəni orada dua edərək keçirmişdi. Gün doğmaq üzrə idi. Birdən bir səs eşitdi: «Oxu!» Beləliklə, ilk sözü «Oxu!» olan yeni bir din yarandı.

Bu əmrlə Məhəmməd Allahın elçisi olaraq yeni dini — islam dinini yaymağa başladı. Müqəddəs «Qurani-Kərim» yarandı. İlk vaxtlar Allahın müqəddəs kəlamlarının toplusu olan «Qurani-Kərim» dəri, nazik ağ daş və xurma ağacının qabığı üzərinə yazılırdı. Sonralar kitab halına salındı. Peyğəmbər bütələrə inananların təqibinə məruz qaldı. Amma onun tərəfdarlarının sayı sürətlə artdı. İnsanlar bütələrə deyil, islam dininə sitayiş etməyə başladılar.

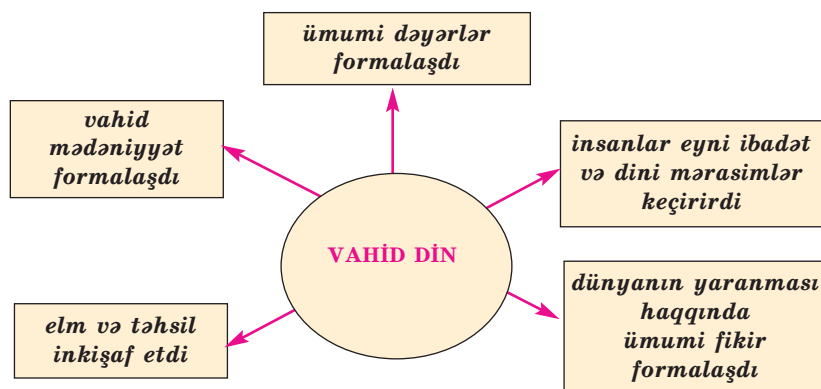
Kəbə (Məkkə)

İslam dini insanları yalnız Allaha inanmağa, ədalətli, mərhəmətli olmağa, elm öyrənməyə çağırırdı. Birlik və qardaşlıq carçısı olan islam dini həm də insanlara dürüst olmağı təbliğ edirdi. İslam dini çox keçmədən dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda yayıldı.

İslam dinini qəbul etdikdən sonra ölkəmizin ərazisində yaşayan çoxsaylı tayfalar bir-biri ilə qaynayıb qarışdı. Vahid Azərbaycan xalqının yaranması prosesi sürətləndi. Xalqımız islam dəyərlərini qəbul edib, həyatını bu dəyərlər əsasında qurdu. Milli dəyərlərimiz islam dəyərləri ilə daha da zənginləşdi. Azərbaycanda islam dininin təsiri altında yeni mədəniyyət formalaşdı. Azərbaycanın şairləri, memarları, xəttatları islam dininin təsiri altında gözəl sənət nümunələri yaratdılar.

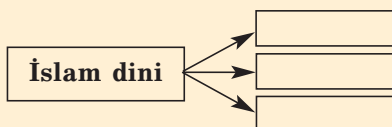
İslam dini və onun banisi Məhəmməd peyğəmbər elmə və təhsilə yüksək dəyər verirdi. Məhəmməd peyğəmbər deyirdi: «Bir gün elmlə məşğul olmaq, qırx il ibadət etməkdən önəmlidir».

İslam dininin yaranmasının nəticələri

Sual və tapşırıqlar

1. Zərdüştün yaratdığı din necə din idi?
2. İslam dinindən əvvəl Azərbaycanda hansı dinlər yayılmışdı?
3. İslam dini ilə ulu babalarımızın sitayiş etdiyi tanrıçılıq arasında nə kimi oxşarlıq vardır?
4. İslam dini Azərbaycan mədəniyyətinə necə təsir göstərdi?
5. Sxemi dəftərinə çək və islam dininin əsas xüsusiyyətlərini yaz. Çərçivələrin sayını istədiyən qədər artırma bilərsən.

10. CAVANŞİR

Cavanşir

*Səncə, Sasani
dövlətinin
Albaniyanı
tamamilə işğal
edə bilməmə-
sinin səbəbi
nə ola bilərdi?*

Bütün cəhdlərinə baxmayaraq, Sasanilər Azərbaycanın şimalını — Albaniyanı tam asılı hala sala bilmədilər. Albaniya hökmdarları ölkəni öz qayda-qanunları ilə idarə edir, müstəqilliklərini saxlayırdılar. Amma hər il Sasanilərə vergi verirdilər. Sasanilər bir ölkəyə hücum edəndə Albaniya qoşunu da Sasani ordusuna köməyə gedirdi. Sasani—ərəb müharibələri başlayanda Albaniya hökmdarı öz oğlunu da qoşunla birgə döyüşə göndərdi. O, igid Azərbaycan sərkərdəsi Cavanşir idi.

Sasani şahına Albaniya şahzadəsinin igidliyindən və döyüşdə aldığı ağır yaralardan xəbər verdilər. Sasani şahı gənc şahzadəni sarayına dəvət etdi və təmtəraqla qəbul etdi. O əmr etdi ki, Cavanşirin yaralarını sağaltmaq üçün onun yanına şahın öz həkimlərini göndərsinlər. Tezliklə şahzadə sağaldı. Şah onu bütün saray adamlarının qarşısında mükafatlandırdı.

Vətənə qayıdandan sonra atası onu Albaniyanın hökmdarı elan etdi və hökmdarlıq möhürünü ona verdi.

Cavanşir özünün xüsusi qoşununda xidmət edən hərbiçilərə, bir sıra dövlət işçilərinə, yaxşı tanıdığı və xüsusi xidmətləri olan digər adamlara torpaq bağışlayırdı. Bu tədbirlər Albaniya dövlətini xeyli gücləndirdi.

Ölkənin şimalında yaşayan xəzər türkləri güclü dövlət yaratmışdılar. Xəzərlər bəzən düşmənlərə qarşı mübarizədə albanlara kömək edirdilər. Cavanşir xəzərlərlə sülh bağladı və ölkəni şimaldan gələn hücumlardan qoruya bildi.

7-ci yüzillikdə Ərəb xilafəti güclü bir dövlətə çevrilmişdi. Bir çox dövlətlər Xilafət qoşunlarının hücumları qarşısında tab gətirə bilmədi.

xəlifə — ərəb dövlətinin hökmdarı

Cavanşir Albaniyanı ərəblərin dağıdıcı yürüşlərindən qorumaq üçün **xəlifə** ilə görüşməyi qərara aldı. O, Xilafətin paytaxtı Şam (Dəməşq) şəhərinə səfər etdi.

7-ci əsrin 60-cı illəri idi. Xəlifənin sarayında önəmli bir görüş baş verirdi. Bu, Albaniya hökmdarı — məşhur Azərbaycan sərkərdəsi Cavanşirin xəlifə ilə görüşü idi. Onlar arasında mühüm danışıqlar oldu. Bu danışıqlarda Azərbaycanın Xilafət üçün rolu, Albaniya üzərinə qoyulmuş vergilər və digər vacib məsələlər müzakirə olunurdu. Cavanşir bu görüşə öz vətəninin müstəqilliyini qorumaq məqsədilə gəlmişdi. Xəlifə onun fikirlərini

Cavanşir döyüşdə

diqqətlə dinləyir, Cavanşir haqqında deyilən xoş sözlərin doğru olduğunu düşünürdü. Cavanşir ağıllı və uzaqgörən hökmdar, səriştəli və güclü sərkərdə kimi şöhrət qazanmışdı. Xəlifə Albaniya hökm-darının şərəfinə ziyafət verdi. Cavanşirə çoxlu hədiyyələr bağışladı. Onlar razılığa gəldilər ki, Albaniyanı bundan sonra da Cavanşir idarə edəcəkdir. Xəlifə Cavanşirin öz ölkəsini necə idarə etməsinə və bu ölkənin qayda-qanunlarına qarışmayacağına bildirdi. Albaniya Ərəb dövlətinə yalnız müəyyən qədər vergi verməli idi. Cavanşir öz ölkəsinin üzərinə qoyulmuş vergilərin azaldılmasını xahiş etdi. Xəlifə vergiləri üçdə bir qədər azaltdı.

Beləliklə, Cavanşir öz ölkəsinin müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasına nail oldu. Eyni zamanda o, ölkədə quruculuq işlərinə başladı. Dağıdılmış şəhərlər bərpa edildi. Abadlıq, quruculuq işləri nəticəsində Albaniya xarabalıqlardan təmizləndi, yeni körpü-

Girdiman qalasının qalıqları. İsmayilli rayonu, Lahıc kəndi

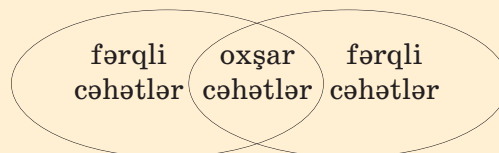
lər, binalar tikildi. Cavanşir xarici və daxili siyasəti ilə Azərbaycan tarixində görkəmli dövlət xadimi olaraq qaldı. Xalqımız onun xatirəsini övladlarına Cavanşir adı qoymaqla yaşadır, onların qəhrəman və cəsur olmasını istəyir.

Sual və tapşırıqlar

1. Albaniya Sasani imperiyasından necə asılı idi?
2. Cavanşir kim idi?
3. Sasani şahı Cavanşiri nə üçün mükafatlandırdı?
4. Xəzərlər harada dövlət yaratmışdılar?
5. Cavanşirin Sasani şahı və xəlifə ilə görüşlərini müqayisə et.
6. Cavanşir və Tomirisi Venn diaqramında müqayisə et.

Cavanşir Tomiris

11. «QIRX İL KÖLƏ KİMİ YAŞAMAQDANSA...»

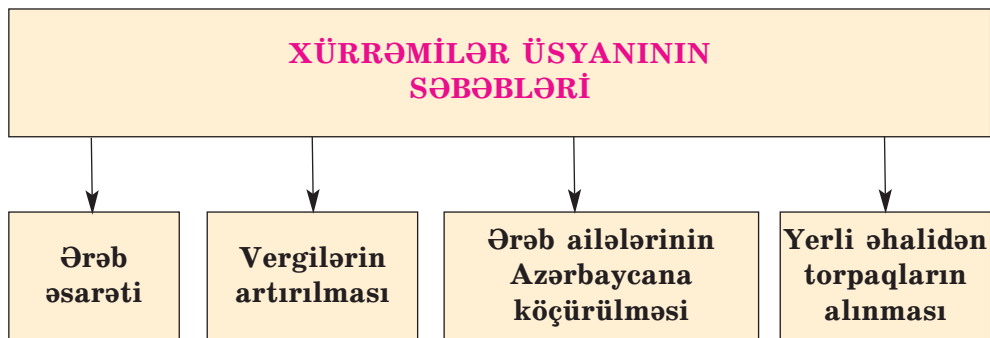

Babək

Sıldırım dağların zirvəsində yandırılmış qala qarşısında bir qəhrəman dayanmışdı. O, məğrur baxışlarla əzəmətini itirməmiş qalaya baxırdı. Bu, xalq qəhrəmanının doğma Vətəni ilə son görüşü idi. Həmin qəhrəman həyatının çox hissəsini azadlıq mübarizəsinə həsr etmiş sərkərdə Babək idi. Babək Azərbaycanda yadellilərə qarşı azadlıq mübarizəsinin ən güclü rəhbərlərindən biri olmuşdur. 816-cı ildən etibarən Babək yadelli əsarətinə qarşı mübarizəyə başçılıq etməyə başlamışdı.

Məhəmməd peyğəmbərin vəfatından sonra Ərəb dövlətini xəlifə adlandırılan hökmdarlar idarə etməyə başladı. Ona görə də Ərəb dövləti sonralar xilafət adlanırdı. Tezliklə qonşu ölkələri ələ keçirən ərəblər ilk dövrlərdə islam dininin qaydalarına əməl edirdilər. Ölkə ədalətlə idarə edilirdi. Lakin zaman keçdikcə əhalidən alınan vergilər artırıldı. Ədalətsizlik hökm sürməyə başladı. Yerli əhalinin torpaqları alınır və buraya ərəb ailələri köçürülürdü. Bütün bunlar Azərbaycanda xalqın narazılığına səbəb oldu.

Beləliklə, ərəb əsarətinə qarşı üsyanlar başladı. Sonralar bu üsyanlar güclənərək azadlıq uğrunda güclü hərəkata çevrildi. Bu hərəkət xürrəmilər hərəkəti adlanırdı. Xürrəmilər islam dininə qarşı deyil, Vətənimizin azadlığı uğrunda mübarizə aparırdılar. Onlar döyüşlərə azadlıq rəmzi olan qırmızı bayraqla gedirdilər. Hərəkətin əsas mərkəzi Azərbaycanın cənubunda yerləşən Bəzz qalası idi.

Xürrəmilər hərəkətinə nəinki yoxsullar, hətta varlılar da qoşulmuşdular. Babəkin ətrafında güclü sərkərdələr toplanmışdı. Ordusunda güclü nizam-intizam yaratmış Babək Ərəb xilafətinin 6 ordusunu məhv etmişdi. Bu qələbələrin səbəblərindən biri də azadlığı hər şeydən üstün tutan xalqımızın birliyi idi.

Babək işğalçılara qarşı döyüşdə

Qətiyyətli mübarizəni görən xəlifə Babəkə qarşı ən bacarıqlı sərkərdəsi Afşini göndərirdi. Afşin cəsur türk sərkərdəsi idi. Xəlifə bu yolla bir türkü digər türkün köməyi ilə məğlub etmək istəyirdi. Afşin əvvəlcə açıq döyüşə girmədi. Yolları bərpa etdirdi, kəşfiyyat işlərini gücləndirdi. Çox keçmədən Afşinin başçılıq etdiyi ərəb ordusu Bəzz qalasını mühasirəyə aldı. Xilafət özünün bütün gücünü xürrəmilərə qarşı yönəltdi. Uzunsürən mühasirəyə baxmayaraq, xürrəmilər qəhrəmancasına döyüşürdülər. Lakin çoxsaylı düşmən ordusu üsyançıların müqavimətini qıra bildi. Bəzz qalası ələ keçirildi.

Babək Bəzz qalasını tərk etdi. O, yenidən qüvvələri birləşdirib mübarizəni davam etdirmək istəyirdi. Üsyançıların bir hissəsi həlak oldu. Əsir alınanlar da oldu. Babəkin oğlu da əsirlərin arasında idi. Xəlifə Babəkin hünərinə heyran qalmışdı. İstəyirdi ki, Babək Xilafət ordusunda sərkərdəlik etsin. Babəkin

Bəzz qalasının qalıqları (Ərdəbil)

oğlunu da inandırmışdı ki, atasının cəsarətinə və sərkərdəlik məharətinə çox hörmət etdiyi üçün onu öz ordusunda görmək istəyir. Xəlifə və Babəkin oğlu məktub yazaraq Babəkdən təslim olmasını istədilər. Öz oğluna cavab məktubunda Babək yazmışdı: «...Qırx il kölə kimi yaşamaqdansa, bir gün azad yaşamaq yaxşıdır!»

Xəlifənin təslim olmaq təklifini rədd edən Babək yeni qüvvə toplayıb mübarizəni davam etdirmək istəyirdi. Lakin yerli hakimlərdən birinin xəyanəti nəticəsində Babək əsir alındı.

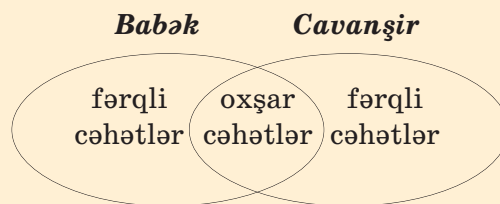
Babəkin başçılığı ilə 21 ildən çox davam edən azadlıq hərəkatı amansızlıqla yatırıldı. Babək və onun sərkərdələri edam edildilər, lakin ölüm ayağında belə onlar düşməyə boyun əymədilər. Xalqımızın azadlıq mübarizəsi davam edirdi. Nəticədə, Xilafət zəiflədi və Azərbaycan onun tabeliyindən çıxdı. Dövlətçiliyimiz və müstəqilliyimiz bərpa edildi. Azərbaycanda yeni dövlətlər yarandı.

Xalqımız Babəki həmişə iftixarla yad etmişdir. Babək xalqımızın azadlıq, cəsarət və qürur rəmzinə çevrilmişdir. Onun haqqında əsərlər yazılmış, film çəkilmişdir. Respublikamızda Babəkin adını daşıyan rayon var.

Sual və tapşırıqlar

1. Ərəb əsarətinə qarşı üsyanların səbəblərini izah et.
2. Babək bir qəhrəman kimi hansı keyfiyyətlərə malik idi?
3. Babəklə Cavanşiri Venn diaqramında müqayisə et.

4. Babəkin oğluna cavab məktubunu qiymətləndir. Sən Babəkin yerinə olsaydın, xəlifənin məktubuna necə cavab yazardın?
5. Xürrəmilər hərəkatının nəticələrini izah et.

12. «KİTABI-DƏDƏ QORQUD» — YURDUMUZUN TARİX SALNAMƏSİ

*Vətən sənə el müdriki Dədə-
miz Qorqudun əmanətidir.*

Xalqımızın, həmçinin hazırda bir çox ölkələrdə yaşayan türk xalqlarının ulu babaları oğuzlardır.

*Oğuzlar
kimdir?*

Oğuzların həyatında baş vermiş hadisələr dildən-dilə keçərək zənginləşmiş və dastanlara çevrilmişdir. Bu dastanlarda xalqımızın qədim tarixi əks olunmuşdur. «Kitabi-Dədə Qorqud» oğuz türklərinin tərcümeyihəsidir. Bu dastanın ilk **boylarının**

boy — müəyyən hadisəyə həsr edilmiş hissə

1300-dən artıq yaşı var.

Qorqud Dədəmizin kitabı oğuz türklərinin yaşayış tərzini, adətlərini, tarixinin bir çox hadisələrini özündə əks etdirir.

«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanında, eyni zamanda xalqımızın erməni və gürcü feodallarına, onların havadarlarına qarşı mübarizəsi əks olunmuşdur. Onlar dastanda «qara donlu kafirlər» adlandırılır.

*Düşmənlər
türkləri bir-
birinə qarşı
qoymaqla
nəyə nail
olmağa
çalışırdılar?*

«Dədə Qorqud» dastanından aydın olur ki, hələ keçmiş zamanlardan düşmənlər türkləri bir-birinə qarşı qoymaq istəyirdilər. Dastanlardan birində «qara donlu kafirlər» Əyrək adlı bir oğuzu xəyanət yolu ilə əsir alırlar. Onu doğma qardaşı Səyrəklə toqquşdurmağa cəhd edirlər. Lakin oğuz elinin başbiləni Dədə Qorqud buna

yol vermir. O, iki qardaşı bir-biri ilə barışdırır. Bundan sonra qardaşlar «qara donlu kafirlər»ə qarşı birgə mübarizə aparırlar.

Dədə Qorqud bu əhvalatı dastan kimi danışmaqda iki məqsəd güdürdü:

Birincisi, istəyirdi ki, onu eşidən, onun öyüdlərinə qulaq asan türklər «kafirlər»in hiylələrinə aldanıb, bir-birinə düşmən olmasınlar.

İkincisi, gələcək türk nəsillərini «kafirlər»in bu niyyətlərindən xəbərdar etmək istəyir və onları düşmənlərin hiyləsinə uymamağa çağırırdı.

«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanına çəkilmiş illüstrasiyalar

Oğuzlar öz qonşuları barədə mərdanə hərəkət edirdilər. Onların üzərinə qəfil-dən hücum etmir, sərhədlərini pozmur-dular. Lakin düşmən xəyanət edib, qə-fil hücumlarla Azərbaycan torpaqlarına basqın etdikdə, oğuz igidləri hamılıqla Vətənin müdafiəsinə qalxaraq yağıları darmadağın edirdilər. Oğuzlarda möhkəm hərbi intizam vardı. Vətən sevgisi də gündə oğuzlara öz arala-rındakı incikliyi də unuttururdu. Onlar dərhal düşməne qarşı birləşirdilər.

Dastanın qəhrəmanlarından biri olan Bəkil onun igidliyinə şübhə ilə yanaşan Qazan xandan inciyir. «Bayandır xanın hədiyyələrini önünə tökərək küsüb» gedən Bəkil Gürcüstan sərhədlərində özünün idarə etdiyi oğuz torpaqlarına dönür. Fikrini dağıtmaq üçün ova çıxır. Bərk yaralanır. Bundan xəbər tutan «qara donlu kafirlər» Azərbaycan torpaqlarına hücum hazırlayırlar.

Vətən sevgisi Bəkilə umu-küsünü unutturur. Qazan xana xəbər göndərir ki, «özünü mənə yetir».

«Dədə Qorqud» dastanında xalqımızın həyat tərzini də əks olunmuşdur. Dastandan görünür ki, oğuzlarda əkinçilik, maldarlıq, sənətkarlıq və başqa sahələr yüksək inkişaf etmişdi.

Taxıl əkib-biçmək oğuzların əsas məşğuliyyətindən biri idi. Oğuzların su dəyirmanı vardı. Onlar «un», «ələk» nə olduğunu çoxdan bilirdilər.

Oğuzlarda bağçılıq, üzümçülük, şərabçılıq da inkişaf etmişdi. Oğuzların «qatar-qatar dəvələri», «tövlə-tövlə şahənə atları», saysız-hesabsız qoyun sürüləri vardı. Məclislər keçiriləndə «min yerdə ipək xalça döşəyərtilər».

Dastanlardan görünür ki, o zaman Azərbaycanda ticarət də inkişaf etmişdi. Azərbaycan tacirləri uzaq-uzaq ölkələrlə ticarət edirdilər. Oğuzların ticarət üçün qızıl pulları — **altun axçaları** vardı.

Oğuzlar çətinə düşəndə Tanrıya sığınır, ümidlərini «dünyanı yoxdan var edən» Allaha bağlayırdılar. Onlar ağır sınaq anla-

rında Quranı — müqəddəs kitabı ortaya gətirir, ona əl basıb and içirdilər. Bunlar göstərir ki, əvvəllər tək Tanrıya inanan oğuzlar artıq islam dinini qəbul etmişdilər.

Bu vaxta qədər yadellilərə qarşı türk—oğuz bayrağı altında mübarizə aparan çoxsaylı Azərbaycan—türk tayfalarını islam dini daha sıx birləşdirdi. Azərbaycanda yaşayan, lakin türk olmayan tayfalar da islam dinini qəbul etdilər. Onlar türk tayfaları ilə qaynayıb-qarışdılar. Beləliklə, ölkəmizdə **din birliyi** yarandı. Azərbaycanın gücü daha da artdı. Çünki buradakı **türk birliyinə** din birliyi də əlavə olundu: indi yadellilərə qarşı tək-cə türklər deyil,

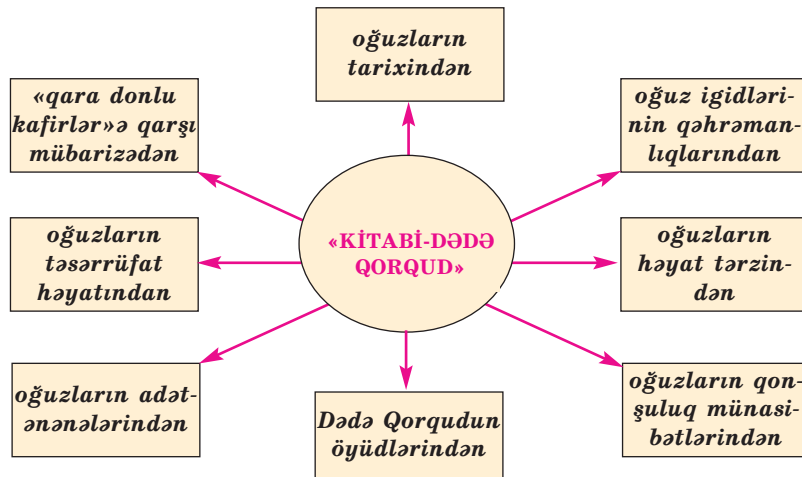
Naxçivanda Dədə Qorqudun abidəsi

onlarla birgə bir dinə sitayiş edən qeyri-türk tayfaları da mübarizə aparırdılar.

Oğuzların qədim tayfa adətləri, yaşayış qaydaları, el məsələləri bütün Azərbaycanda yaşayan əhali üçün ümumi adətə, yaşayış tərzinə, el məsələsinə çevrildi. Oğuz igidi şəhid olanda qızgəlin qara geyinərdi. Oğuzlarda ən çox sevilən məsəllərdən biri belə idi: «Qarı düşmən dost olmaz».

Oğuz igidləri şəhid qanını yerdə qoymayacaqlarına and içərdilər. Oğuzların bu adəti getdikcə bütün Azərbaycan əhalisi içərisində yayılırdı. İndi də bütün Azərbaycan xalqı şəhidlərin qanını yerdə qoymayacağına and içir. Bu bir daha sübut edir ki, xalqımız oğuz igidlərinin adətlərini bu gün də yaşadır.

«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı bəhs edir:

Sual və tapşırıqlar

1. «Qara donlu kafirlər» nə üçün türk igidlərini bir-biri ilə düşmən edə bilmədilər?
2. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının yazılı mənbə olduğunu necə sübut edə bilərsiniz?
3. Hesabla: «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanı neçənci əsrdə yaranmışdır?
4. «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanında xalqımızın həyat təzi necə əks olunmuşdur?
5. «Tariximiz Dədə Qorqud dastanında» adlı esse yaz.

13. AZƏRBAYCANIN «DƏMİR QAPI»SI — DƏRBƏND

Qafqaz dağları ilə Xəzər dənizi arasında bir keçid vardır. Ulu babalarımız bu keçidi alınmaz qalaya çevirmişdilər. Buna görə də həmin keçid «Dəmir qapı» kimi şöhrət qazanmışdı. Sonralar bu keçid Dərbənd adlanmağa başladı. Bu keçid vasitəsilə daim şimaldan cənuba, cənubdan şimala ticarət karvanları gəldirdi. Qədim Dərbənd şəhərində və Dərbənd keçidi boyunca olan torpaqlarda yaşayan əcdadlarımız 5–6-cı yüzilliklərdə keçidi bağlayan möhtəşəm qala divarları tikmişdilər.

Dərbənd qalası

Bir ərəb səyyahı Dərbəndi təsvir edərkən yazmışdır ki, limanın girəcəyinə zəncir çəkilmişdi. Zəncir qıfıllanır, açarı isə liman nəzarətçisində olurdu. Liman nəzarətçisinin icazəsi olmadan heç bir gəmi limana nə daxil ola bilər, nə də oradan çıxı bilərdi.

Dərbənd liman-şəhər idi. Xəzər dənizi ilə bu möhtəşəm şəhərə başqa ölkələrdən ticarət gəmiləri gəlirdi. Tacirlər buraya çoxlu mal gətirirdilər. Gətirilən malların bir hissəsi Dərbənddə satılır, bir hissəsi isə dənizlə və ya quru yolla başqa ölkələrə aparılırdı.

Dərbənd keçidi və qalasının çox böyük hərbi əhəmiyyəti vardı. Şimaldan Azərbaycana və başqa cənub ölkələrinə hücum edən tayfaların qarşısını almaq üçün yerli hakimlər keçid boyu gözetçi məntəqələri və başqa müdafiə qurğuları tikdirmişdilər.

8-ci yüzillikdə ərəblər Azərbaycan şəhərlərini zəbt edərək Dərbəndə də çatdılar. Bura hücum edərkən qalanı döyüslə ala bilmədilər. Şəhəri mühasirəyə alıb xüsusi qurğularla qalaya daşlar və dəmir mərmilər yağdırdılar. Lakin hücumlar nəticə vermədi. Çünki Dərbəndin qala divarları çox möhkəm idi. Qalanı hücumla ala bilməyən ərəblər başqa tədbirə əl atdılar. Dərbənd şəhərinin əsas su mənbəyi olan bulağın başında çoxlu mal, qoyun kəsdilər. Heyvanların qanını, içalatını bulağa tökdülər. Çirklənmiş su qaladakı su quyularına axırdı. Quyulardakı su iyləndi. Dərbənddə xəstəliklər yayılmağa başladı. Lakin dərbəndlilər təslim olmadılar. Yalnız xəyanət nəticəsində ərəblər qalanı işğal edə bildilər.

Dərbənd ərəblər üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Dərbənddə ərəb qoşunu yerləşdirildi. Xəlifənin əmri ilə şəhərin ətrafına su çəkildi. Burada dəyirmanlar, taxıl və silah üçün anbarlar tikildi. Şəhərdəki dağıntılar bərpa edildi. Dərbəndi ərəblər «Qapılar qapısı» adlandırırdılar.

Dərbəndin ətrafındakı münbit torpaqlarda taxıl əkilir, zəfəran, qızıl boya yetişdirilirdi. Əhalinin məşğuliyyəti içərisində üzümçülük və bağçılıq xüsusi yer tuturdu.

Dərbənd həm də sənətkarlıq mərkəzi idi. Burada toxuculuq, dulusçuluq, misgərlik, zərgərlik və digər sənət sahələri geniş yayılmışdı. Dərbənddə hazırlanan kətan parçalar əcnəbi tacirləri çox cəlb edirdi. Dərbənd bazarı ətraf ölkələrdə çox məşhur idi. Burada qul alveri də gedirdi. Ətraf ölkələrdən tacirlər bura qul almağa gəlirdilər.

Dərbənd qalası müasir dövrdə

Dərbənd şəhəri xalqımız üçün çox əzizdir. Çünki yüz illər öncə bu şəhərdə olmuş məşhur səyyahlar Dədə Qorqudun burada dəfn edildiyini yazmışlar.

«Kitabi-Dədə Qorqud» dastanında da «Dəmir qapı» — Dərbənd haqqında çox dəyərli məlumatlar var. Bu mənbə sübut edir ki, Dərbənd ulu babalarımız olan qədim türk tayfalarının vətənidir.

Sonralar 19-cu yüzillikdə Dərbənd **çar** Rusiyası tərəfindən işğal edildi. O zamandan etibarən Dərbənd Azərbaycandan ayrı salındı.

çar — Rusiya imperiyasının hökmdarı

Sual və tapşırıqlar

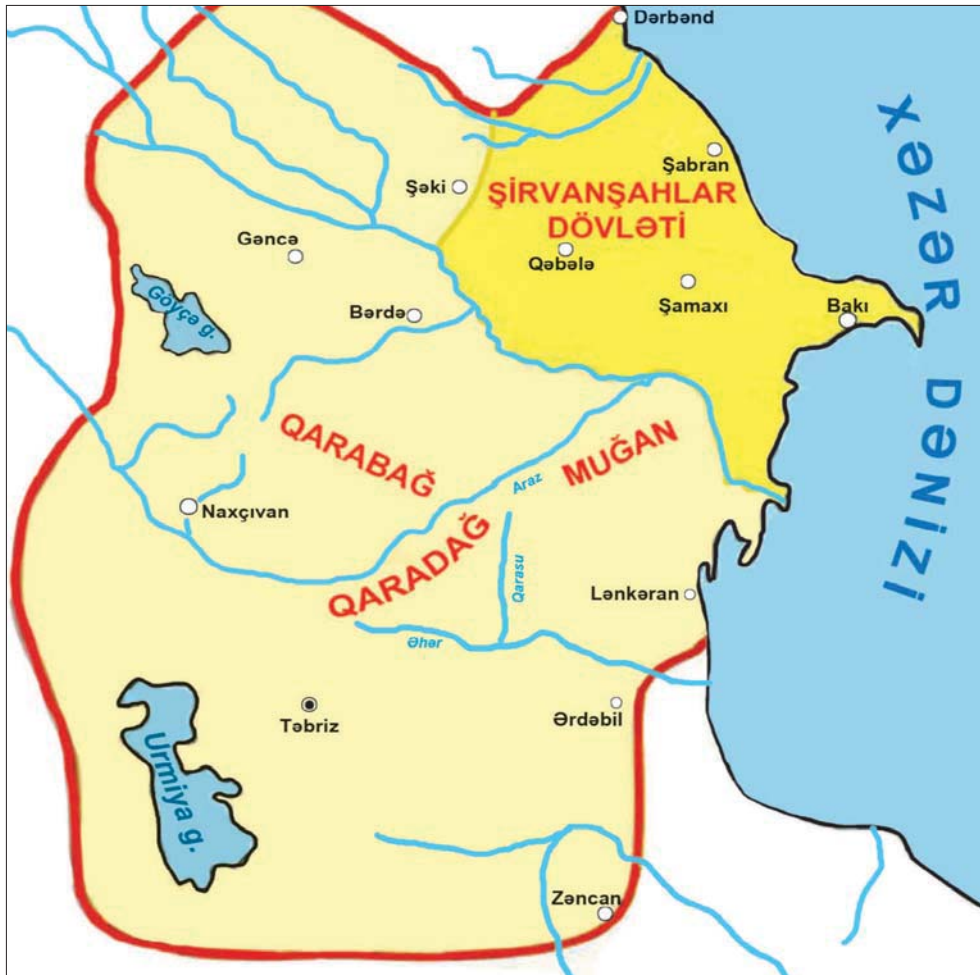
1. Xəritədə (səh.55) Dərbənd şəhərinin harada yerləşməsini müəyyən et.
2. Dərbəndə niyə «Dəmir qapı» deyirdilər?
3. Nə üçün Azərbaycan hökmdarları Dərbəndin möhkəmləndirilməsinə xüsusi fikir verirdilər?
4. Dərbənd şəhəri nə üçün xalqımız üçün əzizdir?
5. «Qədim və müasir Dərbənd» mövzusunda şəkilli təqdimat hazırla.

14. ŞİRVANŞAHLAR DÖVLƏTİ

Bakıda yerləşən Şirvanşahlar sarayı ən dəyərli və ən nadir tarixi abidələrimizdən biridir. İçərişəhəri bəzəyən bu qədim saray kompleksi yerli və əcnəbi ziyarətçilərin böyük marağına səbəb olur. Şirvanşahlar sarayı böyük bir kompleksdir. Bu kompleksə — möhtəşəm saray, divanxana, anbar, hamam, 2 məscid, 2 türbə, **ovdan** və digər memarlıq abidələri daxildir.

ovdan — su
yığılan daş
çuxur, hovuz

Şah sarayının divanxanası dövlət əhəmiyyətli yığıncaqların toplandığı, fərmanların, hökmlərin verildiyi yerdir. Hökmdar saray əyanlarını, vəzir və vəkilləri ətrafına toplayar,

Şirvanşahlar dövlətinin xəritəsi

mühüm məsələlər haqqında onların fikrini dinləyərdi. Əhalidən toplanan vergilər xəzinəyə və anbara toplanardı. Bu abidə kompleksi tariximizin və mədəniyyətimizin çox qiymətli yadigarıdır. Saray kompleksi həm də gözəl bir memarlıq nümunəsidir. Təsədüfi deyil ki, saray kompleksi yanındakı Qız qalası ilə birlikdə UNESCO tərəfindən dünya irsi siyahısına daxil edilmişdir.

Adından göründüyü kimi, Şirvanşahlar saray kompleksini Şirvan şahları tikdirmişlər.

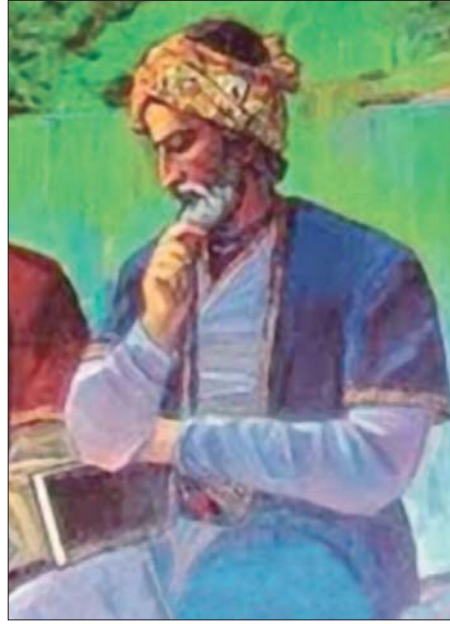
Tarixi mənbələrdən məlum olur ki, Xilafət zəiflədikdən sonra Azərbaycanın dövlətçilik ənənələri yenidən dirçəldi. Ölkəmizin ərazisində yeni Azərbaycan dövlətləri yarandı. Bu dövlətlər içərisində 9-cu əsrdə yaranmış Şirvanşahlar dövlətinin xüsusi yeri var idi. Həmin dövrdə yaranan dövlətlər içərisində Şirvanşahlar dövləti ən uzunömürlüsü oldu. Çox keçmədən Qəbələ, Bərdə, Şabran və qədim Azərbaycan şəhəri olan «Dəmir qapı» — Dərbənd Şirvanşahlar dövlətinə birləşdirildi. Dərbənd səddi və şəhərin qala divarları Şirvan şahları tərəfindən təmir edilib möhkəmləndirildi. Kürdən şimalda yerləşən Azərbaycan torpaqlarında Şir-

Bakıda Şirvanşahlar sarayı

vanşahlar dövlətinin yaranması mühüm hadisə idi. Ölkəmizin ərazisində bu dövlətin yaranması şimaldan gələn yadellilərə qarşı mübarizəni asanlaşdırır, mədəniyyətimizin inkişafına müsbət təsir göstərirdi.

Şirvanşahlar dövlətinin paytaxtı əvvəllər Şamaxı şəhəri olmuşdu. Şamaxı qala-şəhər idi. Şirvanşahlar dövləti qüvvətləndikcə onun paytaxtı da böyüyür və gözəlləşirdi. Şəhərin böyüməsinə onun karvan yolları üstündə yerləşməsi kömək edirdi. Dərbənddən Gəncəyə, Bərdəyə, Şəkiyə, Naxçıvana, Təbrizə, Ərdəbilə və digər şəhərlərimizə gedən karvan yolları Şamaxıdan keçirdi. Xarici ölkələrdən Şamaxıya çoxlu ticarətlər gəlirdi.

Xaqani Şirvani

Şamaxı Azərbaycanın ipəkçilik mərkəzlərindən biri idi. Hələ qədim zamanlardan barama qurdu bəsləyən Şirvan əhalisi xam ipək və növbənöv zərif ipək parçalar toxumaqda peşəkar idilər. Buna görə də Şirvan ipəyinin şöhrəti uzaq ölkələrə yayılmışdı. Şirvan xalçaları da dünya bazarlarında məşhur idi. Bu xalçalar indi dünyanın məşhur muzeylərində saxlanılır.

12-ci yüzillikdə Şirvanşahlar sarayında şairlər məclisi fəaliyyət göstərirdi. Bu məclisə dövrün məşhur şairləri toplaşır, bir-birinin əsərlərini dinləyir, fikirlərini bölüşürdülər. Azərbaycan mədəniyyətinin oyanış (intibah) dövründə yaşayıb-yaratmış böyük Azərbaycan şairi Əfzələddin Xaqani Şirvani bu məclisin ən nüfuzlu üzvlərindən biri idi.

Şamaxı şəhəri bir neçə dəfə zəlzələdən dağılmış və yenidən bərpa edilmişdi. 1192-ci ildə baş vermiş dəhşətli zəlzələdən sonra paytaxt Bakı şəhərinə köçürüldü. Bakı dəniz ticarətində roluna görə Azərbaycan şəhərləri içərisində Dərbənddən sonra ikinci yerdə dururdu. Onun paytaxt seçilməsi şəhərin inkişafına müsbət təsir göstərdi və onun əhəmiyyətini artırdı.

Şamaxı bazarı

Şirvanşahlar dövləti 16-cı yüzillikdə bütün Azərbaycan torpaqlarını əhatə edən böyük Səfəvi dövlətinin tərkibinə daxil edildi. Bu müddət ərzində Şirvanşahlar dövləti Azərbaycanın həyatında böyük rol oynamışdır. Yadellilərin yürüşləri, işğalları zamanı Şirvanşah hökmdarları daxili müstəqilliyi və dövlətçiliyi qorumaq naminə ağıllı addımlar atırdılar. Bu səbəbdən də Şirvanşahlar dövləti varlığını uzun müddət qoruyub saxlaya bilmişdi.

Sual və tapşırıqlar

1. Şirvanşahlar dövləti Azərbaycan tarixinin hansı dövründə yaranmışdır?
2. Şirvanşahlar dövləti neçə əsr mövcud olmuşdur?
3. Şamaxıdan sonra paytaxt nə üçün Bakı şəhərinə köçürülmüşdü?
4. «Şamaxı bazarında bir gün» adlı hekayə qur.

15. BƏRDƏ

Azərbaycanın ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olan Bərdə şəhərinin 2 min ildən çox yaşı var. Karvan yolları üzərində yerləşən Bərdə şəhəri orta əsrlərdə ən inkişaf etmiş şəhərlərdən idi.

Hər bir qədim Azərbaycan şəhəri kimi, Bərdə də qala divarları ilə əhatə olunmuşdu. Qalada qoşun saxlanılırdı. Burada saray, xəzinə, məscid, karvansara, zindan (həbsxana) və digər mühüm dövlət idarələri yerləşirdi. Qalanın qapısı keşikçilər tərəfindən qorunurdu.

Bərdədə qaynar şəhər həyatı vardı. Əhali içərisində əsas yeri sənətkarlar tuturdu. Burada çoxlu sənətkar məhəllələri vardı. Hər bir məhəllənin də öz adı vardı. Məsələn, tacirlər məhəlləsi, dulusçular məhəlləsi, toxucular məhəlləsi, zərgərlər məhəlləsi, daşyonanlar məhəlləsi və s.

Bərdə bazarı

Uzaq ölkələrdən gələn tacirlər Bərdə sənətkarlarının hazırladığı məhsullara böyük maraq göstərirdilər. Onlar sənətkarların məhsullarını öz ölkələrindən gətirdikləri mallarla dəyişirdilər. Onların ən çox aldıkları mallar — ipək paltarlar, xalçalar, boyaq maddələri və s. məhsullar idi.

Ərəblərin hakimiyyəti dövründə xəlifənin göndərdiyi canişinin sarayı Bərdədə yerləşirdi. Bu səbəbdən də Bərdə iri sənətkarlıq və ticarət mərkəzi kimi daha da genişləndi. Ərəb səyyahları Bərdəni «**Arranın** anası», «Arranın baş şəhəri» adlandırmışlar.

Arran — ərəblər Albaniyanı belə adlandırırdılar

Əkinçilik və maldarlığın da geniş inkişaf etməsi Bərdəni Şərqdə ən zəngin şəhərlərdən birinə çevirmişdi. Başqa ölkələrdən gələn tacir və səyyahların vasitəsilə Bərdə şəhərinin şöhrəti bütün dünyaya yayılmışdı.

Bərdənin sərvətlərindən xəbər tutan slavyan tayfaları 944-cü ildə şəhəri ələ keçirmək qərarına gəldilər. Onların məqsədi burada möhkəmlənmək, torpaqlarımıza sahib olmaq idi. Onlar gəmilərlə Xəzər dənizindən Azərbaycan torpaqlarına yaxınlaşmış, Kür çayı

Bərdə türbəsi

Slavyanların Bərdəyə yürüşü. Rəssam N.Koçergin

ilə üzərək Bərdəyə qədər gəlib çatmışdılar. Şəhərə qəflətən hücum edən slavyanlar Bərdəni ələ keçirə bildilər. On minlərlə adam qətlə yetirildi. Slavyanlar əhalini soydular, şəhəri talan etdilər. Onlar dinc əhalini əsir alaraq, adambaşına pul tələb etdilər. Ödəyə bilənlər azad edildilər, ödəyə bilməyənlər qılıncdan keçirildilər.

Slavyanlar 6 ay şəhərdə qaldılar. Tezliklə slavyanlar arasında yoluxucu xəstəlik yayılmağa başladı. Azərbaycan qoşunları doğma şəhəri azad etmək üçün Bərdəyə yaxınlaşdılar. Bunu gören slavyanlar əldə etdikləri qəniməti götürüb, qalan əmlakı yandıraraq, gecəyarısı qaladan qaçdılar.

Bərdə başına gətirilən bu bəladan sonra bir daha özünə gələ bilmədi.

Sual və tapşırıqlar

1. Mənbələr əsasında qədim Bərdəni təsvir et.
2. Qəbələ və Bərdə şəhərlərinin oxşar xüsusiyyəti nədir?
3. Ərəb səyyahları Bərdəni necə adlandırırdılar? Bunun səbəbini necə izah edərdin?
4. Bərdənin mühüm ticarət mərkəzi olduğuna dair misallar göstər.
5. Slavyanların Bərdəyə yürüş etməsindən neçə il keçmişdir?

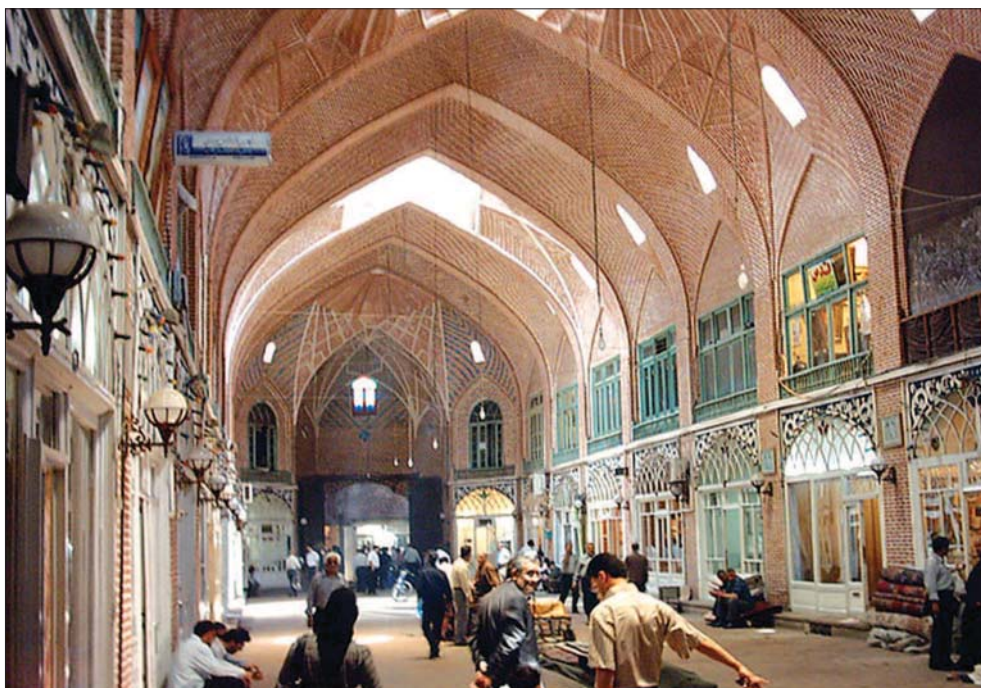

16. TƏBRİZ

Gözəl və qədim şəhərimiz Təbriz yüzillərlə böyük Azərbaycan dövlətlərinin paytaxtı olmuşdur. Şəhər orta əsrlərdə nəinki Azərbaycanın, həmçinin bütün Şərqi elm və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur.

Təbriz şəhəri müxtəlif ölkələri birləşdirən karvan yollarının qovuşduğu yerdə idi. Dərbənddən İran körfəzi sahillərinə və şərqdən Avropaya gedən dünya karvan yolları Təbrizdə qovuşurdu. Buna görə də Təbriz o dövrdə Asiya ilə Avropa arasında çox mühüm ticarət şəhəri kimi bütün dünya ölkələrində yaxşı tanınırdı.

Təbrizin küçələri, döngələri yaraşqlı və gözəl idi. Bu küçə və döngələrdə zövqlə ucaldılmış çoxlu evlər, imarətlər, dükənlər vardı. Şəhərdə nəhəng üstüörtülü bazarlar tikilmişdi. Bu cür bazarların içərisində isə çoxlu dükən olurdu. Dükənlərdə ipək və pambıq parçalar, boyaq və mirvari satılırdı.

Təbriz bazarı. Təbriz şəhərinin mərkəzində yerləşən, dünyanın ən böyük bazarlarından biri olan bu bazar UNESCO-nun dünya irsi siyahısına salınmışdır

Təbrizin məşhur ticarət şəhəri olması ilk baxışdan gözə çarpırdı. Küçələr adamlarla dolu olurdu. Avropa tacirləri Təbrizə xəz, kətan, mahud, qalay gətirirdilər. Təbrizdən Avropaya Azərbaycanda və digər Şərq ölkələrində hazırlanmış ipək, ədviyyat (istiot, mixək, darçın, zəncəfil və s.), zərgərlik şeyləri, daş-qaş (firuzə, yaqut və s.), həmçinin başqa şeylər aparılırdı.

Təbrizdə sənətkarlıq da yüksək inkişaf etmişdi. Təbriz ustaları nadir xalçalar, atlaz,

xətai, tafta — parça növləri

xətai, tafta və növbənöv başqa parçalar toxuyurdular. Sənətkarlar hazır paltarlar, örtüklər, pərdələr və bir çox başqa məhsullar hazırlayırdılar. Bütün bu məhsullar dünya bazarlarında yaxşı alınırdı.

Təbriz ölkənin siyasi və mədəni həyatında mühüm rol oynayır. Təbriz əhalisi çox cəsarətli idi. Onlar, hətta hökmdarların, şahların verdiyi ədalətsiz fərmanlara da etiraz edirdilər. 13-cü yüzilliyin axırlarında Təbriz əhalisi hökmdarın kağız pul buraxmaq haqqında fərmanına da etiraz etmişdi. Nəticədə hökmdar həmin fərmanı ləğv etməli olmuşdu.

Əhvalat belə olmuşdu: o zaman Azərbaycanda qızıl, gümüş və mis pul işlənirdi. Alış-verişdə əsas rolu qızıl və gümüş pullar oynayır. Yalnız

«İlin dörd fəslü».
Təbriz xalçası

xırda ticarətdə mis puldan istifadə edirdilər. Sarayın xərcləri artmışdı. Dövlət adamlarının bədxərcliyi nəticəsində xəzinə boşalmışdı. Buna görə də qızıl və gümüş alveri dayandırıldı. Hökmdar qızıl-gümüş pulların kağız pulla əvəz edilməsi haqqında fərman verdi.

Hökmdar bu fərmana əməl etməyənləri ağır cəza veriləcəyi ilə hədələyirdi. Buna baxmayaraq, Təbriz əhalisi hökmdarın bu fərmanına müqavimət göstərdi. Təbrizdə kağız pulla alver bir həftədən artıq çəkmədi. Təbriz sənətkarları, tacirləri və yoxsulları

bu tədbirə qarşı çıxdılar. Onlar elliklə dükənləri bağladılar və alver etmədilər.

Cümə günü əhali məscidlərə toplaşib öz etirazını bildirdi. Əhalinin təzyiqindən sonra hökmdar kağız pul haqqında fərmanı ləğv etməyə məcbur oldu və Təbrizdə ticarət yenidən canlandı.

«Ağacılı».
Təbriz xalçası

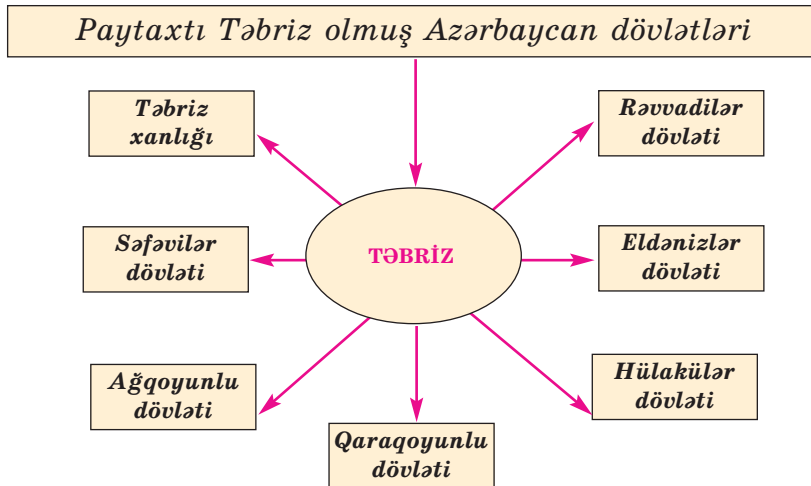

«Ovçuluq».
Təbriz xalçası

Təbriz Böyük İpək yolunun üstündə yerləşirdi. Azərbaycanın başqa şəhərlərinə, habelə xarici ölkələrə gedən karvan yolları Təbrizdən keçirdi. Təbriz bazarı bütün dünyada məşhur idi. Əsasən, orta əsrlərdə tikilən və bir neçə kilometr uzunluğu olan bu bazar indi də öz iqtisadi əhəmiyyətini saxlayır.

Təbriz şəhəri sənətkarlığın zəngin ənənələrinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Bu şəhər həm də Cənubi Azərbaycanda xalçaçılığın dünya miqyaslı ən məşhur və iri mərkəzidir. Təbriz sənətkarlarının toxuduqları gözəl xalçalar hazırda dünyanın ən böyük muzeylərində saxlanılır.

Sual və tapşırıqlar

1. Azərbaycanın daha hansı paytaxt şəhərləri olmuşdur?
2. Xəritədə Təbriz şəhərinin yerini müəyyən et.
3. Təbrizin inkişafına hansı amillər təsir göstərirdi?
4. Hökmdarın kağız pul haqqında fərmanı ləğv etməsinin nəticəsi nə oldu?
5. Səncə, Təbriz xalçaları dünya muzeylərinə hansı yollarla gedib çıxı bilərdi?

17. ӨRDÖBİL

Өrdəbil Azərbaycanın ən qədim və paytaxt şəhərlərindən biri kimi məşhur olmuşdur. Hökmdar sarayı, idarə binaları, hərbi qüvvələr Өrdəbildə yerləşirdi. Şəhər möhkəm qala divarları ilə dövrəyə alınmışdı. Qalanın üç qapısı vardı. Şəhərdəki tikililərin çoxu bişmiş kərpicdən idi. Şəhərlilərin çoxu aynabəndli evlərdə yaşayırdılar. Şəhərin ən gur yeri Bazar meydanı idi. Cümə məs-

cidi də burada yerləşirdi. Şəhərin içindən çaylar axırdı. Şəhər çox gözəl idi.

Өrdəbil ətrafında mis, qızıl, qalay, kükürd və neft yataqları vardı. Өrdəbil şəhəri ilə Xəzər dənizi arasındakı ərazi sıx meşəlik idi. Yerli əhali bu meşədən dəmirağacı qırıb, ondan kasa, məcməyi və müxtəlif qab-qacaq düzəldirdi.

Өrdəbildən böyük ticarət yolları keçirdi. Bu yollardan keçib gedən ticarət karvanlarının ardı-arası kəsilmirdi. Bunların sayəsində Өrdəbildə sənətkarlıq və ticarət çox inkişaf etmişdi.

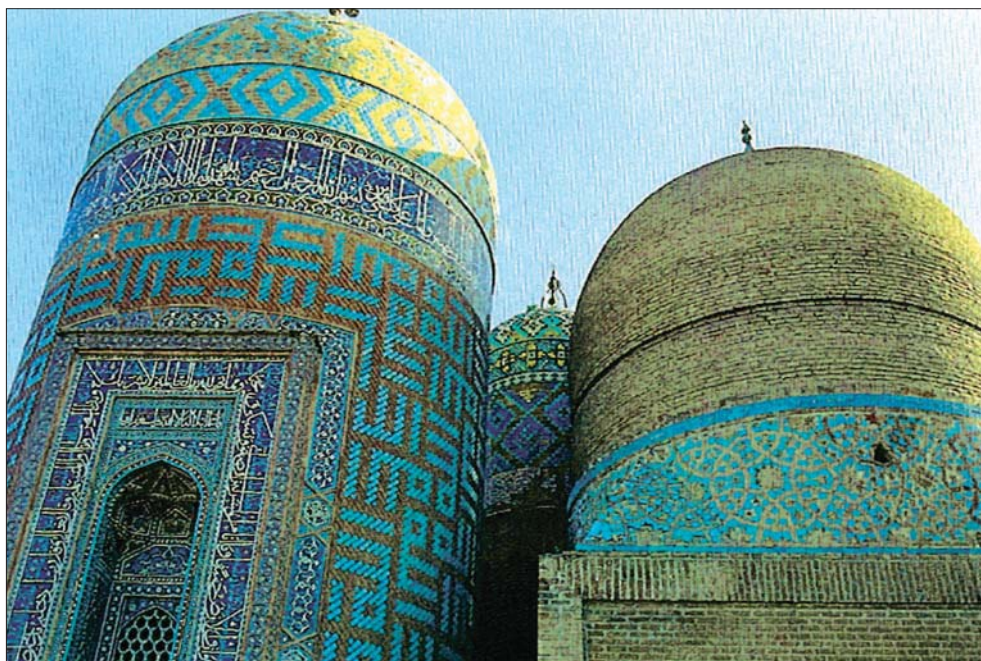

Өrdəbil şəhəri

Hər yeni ay başlananda Ərdəbilin yaxınlığında böyük bir bazar açılırdı. Buraya müxtəlif ölkələrdən tacirlər alış-verişə gəlirdilər. Azərbaycanın digər şəhərlərindən və xarici ölkələrdən gələn tacirlər Ərdəbildə satmaq üçün mal-qara, qoyun-keçi, müxtəlif parçalar, keçə, qul, zərgərlik malları, silah asmaq üçün dəridən hazırlanmış kəmər və s. gətirirdilər. Ərdəbilin özündə nadir parçalar, xalçalar, dəmirağacından hazırlanmış fincan, boşqab, müxtəlif naxışlı saxsı qablar, musiqi alətləri, həmçinin dəri və metaldan hazırlanmış müxtəlif mallar hazırlanırdı.

Ərdəbilin sərvəti xarici düşmənlərin soyğunçu yürüşlərinə səbəb olmuşdu. Şəhər dəfələrlə işğalçılar tərəfindən soyulub, qarət edilmişdi. Bu qarətlərdən biri 13-cü yüzilliyin əvvəllərində olmuşdu. O zaman Azərbaycan hələ vahid və güclü dövlət halında birləşməmişdi. Bundan istifadə edən işğalçı gürcü qoşunu şəhəri alaraq onun hakimini və ailəsini əsir götürdü. Şəhərdə say-sız-hesabsız var-dövlət ələ keçirdilər. Ərdəbil əhalisindən cəvahir və qiymətli daş-qaşlar, qızıl əşyalar, gümüş və qızıl qab-qacaq,

Şeyx Səfi məqbərəsi

paltar, xalça və başqa qiymətli malları qarət etdilər. Onlar müdafiəsiz qalan minlərlə şəhər əhalisini qılıncdan keçirdilər. Gürcü işğalçıları o qədər var-dövlət ələ keçirmişdilər ki, bunları aparmaq üçün çoxlu at və digər heyvanlar lazım oldu.

Şəhər hələ özünə gəlməmiş yenidən talan olundu. Bu dəfə şəhərə monqollar hücum etdilər. Monqollar şəhəri mühasirəyə aldılar. Onlar şəhəri tutub qarət etdikdən və dağıtdıqdan sonra çıxıb getdilər.

Əməksevər Ərdəbil camaatı tez bir zamanda sənətkarlığı, əkinçiliyi, maldarlığı, ticarəti dirçəltdi. Şəhər yenidən abadlaşdı.

15-ci yüzillikdə Ərdəbili Şeyx Səfi nəslindən olan yerli Azərbaycan hakimləri — Səfəvi şeyxləri idarə edirdilər. Səfəvilər həm də Ərdəbilin ətrafındakı torpaqların hakimi idilər. Onların əlində iri torpaq sahələri vardı. Bu nəsiləndən olan hökmdarlar nəslə sonralar Səfəvilər adlanmağa başladı. Bu nəslin nümayəndələri Ərdəbildəki Şeyx Səfi məqbərəsində dəfn olunurdu. Görkəmli sərkərdə və dövlət xadimi olan Şah İsmayıl Xətai də burada dəfn olunmuşdur.

Şeyx Səfi məqbərəsinin ən böyük salonu kitabxana üçün ayrılmışdı. Bu kitabxananın əsası Səfəvilərin ulu babası olan Şeyx Səfi tərəfindən qoyulmuşdu. Burada çoxlu sayda qiymətli və nadir kitablar toplanmışdı. Həmin kitabxana 1828-ci ildə çar Rusiyası tərəfindən qarət olundu.

Sual və tapşırıqlar

1. Təbrizlə Ərdəbili yaxınlaşdıran cəhətlər hansılardır?
2. Xəritədə Ərdəbil şəhərini göstər.
3. Şah İsmayıl Xətai haqqında nə bilirsən?
4. Şah İsmayıl Xətəinin Şeyx Səfi məqbərəsində dəfn olunması nəyi göstərir?
5. Qədim Azərbaycan şəhərinin ümumi simasını təsvir et.

18. AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN OYANIŞI

9-cu yüzillikdən başlayaraq ölkəmizdə ədəbiyyat, memarlıq, incəsənət və digər sahələr inkişaf edir, alimlər, şairlər, memarlar qiymətli əsərlər, nadir abidələr yaradırdılar. Bu dövrdə Azərbaycan dili xalq arasında vahid ünsiyyət dilinə çevrilmişdi. Dastanlar, nağıllar, deyimlər, bayatılar yaranmağa başlamışdı.

Azərbaycanın tarixində iqtisadi və mədəni inkişaf 12-ci yüzillikdə ən yüksək mərhələyə çatmışdı. Bu dövrün mədəniyyətini intibah mədəniyyəti adlandırırlar. **İntibah** oyanış deməkdir.

Bu dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatı çiçəkləndi. Dünya şöhrətli şairlər yetişdi. Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi və başqa şairlərin yazıb-yaratdıqları əsərlər bu gün də dünya ədəbiyyatının inciləri hesab edilir. Şairlər, filosoflar əsərlərində

Nizami Gəncəvi

Məhsəti Gəncəvi

xalqın ədalətli cəmiyyət, ədalətli hökmdar haqqında arzularını ifadə edirdilər. Ədəbiyyatda sadə, əməksevər xalqın ağrı-acıları öz əksini tapırdı.

Azərbaycan intibah ədəbiyyatı Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında öz zirvəsinə çatdı. Onun beş poemadan ibarət «**Xəmsə**»-si dünya ədəbiyyatının ən dəyərli əsərləri hesab edilir. Nizami Gəncəvinin əsərləri həm də tarixi mənbə hesab edilə bilər. Çünki onun əsərləri xalqımızın qədim keçmişi haqqında dəyərli məlumatlar verir. Nizaminin Dərbənd, Bərdə və digər şəhərlər haqqında yazdığı misralar real tarixi hadisələri əks etdirir. O, Dərbənd qalasının möhkəmliyi və əhəmiyyəti haqqında yazırdı ki, qalanın divarları dəmir və qurğuşun vasitəsilə bir-birinə bərkidilmiş qaya parçalarından hörülmüşdü.

Nizami Gəncəvinin məlumat verdiyi digər tarixi hadisə Bərdə faciəsidir. O, slavyanların Bərdədə törətdikləri qarət və qırğınları təsvir edərək yazırdı:

*Deyirlər, qədərdən çox ölən varmış,
Həm qırıb-dağıtmış, həm də aparmış.*

Möminə xatun türbəsi

*Heç bir şey qalmamış dolu anbarda,
Xəzinə boşalmış, yoxdur **dinar** da.
Gördüyün o Bərdə olmuşdur viran,
O zəngin şəhərdən qalmamış nişan.*

dinar — pul vahidi

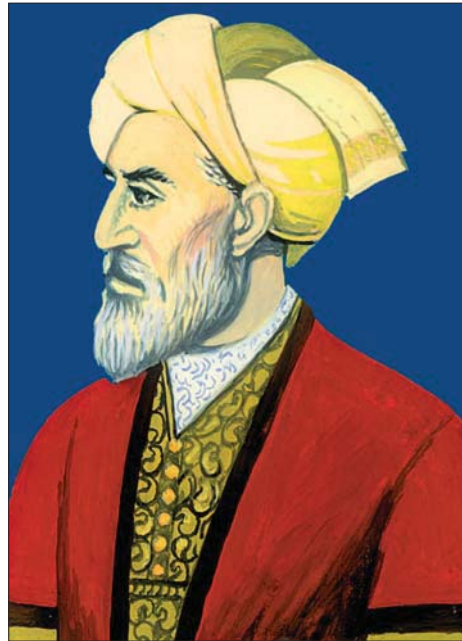
İntibah dövründə memarlıq da inkişaf etmiş, gözəl saraylar, imarətlər, qalalar, məscidlər, türbələr inşa edilmişdi. Gülüstan qalası, Mərdəkan qalası və başqa abidələr 12-ci yüzillikdən yadigar qalan müdafiə tikintiləridir.

Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvani dövrün ən böyük memarı idi. O, Naxçıvan şəhərində yaşayıb-yaratmışdır. Əcəminin inşa etdiyi Möminə xatun türbəsi, Yusif ibn Küseyr türbəsi, Cümə məscidi, Qoşaminarə Azərbaycan və dünya memarlığının nadir inciləri hesab edilir. Memar Əcəmi sənətinin zirvəsi sayılan Möminə xatun türbəsi öz gözəlliyini və əzəmətini indi də qoruyub saxlamışdır. Memar Əcəminin ucaltdığı abidələr qonşu ölkələrdə də memarlığın inkişafına güclü təsir göstərmişdir.

Azərbaycanda incəsənət də özünün inkişaf dövrünü yaşayırdı. İncə naxışlı qiymətli xalçalar, zərif bəzək əşyaları, nəfis boyanmış gil qablar, oyma üsulu ilə naxış vurulmuş əşyalar, qiy-

Yusif ibn Küseyr türbəsi

Memar Əcəmi

Gəncə darvazasının qalıqları

mətli daş-qaşlarla bəzədilmiş silahlar oyanış dövründən yadigardır. Azərbaycan sənətkarlarının bu dövrdə düzəltdikləri incəsənət nümunələri dünya muzeylərində nümayiş etdirilir.

Məşhur Gəncə darvazaları da intibah dövründə hazırlanmışdır. 1063-cü ildə İbrahim Osmanoglu tərəfindən düzəldilmiş bu darvazalar Azərbaycanda metalışləmə sənətinin yüksək inkişafını sübut edir.

Sual və tapşırıqlar

1. Nizami Gəncəvinin əsərlərində əks olunan tarixi faktlar haqqında təqdimat hazırla.
2. Mədəniyyətin oyanması özünü nədə göstərirdi?
3. Mətnə əsasən intibah dövrünə aid hansı sənətkarlıq nümunələrinin qaldığını müəyyənləşdir.
4. Səncə, ölkədə mədəni intibahın səbəbləri nə ola bilər?

19. ŞƏMSƏDDİN ELDƏNİZ NECƏ AZƏRBAYCAN HÖKMDARI OLDU?

Rəvayətə görə, Dərbənd şəhərinin məşhur qul bazarından bir Azərbaycan taciri qırx qul almışdı. O zaman qul alverinin qaydası vardı: hər hansı tacir əgər bir dəfəyə 40 qul alırdısa, 40-cı qul ona bağışlanırdı, yəni pulsuz verilirdi. Ona görə də bu tacirə bir qul pulsuz olaraq verildi. Lakin tacirə bağışlanan qul balaca və çox zəif idi.

Tacir Eldəniz adlı bu qulu sultanın vəzirinə satdı. Eldəniz sultanın sarayında xidmət etməyə başladı. Çox gözüaçıq, qabiliyyətli uşaq olduğunu görüb ona hərbi təlim, ərəb və fars dilləri, müxtəlif elmlər öyrətdilər. Bir qədər sonra Eldənizi sultanın mühafizə dəstəsinə daxil etdilər. Bacarıqlı olduğunu sübut edən gənc Eldəniz çox keçmədən sultanın qoşunlarından birinin başçısı, yəni əmir təyin edildi. Tezliklə o, sultanın oğlunun atabəyi oldu. «Atabəy» sultanın böyük oğlunun, yəni onun gələcək **varisinin** tərbiyəçisinə deyilirdi.

***varis** — bir şəxsin ölümündən sonra onun hakimiyyətinə, varına və mülkünə sahib olan adam*

Eldəniz öz sədaqəti ilə sultanın və onun ailəsinin rəğbətini qazanmışdı.

1136-cı ildə Eldəniz Azərbaycanın şimal torpaqlarının bir hissəsinə — Arrana hakim təyin edildi. **Beləliklə, Azərbaycan Atabəylər dövlətinin əsası qoyuldu.** Eldənizin adı ilə bağlı olaraq bu dövlət Eldənizlər dövləti də adlanır.

Eldənizin hakimiyyəti dövründə yadelli yürüşlərinin qarşısı alındı. Ölkəmizin ərazi bütövlüyü təmin edildi. Şirvanşahların asılı vəziyyətə salınması ilə bir müddət Azərbaycan torpaqlarının böyük hissəsi vahid dövlətin tərkibində birləşdirildi. Nəticədə ölkədə iqtisadi və mədəni inkişaf baş verdi. Qazandığı parlaq qələbələrə və ədalətli olduğuna görə Eldənizə «Şəms-əd-din», yəni «Dinin günəşi» ləqəbi verildi. Şəmsəddin Eldəniz geniş torpaqlara sahib olan qüdrətli bir Azərbaycan dövləti yaratdı. Bu dövlət tariximizdə şərəfli bir yer tutur. Adi bir qulun hökmdar səviyyəsinə yüksəlməsi Şərqdə hər

Şəmsəddin Eldəniz.
Müəllif Azərbaycanın Xalq
rəssamı Altay Hacıyev

kəsin öz qabiliyyəti və bacarığına görə qiymətləndirilməsini göstərir.

Atabəylər dövləti dövründə Azərbaycan mədəniyyəti özünün intibah dövrünü yaşamışdır. Bu dövrdə məşhur alimlər, şairlər və memarlar yetişmişdir. Şəhərlər abadlaşmış və genişlənmişdi. Məhz bu dövrdə Azərbaycan və dünya memarlığının şah əsərlərindən olan Möminə xatun türbəsi inşa edilmişdi. Atabəylər dövlətinin ilk paytaxtı **Naxçıvan** Azərbaycanın ən

qədim şəhərlərindən biri idi. Karvan yolu üzərində yerləşməsi burada sənətkarlığın və ticarətin inkişafına əlverişli şərait yaratmışdı.

Atabəy Eldənizin göstərişi ilə Atabəylər dövlətinin baş memarı Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvanda nadir memarlıq abidələri ucaltı. Naxçıvan şəhəri bağlı-bağatlı, gözəl və zəngin şəhərə çevrildi. Atabəy Şəmsəddin Eldəniz ömrünün sonuna qədər bu şəhərdə yaşadı. Eldənizdən sonra hakimiyyətə gəlmiş oğlanları Məhəmməd Cahan Pəhləvanın və Qızıl Arslanın dövründə dövlət daha da qüvvətləndi. Bu zaman Azərbaycan Atabəylər dövləti bütün Şərqi ən güclü dövlətlərindən hesab olunurdu. Təsədüfi deyil ki, Qızıl Arslan «sultan» **titulu** qəbul etmişdi.

titul — fəxri
ad, rütbə

Eldənizlər (Atabəylər) dövlətinin sərhədləri Dərbənddən İran körfəzinə qədər çox geniş əraziləri əhatə edirdi.

Sual və tapşırıqlar

1. Naxçıvan digər Azərbaycan şəhərlərindən nə ilə fərqlənirdi?
2. Atabəy Eldənizin şəxsiyyətini, yüksək mənəvi keyfiyyətlərini təsvir edən esse yaz.
3. Səncə, Eldəniz qul ikən necə hökmdar oldu? Bunu mümkün hesab edirsənmi?
4. Mətni oxuduqdan sonra fikirləş. Sən mövzunu necə adlandırardın?

20. MARAĞA RƏSƏDXANASI

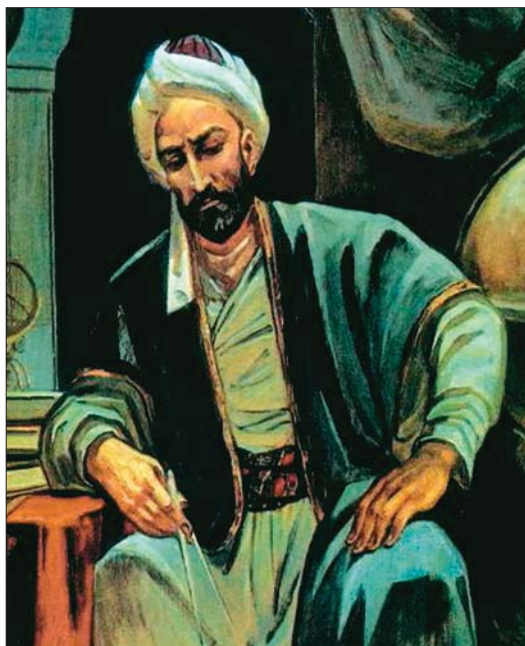
Keçmiş zamanlarda insanlar göy cismlərini öyrənməyə böyük maraq göstərirdilər. Onlar göy cismlərini müşahidə edərək təqvim yaradır və il hesablamaları aparırdılar. Bunun üçün rəsədxanalardan istifadə edirdilər. Rəsədxana ulduzları və digər göy cismlərini müşahidə etmək üçün yerdir. **Münəccimlər** xüsusi cihazlarla buradan ulduzları müşahidə edirdilər. Bu müşahidələr bir çox təbiət hadisələrinin və onların səbəblərinin öyrənilməsinə kömək edirdi.

***münəccim** — göy cismlərinin vəziyyət və hərəkətinə əsasən gələcəkdən xəbər vermək iddiasında olan şəxs*

Belə rəsədxanalardan biri də Azərbaycanın cənubunda, Marağa şəhərində görkəmli alim Nəsirəddin Tusinin təşəbbüsü ilə tikilmişdi. Dahi Azərbaycan alimi Nəsirəddin Tusi Elxanilər dövlətində hökmdarın məsləhətçisi təyin olunmuşdu. Azərbaycan Elxanilər dövləti 13-cü yüzilliyin ortalarında yaranmışdı. Elxanilər dövründə Azərbaycanda sənətkarlığın və ticarətin inkişafı, kənd təsərrüfatının tərəqqisi, mədəniyyətin yüksəlişi üçün tədbirlər görüldü.

Tez bir zamanda Nəsirəddin Tusi ağılı, biliyi, təcrübəsi sayəsində sarayda ən hörmətli şəxsə çevrilir və bütün çətin işlərdə hökmdar onunla məsləhətləşir, fikirləri ilə hesablaşırdı. Nəsirəddin Tusi çoxdan idi ki, rəsədxana tikilməsi haqqında düşünürdü. Bir gün Nəsirəddin Tusi rəsədxana tikilməsi haqqında hökmdara söz açır. Hökmdar rəsədxana üçün böyük xərc lazım olduğunu biləndə soruşur:

— Ulduzlar haqqında elm o qədər faydalıdır ki, rəsədxana üçün bu qədər xərc çəkilsin?

Nəsirəddin Tusi

Nəsirəddin Tusi cavabında deyir:

– Ey hökmdar, sənin döyüşçülərin qarşıdakı dağın ətəyində düşərgə salıb. İzin verin bir nəfər gizlicə içiboş bir tası dağın başına qaldırsın və oradan aşağı buraxsın. Amma bu haqda heç kim heç nə bilməsin.

Belə də edirlər. Tas dağdan aşağı yuvarlandıqca dəhşətli bir gurultu qopdu. Bu səs-küydən qoşunun içərisində vahimə, çaxnaşma yarandı. Amma hökmdarla Nəsirəddin Tusi bu hadisəni kənardan sakitcə seyr edirdilər. Tusi hökmdara deyir:

– Hökmdar, biz qayalardan gələn səsin səbəbini bildiyimizə görə sakitcə əyləşmişik. Qoşun isə bunu bilmədiyi üçün həyəcan içindədir. Əgər biz səmada baş verən hadisələri qabaqcadan bilsək, Yer üzündə həmişə rahatlıq hökm sürər.

Beləliklə, hökmdar Marağa rəsədxanasının tikilməsinə icazə verdi və bunun üçün xəzinədən pul ayırdı. Rəsədxananın inşası 1259-cu ildə başladı. 12 ildən sonra hazır olan rəsədxanada göy cismlərini müşahidə etmək üçün çoxlu cihazlar quruldu. Bir çox

Marağa rəsədxanası

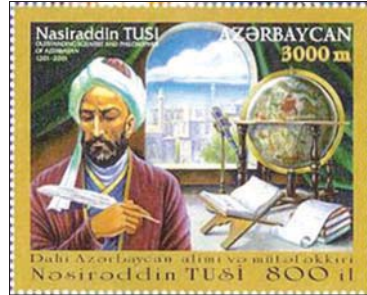
məşhur alimlər, elm adamları Marağa rəsədxanasında fəaliyyətə başladı. Burada qızıl, gümüş və tuncdan ulduz qlobusu hazırlandı. Müşahidələr vasitəsilə Günəşin və Ayın tutulmasını qabaqcadan xəbər verən cədvəllər hazırlandı.

Nəsirəddin Tusi ən dəyərli əsərlərini məhz burada yazmış və elmi kəşflərinə bu rəsədxanada nail olmuşdu. Onun təşəbbüsü ilə Marağa rəsədxanasında böyük kitabxana yaradılmışdı. Kitabxanada 400 min əlyazması vardı. Çindən, Hindistandan və Avropa ölkələrindən gələn alimlər burada elmi tədqiqatlar aparırdılar. Beləliklə də, Marağa rəsədxanası Şərqi ilk çoxsahəli elm ocağı oldu.

Qədim Marağa rəsədxanası Azərbaycan elminin çox qədim tarixi köklərə malik olduğunu sübut edir. Bu gün də Azərbaycanda göy cismlərini tədqiq edən elmi mərkəz vardır. Bu, **Şamaxı rəsədxanasıdır**. Alimlər burada müasir cihazların vasitəsilə ulduzları, planetləri müşahidə edib tədqiqat işləri aparırlar. Təsədüfi deyil ki, bu rəsədxanaya Nəsirəddin Tusinin adı verilmişdir və 1959-cu ildən fəaliyyətə başlamışdır.

2001-ci ildə Nəsirəddin Tusinin anadan olmasının 800 illiyi qeyd edilmişdir. Bu münasibətlə nəfis tərtibatlı poçt markası da buraxılmışdır. Dahi Azərbaycan alimi Nəsirəddin Tusinin əsərləri dünya elminin inkişafına güclü təsir göstərmişdir.

Tusinin poçt markası

Sual və tapşırıqlar

1. Şamaxı rəsədxanası Marağa rəsədxanasından neçə əsr sonra tikilmişdir?
2. Göy cismləri haqqında təqdimat hazırla.
3. Göy cismlərini öyrənmək hansı təbiət hadisələrini qabaqcadan xəbər verə bilər? Bildikləriniz əsasında diskussiya aparın.
4. Rəsədxananın fəaliyyəti dövlətə nə kimi fayda verə bilər? Fikrini əsaslandır.

21. «RƏŞİDİYYƏ» — MƏŞHUR AZƏRBAYCAN UNİVERSİTETİ

Təbrizin mərkəzi küçələrindən biri ilə gənc bir oğlan addımlayırdı. O, adamlara yaxınlaşır, nə isə soruşur, haranı isə axtarırdı. Sir-sifətindən, geyimindən görünürdü ki, o, yerli adam deyil, əcnəbidir. Karvanla uzaq yol qət edən bu gənc yorğun olmasına baxmayaraq, Təbrizdə olmaqdan məmnun görünürdü. Gənc oğlan küçədə şirniyyat satan bir kişiye yaxınlaşıb soruşdu: «Rəşidiyyə» mədrəsəsi hansı tərəfdədir?» Kişi mədrəsinin yerini izah etdi. Gənc oğlan həmin yerə tələsdı. O, uzaq ölkədən Təbrizə təhsil almağa gəlmişdi.

Keçmiş zamanlarda Şərş ölkələrində ali təhsil mədrəsələrdə verilirdi. Avropada belə təhsil ocaqlarını universitet adlandırırdılar. Azərbaycanda da çoxlu mədrəsələr fəaliyyət göstərirdi. Mədrəsələrdə təhsil alan gənclərə «Quran», tarix, astronomiya, riyaziyyat, fəlsəfə, təbiət elmləri, ərəb, fars dilləri və digər elmlər öyrədilirdi. Burada dövrün görkəmli alimləri, bilikli adamları çalışırdı. Təhsil ocaqları onu yaradan şəxsin, fəaliyyət göstərdiyi yerin və ya orada çalışan məşhur alimin adı ilə adlandırılırdı.

Belə təhsil ocaqlarından biri də Təbriz şəhərindəki «Rəşidiyyə» adlı mədrəsə idi. Bu mədrəsəni 14-cü yüzillikdə dövrün ən böyük Azərbaycan alimlərindən biri olan Fəzlüllah Rəşidəddin yaratmışdı. O, tarix, tibb, təbiətşünaslıq kimi elm sahələrinə aid çoxlu əsərlər yazmışdı. Biliyi və uzaqgörənliyi ilə seçilən Fəzlüllah Rəşidəddin Elxanilər dövlətində şahın vəziri vəzifəsinə qədər yüksəlmişdi. Həm böyük alim, həm də dövlət xadimi olmuş Fəzlüllah Rəşidəddin ölkədə çoxlu xeyirxah əməllər həyata

universitet — mü-tə-xəssislər hazırlayan ali məktəb

keçirmişdi. Ən əhəmiyyətli tədbirlərdən biri isə mükəmməl bir mədrəsə — **universitet** açılması oldu.

Bu mədrəsə sanki şəhər içində şəhər idi. Ətrafı qala divarları ilə əhatə olunmuşdu. Burada mədrəsə, müəllimlər evi, məscid, qonaq evi, həkimlər evi, rəsədxana, kitabxana, 30 min yaşayış evi və başqa əhəmiyyətli binalar tikilmişdi. Bura elm, mədəniyyət, sağlamlıq mərkəzi idi.

«Rəşidiyyə»də minlərlə tələbə təhsil alırdı. Burada təhsil almaq üçün xarici ölkələrdən Təbrizə çoxlu gənclər gəlirdi. Pulsuz təhsil alan tələbələr burada tarix, fəlsəfə, təbiətşünaslıq, təbabət, astronomiya və başqa elmlərə yiyələnirdilər. Təhsil müddəti tələbənin elmləri mənimsəməsindən asılı olurdu. Təhsilini tam başa vurmuş tələbələr «**şəhadətnamə**» alıb öz vətənlərinə qayıdırdılar.

şəhadətnamə — təhsili təsdiq edən, icazə sənədi, rəsmi kağız

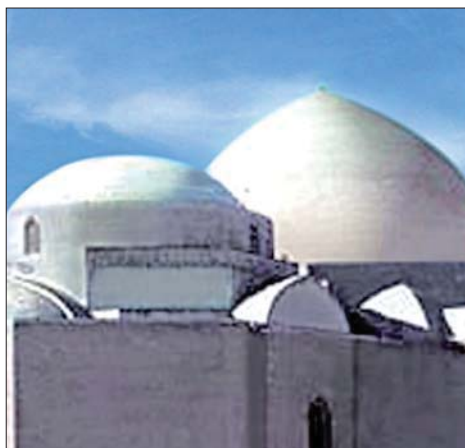
«Rəşidiyyə» mədrəsəsinin çox zəngin kitabxanası vardı. Mısirdən, Hindistandan, Çindən və başqa ölkələrdən buraya çoxlu kitablar gətirilmişdi. Kitabxanada alimlər, rəssamlar, cildçilər, **xəttatlar** və digər sənət adamları işləyirdi. Böyüklüyünə görə «Rəşidiyyə» kitabxanası

xəttat — gözəl xətlə yazan sənətkar

Nəsirəddin Tusinin yaratdığı kitabxanadan sonra ikinci yeri tuturdu. Burada 60 mindən çox kitab vardı. Kitabxanadan həm müəllimlər, həm də tələbələr istifadə edirdilər.

«Rəşidiyyə»də xəstəxana və əczaxana da fəaliyyət göstərirdi. Buranı «şəfa evi» adlandırırdılar.

Göründüyü kimi, 14-cü yüzillikdə Azərbaycan dünyanın ən tanınmış elm və təhsil mərkəzi olmuş, dövrünün ən müasir təhsil ocaqları ilə şöhrət qazanmışdır.

«Rəşidiyyə» mədrəsəsi

Sual və tapşırıqlar

1. Mədrəsə və universiteti müqayisə et. Oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdir.
2. 14-cü yüzillikdə Təbrizdə açılan mədrəsə nə üçün «Rəşidiyyə» adlanırdı?
3. «Rəşidiyyə» mədrəsəsi qonşu ölkələrdə elmin və mədəniyyətin inkişafına necə təsir göstərmişdir?
4. Nəsirəddin Tusi və Fəzlüllah Rəşidəddinin fəaliyyətlərinə aid oxşar cəhətlər nələrdir?

22. AĞQOYUNLU DÖVLƏTİNİN HÖKMDARI

Hələ Məhəmməd peyğəmbərin zamanından xeyli əvvəl Azərbaycan torpaqlarında oğuz türkləri olan Ağqoyunlu tayfaları yaşayırdılar. Onların bayraqlarında ağ qoç təsvir olunurdu. Cəsur Ağqoyunlu türkləri bizim ulu babalarımızdan biri idilər.

15-ci əsrdə Həsən padşah Ağqoyunlu dövlətinin hökmdarı oldu. O, ucaboylu, nəhəng adam olduğundan müasirləri onu Uzun Həsən adlandırırdılar. Ağqoyunlu hökmdarları sultan titulu daşıyırdılar.

Avropa ölkələri ilə geniş diplomatik əlaqələr saxlayan ilk Azərbaycan dövləti — Ağqoyunlu dövləti olmuşdur. Onun ərazisindən müxtəlif ölkələri birləşdirən çoxlu karvan yolları keçirdi. Bu yollardan keçən karvanlardan gömrük haqqı alınırdı. Azərbaycan ipəyi Avropa ölkələrinə satılırdı. Bütün bunlar Ağqoyunlu dövlətini iqtisadi cəhətdən gücləndirirdi.

*Uzun Həsən
(rəssam Altay Hacıyev)*

Ağqoyunlu dövləti dövrünün ən güclü dövlətlərindən biri idi. Uzun Həsən Kürdən cənubda olan bütün Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmiş və qonşu ölkələri tabe etmişdi. O, digər Azərbaycan dövləti — Şirvanşahlarla dostluq və müttəfiqlik siyasəti yürüdü. Uzun Həsən islam dinində parçalanmaya yol vermək istəmirdi. Buna görə də Ərdəbil hakimləri olan Səfəvi şeyxləri ilə qohumluq əlaqəsi yaratmışdı.

Uzun Həsən uzaqgörən dövlət xadimi idi. O, yaxşı bilirdi ki, uğurlu hərbi qələbələr nəticəsində yaradılmış Ağqoyunlu dövləti geniş əraziyə malik olsa da, daxilən möhkəm deyildir. Odur ki, hər hansı xarici təhlükəni dəf etmək üçün ilk növb-

bədə, güclü mərkəzləşdirilmiş dövlət yaratmaq lazımdır. Bu məqsədlə Uzun Həsən islahatlar keçirdi.

Uzun Həsən əhalinin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq, ölkəni abadlaşdırmaq üçün xüsusi «**Qanunnamə**» qəbul etmişdi. Bu qanunlarda kəndlilərdən alınan vergilərin adları və miqdarı dəqiq göstərilirdi.

Beləliklə, Uzun Həsən vergi toplanmasını nizama saldı. Əkinçilik işi yaxşılaşdı. Kəndli və sənətkarlardan alınan vergilərin bir-başə xəzinəyə daxil olması təmin olundu. «**Həsən padşahın qanunları**» adlanan bu qanunlar uzun müddət qüvvədə qalmışdı.

Hər bir dövlətin qüdrəti onun güclü orduya malik olması ilə bağlıdır. Ona görə də Uzun Həsən Avropa ölkələrindən odlu silah almaq üçün diplomatik danışıqlar aparır, ölkədə topçuluq sənətini inkişaf etdirməyə çalışırdı.

Uzun Həsən məğlubedilməz hərbi sərkərdə, mahir diplomat olmaqla yanaşı, həm də mədəniyyəti himayə edən böyük dövlət xadimi idi. Ölkədə elmin inkişafına və abadlıq işlərinə xüsusi fikir verirdi. Savadlı adamları saraya toplayır və onları himayə edirdi. Saray kitabxanasında çoxlu alim işləyirdi. Uzun Həsən özü də kitabları çox sevirdi. O, islamın müqəddəs kitabı — «Qurani-Kərim»-i türkcəyə tərcümə etdirmişdi.

Uzun Həsən öz dövrünün böyük alimlərindən birinə ulu babalarımız olan oğuzların tarixini yazdırmışdır. Bu, böyük hökmdarın özündən sonrakı nəsillərə qoyub getdiyi çox qiymətli töhfədir.

Uzun Həsən həm də qurucu hökmdar idi. O, Təbrizdə «Qey-səriyyə» adlı örtülü bazar və «Nəsriyyə» məscidini tikdirmişdi. Bu məscid gündə üç dəfə rəngini dəyişirdi. Məscidin nəzdində mədrəsə də fəaliyyət göstərirdi.

diplomat — xarici dövlətlərlə danışıqlar aparan vəzifəli şəxs

Şərqin, bütün türkmüsəlman dünyasının ilk qadın **diplomatu** olan Sara Xatun Uzun Həsənin anası idi. Sara Xatun dövlət işlərində Uzun Həsənin ən yaxın məsləhətçisi idi. Onu nəinki

Sara Xatun (rəssam Altay Hacıyev)

qonşu ölkələrdə, hətta Avropa ölkələrində də yaxşı tanıyır, hörmət edirdilər. Xarici ölkələrdən gələn elçilər, dövlət adamları ilk olaraq Sara Xatunla danışıqlar aparırdılar. O, dövrünün ən güclü dövlətlərindən olan Osmanlı dövlətinin hökmdarı sultan II Mehmetlə də danışıqlar aparmışdı. Bu danışıqlarda Sara Xatunun məqsədi iki qardaş xalq arasında müharibənin qarşısını almaq idi.

Ağqoyunlu dövləti nə qədər güclü olsa da, mərkəzləşdirilmiş dövlət deyildi. Bütün Azərbaycan torpaqlarını əhatə etmirdi. Uzun Həsəndən sonra dövlət zəiflədi. Bunun səbəbi onun varisləri arasında hakimiyyət uğrunda gedən mübarizələr idi. Bu isə ölkəmizin iqtisadi və mədəni həyatına mənfi təsir göstərirdi. Ona görə də kəndlilər, sənətkarlar, tacirlər istəyirdilər ki, ölkədə vahid, qüdrətli dövlət yaradılsın. Yalnız belə bir dövlət vətənimizi yadellilərin işğalından qoruyar, iqtisadiyyat və mədəniyyət inkişaf edərdi.

Sual və tapşırıqlar

1. Tarixdə daha hansı qadın dövlət xadimini tanıyırsan?
2. Əlavə məlumatlar əsasında Sara Xatunun diplomatik fəaliyyəti mövzusunda hekayə qur.
3. Səncə, Ağqoyunlu dövlətinin Avropa ölkələri ilə diplomatik əlaqələri genişləndirməsinin nəticələri nə ola bilərdi?
4. Uzun Həsəndən sonra dövlətin zəifləməsinin səbəbi nə idi?

23. «...GÜLÜSTAN QALASI, YOXSA AZƏRBAYCAN?»

15-ci yüzilliyin axırlarında Ağqoyunlu dövləti zəifləmişdi. Hakimiyyət uğrunda müharibələr gedirdi. Ölkə ayrı-ayrı feodal hakimlərin özbaşınalığı nəticəsində parçalanmış vəziyyətdə idi. Fasiləsiz müharibələr əkinçiliyin, sənətkarlığın və ticarətin inkişafına mane olurdu. Güclü və vahid dövlətin olmaması ölkənin

*Vahid
dövlət
nədir?*

*Qızılbaş-
lar kim
idi?*

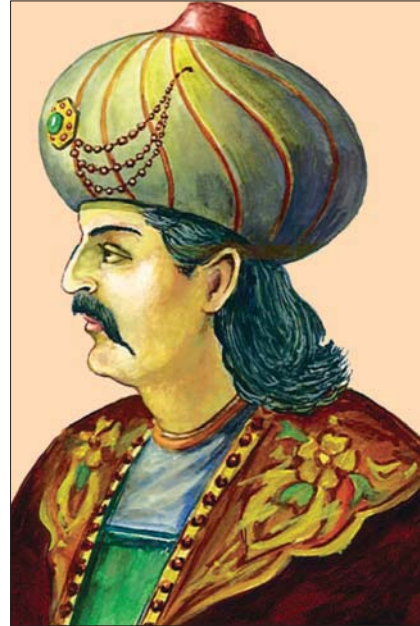
düşmənlərdən müdafiəsini çətinləşdirirdi. Belə bir şəraitdə Səfəvilərin xalq arasında nüfuzu artırdı. Əhalinin çox hissəsi Səfəviləri müdafiə edir, onların vətəni xilas edəcəklərinə inanırdılar.

Səfəvilər və onların tərəfdarları başlarına 12 imamın şərəfinə 12 qırmızı zolaqlı çalma qoyurdular. Ona görə də onlar qızılbaşlar da adlanırdılar. Hakimiyyət uğrunda mübarizədə Səfəvi hakimlərinin bir çoxu həlak oldu. Onların varisi İsmayıl hələ çox kiçik idi. Ona görə də İsmayıl qızılbaşlar tərəfindən bir müddət gizlədilir. Ona yüksək təhsil verilir. Hərb sənəti öyrədilir. Artıq 14 yaşına çatan

İsmayıl Azərbaycanı birləşdirmək uğrunda mübarizəyə başlayır.

Bu zaman Azərbaycanda Ağqoyunlu və Şirvanşahlar dövlətləri mövcud idi. İlk zərbə Şirvanşahlar dövlətinə endirilir. Onun paytaxtı Bakı ələ keçirilir. Gülüstən qalası mühasirəyə alınır. Bu zaman Ağqoyunluların onlar üzərinə hücum xəbərini eşidən İsmayıl sərkərdələrindən soruşur: «Sizə Gülüstən qalası, yoxsa Azərbaycan lazımdır?» Sərkərdələrin cavabı: «Əlbəttə, Azərbaycan» olur. Bu cavab sübut edir ki, İsmayıl və onun tərəfdarları vətənləri olan Azərbaycan uğrunda vuruşmuşlar.

Ağqoyunluların ordusunu məğlub edən Qızılbaş qoşunları 1501-ci ildə təntənə ilə Təbrizə daxil oldu. İsmayıl özünü şah elan etdi.

Şah İsmayıl Xətai

14 yaşlı İsmayıl

Beləliklə, Azərbaycanda qüdrətli Səfəvilər dövləti yarandı. Dövlətin paytaxtı Təbriz şəhəri oldu. Şah İsmayıl ordusunun önündə gedərək nəinki Azərbaycan torpaqlarını birləşdirdi, həm də bir çox Şərqi ölkələrini fəth etdi. Böyük və qüdrətli **imperiya** yaratdı. Onun dövründə Azərbaycan Şərqi ən qüdrətli dövlətə çevrildi. Ölkənin daxilindəki müharibələrə son qoyuldu. Şah İsmayılın apardığı müharibələr onun vahid Azər-

imperiya — *tərkibində müxtəlif ölkələri və xalqları birləşdirən güclü dövlət*

baycan dövləti yaratmaq arzusu və istəyindən irəli gəlirdi. O, ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni inkişafı üçün tədbirlər görmüşdür. Babası olan Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsən kimi, Şah İsmayıl da Avropa ölkələri ilə iqtisadi və siyasi əlaqələr yaratmağa çalışırdı.

Onun hakimiyyəti dövründə Azərbaycan dili dövlət dilinə çevrilmişdi.

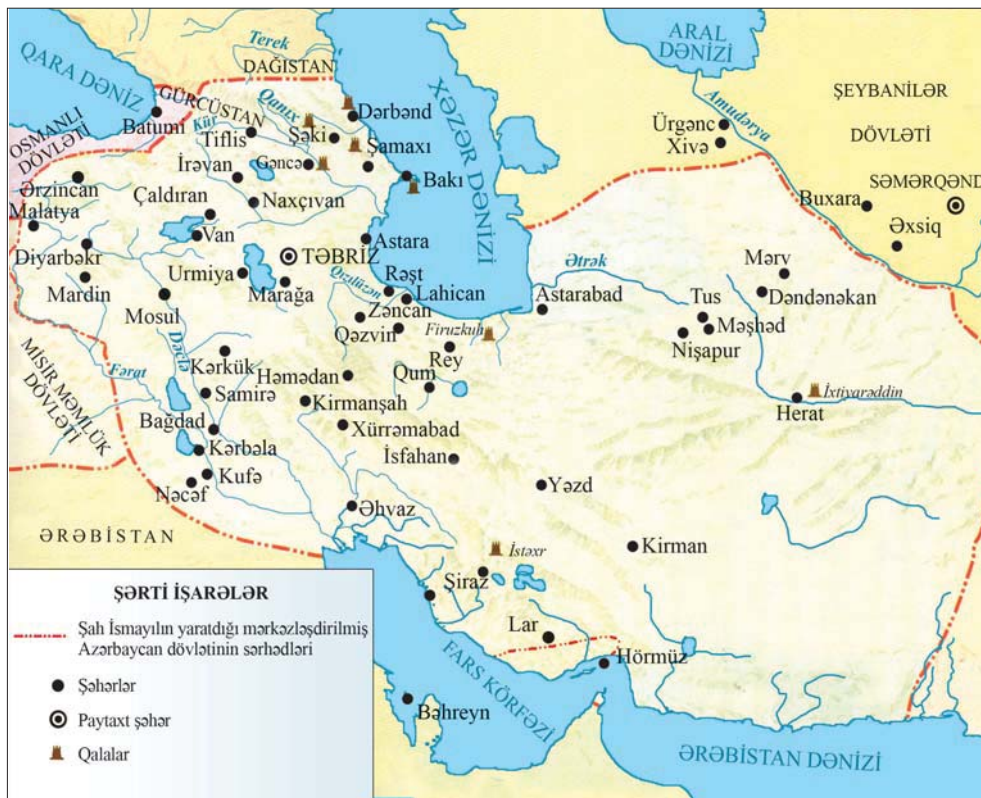

Orduda, sarayda və xarici dövlətlərlə yazışmalarda Azərbaycan dilindən istifadə olunurdu.

Şah İsmayıl dövlət xadimi və qəhrəman sərkərdə olmaqla yanaşı, incə ruhlu şair idi. «Xətai» təxəllüsü ilə Azərbaycan dilində şeirlər yazmışdı. Səfəvilər dövlətinin yaranması mühüm hadisə idi. Nəticədə, əkinçilik, sənətkarlıq inkişaf etməyə başladı. Ticarət əlaqələri genişləndi. Elm və mədəniyyət tərəqqi etdi.

Gənc hökmdar Təbrizdə babası Uzun Həsənin yaratdığı kitabxanayı daha da zənginləşdirdi. Bu kitabxanadan nəinki yerli alimlər, həm də başqa ölkələrin alimləri istifadə edirdilər.

Şah İsmayıl həmişə xalqının yaxşı yaşaması üçün çalışmış, qurduğu qüdrətli dövlətin çiçəklənməsi üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Rəvayətə görə, Şah İsmayıl dərviş paltarı geyinib məmləkəti gəzib-dolaşar və xalqın dərdi-səri ilə maraqlanarmış. Hər bir addımında diqqətli, ehtiyatlı olan Şah İsmayıl ağıllı məsləhətlərə qulaq asır, düzgün qərar çıxarmağa çalışmış.

Azərbaycan Səfəvi dövləti XVI əsrdə

Avropa dövlətləri Səfəvilər dövlətinin güclənməsindən istifadə etməyə çalışırdılar. Onlar iki böyük türk dövlətini — Osmanlı və Səfəvi imperiyalarını bir-birinə qarşı vuruşdurmaq siyasəti yürüdükdülər. Onların məqsədi hər iki qüdrətli türk-müsəlman dövlətini zəiflətmək idi. Təəssüf ki, bu siyasət baş tutdu. Türk dünyasının iki böyük hökmdarı — Şah İsmayıl və Osmanlı sultanı Səlim üz-üzə gəldi. Onların bir-birinə güzəşt etməməsi tarixin ən böyük qardaş qırğınlarından birinə səbəb oldu.

1514-cü ilin avqustunda Çaldıran düzündə qanlı döyüş baş verdi. Bu döyüşün məğlubu türk dünyası, qalibi isə Avropa diplomatiyası oldu. Bu döyüşlə bağlı bir rəvayət də var. Rəvayətə görə, döyüşün gedişində Şah İsmayıl Osmanlı toplarının zəncirlərini qılnc zərbəsi ilə qırır. Sonralar Sultan Səlim məktub yazaraq həmin qılncı Şah İsmayıldan istəyir. Şah İsmayıl onun xahişini yerinə yetirir. Qılncı ona bağışlayır. Sultan Səlim bu qılncıla topların zəncirinə zərbə endirir. Lakin zəncir qırılmaz. Şah İsmayıl növbəti məktubunda Sultan Səlim qılncın həmin qılnc olmadığını yazır. Şah İsmayıl isə cavab məktubunda yazır: «Qılnc həmin qılncdır, qol isə o qol deyil!» Qeyd etmək lazımdır ki, Sultan Səlimin farsca yazdığı məktublara Şah İsmayıl həmişə Azərbaycan dilində cavab yazmışdı.

Çaldıran döyüşü Şah İsmayılın ilk və son məğlubiyyəti olur. Bu məğlubiyyəti qüruruna sığışdırmayan Şah İsmayıl bir daha döyüşə girmir. Həyatı boyu bu məğlubiyyətin, qardaş qırğınının qarşısını ala bilməməyin əzabını çəkən İsmayıl 1524-cü ildə xəstələnir və vəfat edir. Onun vəsiyyəti bu olur — «Babalarımızdan bizə üç yadigar qalmışdır: **dilimiz, qeyrətimiz, Vətənimiz**. Yaxşı nə başlamışamsa, davam edin. Səhvlərimizi təkrar etməyin».

Şah İsmayıl Azərbaycan tarixində qüdrətli hökmdar, böyük dövlət xadimi, incə ruhlu şair olaraq qalmışdır.

Sual və tapşırıqlar

1. Səfəviləri nə üçün «qızılbaşlar» adlandırırdılar?
2. Uzun Həsən və Şah İsmayılın oxşar xüsusiyyətini müəyyən et.
3. Səfəvilər dövlətinin yaranmasının əhəmiyyəti nə idi?
4. «Hökmdar şair» mövzusunda kiçik hekayə yaz.
5. Şah İsmayılın fəaliyyəti haqqında aşağıdakı cədvəli dəftərinə çək və tamamla.

Dövlət quruculuğu	Mədəniyyət

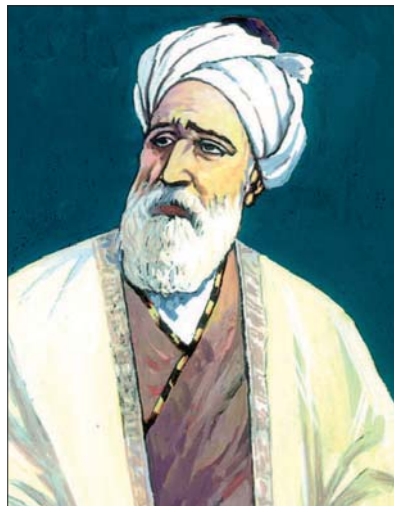
24. ŞAİRLƏR SULTANI

Məhəmməd Füzuli Azərbaycan xalqının dünya mədəniyyətinə bəxş etdiyi ən böyük şairlərdən biridir. O, 1494–1556-cı illərdə yaşamış, Kərbəladə, Bağdadda təhsil almışdı. Bir müddət Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin tərkibində olan Bağdad və Kərbəla şəhərləri müsəlman dünyasının elm mərkəzlərindən hesab olunurdular. Füzuli «Bəngü-badə» poemasını Şah İsmayıl Xətayiə həsr etmişdi. O, Azərbaycan dilində gözəl şeirlər yazmışdı.

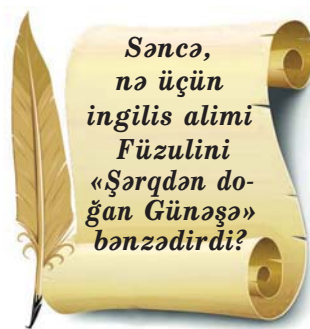
Füzuli həm də böyük alim idi. Dəqiq elmləri, ilahiyyatı və fəlsəfəni dərinlən öyrənmişdi. Bir ingilis alimi onu «Şərqdən doğan Günəşə» bənzətmişdi.

Füzuli əsərlərini üç dildə — Azərbaycan, ərəb və fars dillərində yazmışdı. Onun əsərləri yalnız Azərbaycanın deyil, bütün Şərq ədəbiyyatının inciləri hesab olunur. Şairin yaradıcılığı digər türk xalqlarının ədəbiyyatına da böyük təsir göstərmiş, **ədəbi məktəb** yaratmışdı. Müasirləri onu «şairlər sultanı» adlandırırdılar. Onun əsərləri dünyanın bir çox xalqlarının dilinə tərcümə olunmuşdur.

Osmanlı hökmdarı Sultan Süleyman Şərqə yürüşləri zamanı Bağdadı ələ keçirir. Bu zaman onunla görüşən şair «Leyli və Məcnun» poemasını ona təqdim etmişdir. Dövrünün böyük hökmdarlarından olan Sultan Süleyman şairə ayda 9 axça (gümüş pul) məbləğində təqaüd də ayırmışdı. Lakin bu məbləği ala bilməyən şair «Şikayətnamə» əsərini yazır.

Məhəmməd Füzuli

*Sənə,
nə üçün
ingilis alimi
Füzulini
«Şərqdən doğan
Günəşə»
bənzədirdi?*

*Məhəmməd
Füzuli
«Şikayətnamə» əsərini
nə üçün
yazmışdır?*

Füzulinin Sultan Süleymanla görüşü

Bu əsərdə o, «salam verdim, rüşvət deyildir deyə almadılar» — yazaraq məmurların süründürməçiliyini, rüşvətxorluğunu tənqid etmişdi.

«Meyvələrin söhbəti» əsərində saray adamlarının lovğalığından, onların bir-biri ilə çekişməsindən danışan şair bu didişmənin dövlətin dağılmasına gətirib çıxardığını göstərir.

Füzuli öz əsərlərində təlim-tərbiyə haqqında qiymətli fikirlər irəli sürür. Savadlı olmadan xoşbəxt yaşamaq olmaz. Elmlı insan cəmiyyətə daha böyük fayda verə bilər. O, təhsilə xüsusi fikir verilməsini tələb edirdi. Hesab edirdi ki, ibtidai təhsil dövründə şagirdlər savadlı yazmağa, yaxşı nitq mədəniyyətinə və müvafiq bacarıqlara yiyələnməlidir. Füzuliyə görə, elmin yolu daş-kəsəklidir və ona sahib olmaq üçün səy göstərmək, çalışmaq lazımdır. Elm nadan əllərə düşməməlidir. Onun nəticəsindən insanlar bəhrələnməlidir.

Füzuli «Sağlamlıq və xəstəlik» əsərində sağlamlığın qorunmasına sülhün, asayişin qorunması kimi baxır. Sağlamlığın xəstə-

liklə mübarizəsini təsvir edən şair sağlamlığın xəstəlik üzərində qələbəsini xeyirxahlığın, insanpərvərliyin, həyatın qələbəsi kimi qiymətləndirir. Doğrudan da, insanın sağlamlığının əsas şərtlərindən biri onun xeyirxahlığıdır.

Füzuli ayrı-ayrı hökmdarlara, hakimlərə, sərkərdələrə şeirlər yazmışdır. Şair bu əsərlərində onları ədalətli olmağa çağırmış, düzlüyə, dövrün hadisələrinə açıq gözlə baxmağa dəvət etmişdir. O, həyatın mənfi hallarının dövrün hökmdarlarının xarakteri ilə bağlı olduğunu yazırdı. Füzuli «ədalətli hökmdar» arzusu ilə yaşamışdı. Füzulinin əsərləri musiqimizin də inkişafına böyük kömək etmişdir. Onun qəzəlləri muğam sənətimizin inkişafına güclü təkan vermişdir. Məşhur bəstəkarlarımız şairin əsərlərinə musiqi yazmışlar.

Füzulinin abidəsi (Bakı)

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev M.Füzulinin anadan olmasının 500 illik yubileyinə həsr edilmiş təntənəli gecədə çıxış edərkən. Respublika Sarayı, 8 noyabr 1996-cı il

tədbirləri nəinki Azərbaycanda, həm də bir çox türk dövlətlərində keçirilmişdir.

Məhəmməd Füzuli Vətənimizə şöhrət gətirən, xalqımızın adını daim uca saxlayan dahi şairimizdir. O, dünya ədəbiyyatının inkişafına güclü təsir göstərmişdir.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Füzulinin 500 illik yubileyinin Azərbaycanda və bir çox türk dövlətlərində keçirilməsi nəyi sübut edir?

Dahi şair indiki İraqın Kərbəla şəhərində dəfn olunmuşdur. Onun adına ölkəmizdə şəhər, meydanlar, küçələr, bağlar və s. vardır. Bakının mərkəzində Füzuliyə əzəmətli abidə ucaldılmışdır. Şairin 500 illik yubileyi dünya miqyasında onun sənətinə böyük məhəbbətlə qeyd olunmuşdur. 1996-cı ildə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə dahi Füzulinin 500 illik yubiley

Sual və tapşırıqlar

1. Füzuli əsərlərini hansı dillərdə yazmışdı?
2. Füzuli hansı məşhur hökmdarların müasiri olmuşdur?
3. Füzuli əsərlərində hökmdarlara nəyi tövsiyə edirdi?
4. Füzuliyə həsr edilmiş hansı məşhur musiqi əsərini tanıyırsan?
5. Füzulinin adı verilmiş şəhəri xəritədə göstər.

25. ŞƏRQIN SON FATEHİ

Ucsuz-bucaqsız Muğan çölü yaşıllığa bürünmüşdü. Lakin hələ də soyuq şaxta özünü göstərməkdə idi. Araz və Kür çaylarının bir-birinə qovuşduğu yerdə çadırlar qurulmuşdu. Taxta və qamışdan hazırlanmış evlər, məscidlər, hamamlar və karvansaralar bu yaşıl çöllərə yaraşlıq verirdi. Sanki xalça üzərində naxışlar vurulmuşdu. Ölkənin bütün mahallarına elçilər göndərilmişdi. Sərkərdələr, din xadimləri, tayfa başçıları Muğana dəvət edilmişdi. Ölkənin gələcəyi üçün mühüm qərar qəbul etmək lazım idi. Ona görə də böyük **qurultay** çağırılmışdı.

qurultay — türk xalqlarında mühüm məsələlərin həll olunduğu yığıncaq

Nadir şah Əfşar

Çadırların aralarında və ətrafda çoxlu sayda qoşun yerləşdirilmişdi. Böyük və yaraşlıqlı çadırdə sərkərdələr, din xadimləri və tayfa başçıları əyləşmişdi. Hündür bir yerdə iricüssəli, itibaxışlı bir nəfər əyləşmişdi. İçəridə sükut hökm sürürdü. Birdən bu sükutu bir səs pozdu. Sanki ildırım çaxdı. Danışan mərkəzdə əyləşmiş həmin şəxs idi. O dedi:

— Mən bilirəm ki, çoxları məndən narazıdırlar. Onlar haqlıdırlar da. Lakin hamınıza məlumdur ki, illərdir ölkəmiz işğal altındadır. Torpaqlarımızı azad etmək üçün də güclü qoşun lazım idi.

*Vergilər
nə üçün
artırıl-
mışdı?*

Güclü qoşun yaratmaq üçün isə xəzinədə pul olmalıdır. Ona görə də vergiləri artırmağa məcbur olduq. Xalqa əziyyət verdik. Lakin Allaha çox şükür ki, məqsədimizə çatdıq. Allahın yardımı, sizlərin iti qılınclarınızın gücü ilə torpaqlarımızı azad etdik. Sərhədlərimizi bərpa etdik.

Nadir şah Əfşarın imperiyası

Ölkəmizdə sülhü bərqərar etdik. Amma irəlidə görülməsi işlərimiz çoxdur. Böyük Azərbaycan səltənətini daha güclü dövlətə çevirmək lazımdır. Şahımız isə çox kiçikdir. Dövləti idarə etmək iqtidarında deyil. Məmləkətimizin zəifləməsinə imkan vermək olmaz. Təklif edirəm ölkəmizə yeni şah seçəsiniz. Bir neçə gün müzakirələr aparıldı. Müzakirələrdən sonra Nadirin şah seçilməsi qərara alındı. Beləliklə, 1736-cı ildə Muğanda çağırılan qurultayda Nadir xan Əfşar şah elan edildi və zəifləmiş Səfəvi sülaləsinin hakimiyyətinə son qoyuldu.

Nadir şah yoxsul bir ailədə anadan olmuşdu. O, ulu babalarımızdan olan Əfşar türklərinin içərisindən çıxmışdı. Fitri istedadla malik idi. Çətin həyat və keçdiyi döyüş yolu ona böyük həyat dərsi vermişdi.

Nadir əvvəllər Səfəvilər dövlətinin sərkərdələrindən biri olmuşdu. Düşmən üzərində qazandığı qələbələr ona böyük nüfuz qazandırmışdı. Xalqın ona inamını artırmışdı. Nəticədə işğal edilmiş torpaqlar azad edildi. Nadir şah Əfşar böyük hərbi sər-

kərdə, cəsur döyüşçü olmaqla yanaşı, bacarıqlı diplomat idi. Məhz onun diplomatik bacarığı sayəsində rus qoşunları heç bir müharibəsiz Xəzərsahili bölgələri tərk etmişdi. Torpaqlarımızın böyük bir hissəsi qan tökülmədən azad olunmuşdu.

*Nadir şah
iqtisadiyyatı
necə bərpa
etmək
istəyirdi?*

Nadir şah öz hakimiyyətini hərbi qələbələrlə daha da möhkəmləndirmək istəyirdi. Ona görə də vaxtilə Azərbaycanın sərhədlərini pozan, yurdunda basqın edən qonşu ölkələrə hərbi yürüşlər edirdi. O, əldə edilən hərbi qənimətlər hesabına ölkənin iqtisadiyyatını bərpa etmək istəyirdi. Nadir şahın məşhur yürüşlərindən biri də Hindistana olmuşdur. Bir çox cahangirlərin, fəthlərin arzusu olan Hindistan Azərbaycan sərkərdəsi Nadir şah tərəfindən fəth olundu. Böyük hərbi qənimət əldə edildi. Bu qənimət içərisində o dövrdə dünyanın ən böyük brilyantı hesab olunan qiymətli daş da vardı. O, «Kuhi-nur» («Nur dağı») adlanırdı.

«Kuhi-nur» adlı brilyant

Nadir şah ölkənin dəniz sərhədlərinin müdafiəsini təşkil etmək istəyirdi. Ona görə də Xəzər dənizində güclü hərbi donanma yaratmaq istəyirdi. Bu məqsədlə Avropadan mütəxəssislər gətirilmişdi.

Nadir şah islam dini daxilində parçalanmaya, ixtilaflara son qoymaq istəyirdi.

Nadir şah tabe etdiyi xalqların dilinə, dininə və adətlərinə hörmətlə yanaşırdı. Satqınlara və xainlərə nifrət edir, onlara ağır cəzalar verirdi.

Nadir şah elan olunsada, bəzi hakimlər, tayfa başçıları onu qəbul etmək

Nadir şahın Hindistana yürüşü
(miniatür)

*Nadirin
Qarabağ
bəylərbəyini
cəzalandır-
mağını necə
qiymətlən-
dirirsən?*

istəmirdi. Səfəvilərin hakimiyyətini bərpa etmək istəyirdilər. Onlardan biri də Qarabağ bəylərbəyi idi. Nadir Qarabağ bəylərbəyini cəzalandırmaq üçün Qazax və Borçalı ellərini o dövrdə özündən asılı olan gürcü hakimin idarəsinə vermişdi.

Nadir şah yoxsul bir ailədə anadan olsa da, öz qabiliyyəti və qəhrəmanlığı sayəsində hökmdar səviyyəsinə yüksəlməyi bacarmışdı.

Onu «Şərqi son böyük **fatehi**» adlandırırdılar. O zaman dünyanın bir çox hökmdarları Nadir şah Əfşardan ehtiyat edir, onunla hesablaşırdı.

***fateh** — fəth edən,
ölkələri tabe edən*

Nadir şah Əfşar Azərbaycan xalqının hərbi sənəti tarixində dərin iz qoymuşdur.

Sual və tapşırıqlar

1. Muğan qurultayı nə üçün çağırılmışdı və onun nəticəsi nə oldu?
2. Nadir şah kim idi?
3. Şəmsəddin Eldəniz və Nadir şahı Venn diaqramında müqayisə et.
4. Nadir xanın rus qoşunlarından azad etdiyi bölgələri xəritədə müəyyən et.
5. Nadir şahın Hindistana yürüşünün nəticəsi nə olmuşdur?

26. İLK MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN XANLIĞI

18-ci yüzillik idi. Bu zaman Azərbaycan və qonşu ölkələr Nadir şah Əfşarın hakimiyyəti altında idi. O, Azərbaycan torpaqlarını yadellilərdən azad etmiş və qüdrətli bir dövlət yaratmışdı. Lakin Nadir şahın ayrı-ayrı vilayətlərə hakim təyin etdiyi bəzi məmurlar özbaşınalıq edirdi. Əhalinin üzərinə ağır vergilər qoyulurdu. Bu məmurlardan biri də Şəki hakimi Məlik Nəcəf idi. Şəki əhalisi onun zülmündən cana doymuş, Nadir şahı dəfələrlə şikayət etmişdi. Lakin heç bir nəticəsi olmamışdı. Zülmədən təngə gələn Şəki əhalisi öz narazılığını, şikayətlərini Nadir şahı çatdırmağı Hacı Çələbiyə həvalə etdi. Hacı Çələbi xalqın narazılığını və Məlik Nəcəfin özbaşınalıqlarını Nadir şahın hüzurunda cəsarətlə bildirdi. Onun cəsarətinə heyran qalan Nadir şah Hacı Çələbini özünə Şəki üzrə

vəkil təyin etdi. Lakin bundan narazı qalan hiyləgər Məlik Nəcəf Hacı Çələbini cəzalandırmaq üçün fürsət gözləyirdi. Nəhayət, Məlik Nəcəf Nadir şahı inandırır ki, Hacı Çələbi şahın tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə mane olur. Bundan qəzəblənən Nadir şah Hacı Çələbini hüzuruna çağırırdı. Onun edam edilməsi əmrini verdi. Lakin Hacı Çələbi

Şəki xanlığının bayrağı

Hacı Çələbi xan

*İlk
müstəqil
xanlıq necə
yarandı?*

edam ərəfəsində çəkinmədən və cəsarətlə şah Məlik Nəcəfin haqsızlığını, ədalətsizliyini bildirdi. Hacı Çələbinin cəsarəti və vəzirinin məsləhəti Nadir şahı fikrindən daşındırdı. O, Hacı Çələbini bağışlayıb səlahiyyətlərini artırdı.

Sonralar Hacı Çələbi Məlik Nəcəfin xalqa etdiyi zülmün artdığını görüb üsyan qaldırdı və onu cəzalandırdı. Bu xəbəri eşidən Nadir şah Şəkiyə yürüş etdi. Onun qoşunu Şəkini mühasirəyə aldı. Hacı Çələbinin başçılıq etdiyi Şəki əhalisi «Gələsən-görəsən» adlı məşhur qalaya çəkildi. Üç illik mübarizədən sonra Nadir şah Hacı Çələbi ilə razılığa gəldi və onunla müqavilə bağladı. Əslində, bu, müstəqil Şəki xanlığının meydana gəlməsi demək idi. Nadir şah qarşı üsyan nəticəsində yaranmış Şəki xanlığı Azərbaycanın **ilk müstəqil xanlığı** idi.

Bir qədər sonra Nadir şah Əfşar sui-qəsd nəticəsində öldürüldü. Onun dövləti dağıldı. Azərbaycan torpaqları kiçik dövlətlərə — xanlıqlara parçalandı. Bu isə torpaqlarımızı işğal etmək istəyən qonşu dövlətlərin hücumlarına səbəb oldu. Bunun qarşısını almaq istəyən Hacı Çələbi xan Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmək siyasəti yeridirdi. Bu məqsədlə o kömək almaq üçün Osmanlı

«Gələsən-görəsən» qalasının qalıqları

Şəki xan sarayı

imperiyası ilə danışıqlara başlamışdı. Düşmənlər Hacı Çələbi xanı məğlub etməyə çalışırdı. Vətənimizi işğal etməyə çalışan gürcü çarı bir sıra Azərbaycan xanları ilə Hacı Çələbiyə qarşı ittifaq bağladı. «Qarı düşmən dost olmaz!» demiş Dədəmiz Qorqud. Gürcü çarının düşərgəsinə gələn Azərbaycan xanları əsir alındı. Bundan xəbər tutan Hacı Çələbi öz yaxın adamları ilə məşvərət etdi. Onlardan məsləhət istədi. Hamı xanların layiq olduqları cəzanı aldıklarını bildirdi. Lakin Hacı Çələbi xan bununla razılaşmadı. Çünki xəyanət etsələr də, o, soydaşlarının düşmən əlində əsir olmasını istəmirdi. Ona görə də «nə qərar qəbul edirsiniz edin, Kürü keçmək içərisində olsun», — deyərək xanları azad etmək qərarına gəldi. Hacı Çələbi xanın qoşunu Kür çayını keçərək düşmən üzərinə hücumla keçdi. İgid xan və onun qoşunu qalib gəldi. Hacı Çələbi Azərbaycan xanlarını azad etdi. Qədim Azərbaycan torpağı olan Borçalıyı geri qaytardı. Lakin təəssüf ki, bir müddət sonra Borçalı yenidən işğal edildi.

*Səncə,
Hacı Çələbi
nə qərar
qəbul
edəcək?*

Şəki səfalı təbiəti ilə yanaşı, mədəniyyət abidələri ilə də zəngindir. Bu diyar Azərbaycanın ən qədim və ən zəngin mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. **Şəki xan sarayı** Azərbaycan memarlığı-

Şəki xan sarayının iç divar rəsmləri

*Hacı Çələbi
hansı əra-
zini geri
qaytardı?*

nın ən nadir incilərindən biri hesab edilir. Bu saray ağac üzərində bədii oymalarına, ov və döyüş səhnələrini təsvir edən al-əlvan və ibrətamiz divar rəsmlərinə görə nadir abidədir. Bu rənglərin sirri indi də bilinmir.

Sual və tapşırıqlar

1. Xəritədə Şəkini göstər.
2. «Hacı Çələbi xan Nadir şahın hüsurunda» mövzusunda kiçik hekayə qur.
3. Hansı hadisədən sonra Azərbaycan xanlıqlara parçalandı?
4. Nə üçün Azərbaycan xanları Hacı Çələbiyə qarşı gürcü çarı ilə ittifaq bağladılar?
5. Hacı Çələbi xanın Azərbaycan xanlarını azad etmək qərarını necə qiymətləndirirsən?

27. ŞUŞA — PƏNAHABAD QALASI

Şuşa Vətənimizin dilbər guşəsi olan Qarabağın dağlıq hissəsində sıx meşələrin, büllur kimi saf bulaqların əhatəsində yerləşir. Şuşanın tarixi çox qədimdir. Alimlər Şuşada və onun ətrafındakı yerlərdə tarixin ən qədim dövrlərinə aid çox qiymətli maddi tapıntılar aşkar etmişlər. Şuşa ətrafındakı qədim yaşayış yerləri, Cıdır düzü yaxınlığındakı Şuşa mağarası insanların burada çox qədim zamanlardan yaşadıklarını sübut edir.

***Qarabağ
xanlığının
əsasını kim
qoymuşdu?***

18-ci yüzilliyin ortalarında Qarabağda müstəqil bir dövlətimiz yaranmışdı. Bu dövlət Qarabağ xanlığı adlanırdı. Qarabağ xanlığının əsasını Pənahəli xan qoymuşdu. O, Qarabağın qədim Cavanşir tayfasının qəhrəman oğullarından biri idi. O, böyük Azərbaycan sərkərdəsi Nadir xan Əfşarın Azərbaycan torpaqlarını azad etmək uğrunda mübarizəsində yaxından iştirak etmişdi. Bu müharibədə öz şücaəti ilə şöhrət qazanmışdı. O, xanlığı müdafiə etmək üçün əvvəlcə Bayat və Şahbulaq qalalarını tikdirmiş, Şuşada daha möhtəşəm qala tikilməsi üçün

Şuşa qalası

Pənahəli xan

göstəriş vermişdi. **1757-ci ildə** xanlığın mərkəzi Şuşa qalasına köçürülmüşdü. Bu qala onu tikdirmiş Pənah xanın şə-rəfinə **«Pənahabad»** adlandırıldı. Son-ralar bu qala yenə də Şuşa qalası kimi tanındı.

Şuşa şəhərinin bu cür adlanması hə-min yerlərin uca, şiş dağların zirvəsin-də yerləşməsi ilə bağlıdır. Ölkəmizin ən gözəl şəhərlərindən biri olan Şuşa son dərəcə təmiz havası, gözəlliyi, nadir bu-laqları ilə də məşhurdur. Şuşa şəhərin-də şairə Xurşidbanu Natəvanın, gene-ral Səməd bəy Mehmandarovun, dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin, görkəmli

müğənni Bülbülün ev-muzeyləri, Qala divarı və s. tarixi və mədəni abidələr vardır.

Şuşa qalası Azərbay-canın ən gözəl incilərindən biridir. Qalanın tikilməsində çay daşlarından və əhənglə yumurta sarısı qarışığından istifadə edilmişdir. Qalanın üç qapısı var. Qala dəfə-lərlə düşmənlər tərəfin-dən mühasirəyə alınsa da, onu işğal etmək mümkün olmurdu.

Şuşa qalası Qarabağ xanlığının iqtisadi, si-yasi mərkəzinə çevrildi. Burada əhəlinin məşğu-liyyəti əkinçilik, maldar-lıq və sənətkarlıq idi. Xalçaçılıq, toxuculuq,

dulusçuluq, silahdüzəltmə, misgərlik və b. sahələr inkişaf etmişdi. Qarabağ xalçaları gözəl və incə naxışları ilə şöhrət qazanmışdı. Qarabağ xanlığında Pənahəli xanın dövründə **zərbxanada** pul da kəsilirdi. Bu pul «Pənahabad» adlanırdı.

zərbxana — pul kəsilən yer

*Çar general
ları Qarabağı
necə adlandırırdı?*

19-cu yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycan torpaqlarının işğalına başlayan Rusiya Qarabağa xüsusi maraq göstərirdi. Çar generalları Qarabağı «Azərbaycanın qapısı» adlandırırdılar. 1805-ci ildə Kürəkçay müqaviləsi ilə Qarabağ xanlığı Rusiyaya birləşdirildi. Bu müqavilədə ermənilərlə bağlı heç bir şərt yox idi. Məhz bu amil həmin dövrdə Qarabağda ermənilərin yaşamadığını göstərir. Qarabağın Azərbaycan xalqına məxsus olduğunu sübut edir.

Tarixin ən qədim zamanlarından başlayaraq Qarabağın əhalisi xalqımızın ulu babaları olan türkdilli tayfalardan ibarət idi. Lakin çar Rusiyasının işğalı nəticəsində Qarabağın əhalisinin etnik tərkibi dəyişdi. Türkmənçay müqaviləsi bağlandıqdan sonra İranda və Osmanlı ərazilərində yaşayan erməni ailələri Azərbaycana köçürüldülər. Yerli əhalinin — Azərbaycan türklərinin

Qarabağ xalçası

*Ermənilərin Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi
(rus rəssamı İ.V.Maşkov)*

*Azərbay-
cana erməni
ailələri
nə vaxt
köçürüldü?*

torpaqları əllərindən alınır və buraya köçürülən ermənilərə verilirdi. Yalnız Qarabağa deyil, **İrəvan** və **Naxçıvan** ərazilərinə də çoxlu erməni ailələri köçürüldü. Bütün bunlar xalqımıza qarşı ermənilərin gələcəkdə törədəcəkləri soyqırımın başlanğıcı idi.

Sual və tapşırıqlar

1. Şuşa qalası nə üçün «Pənahabad» adlanırdı?
2. Qarabağ xanlığı ilə qonşu xanlıqları xəritədə müəyyən et.
3. Hansı sənəd Qarabağın Azərbaycan torpağı olduğunu sübut edir?
4. Qarabağa və digər Azərbaycan torpaqlarına ermənilər nə vaxt köçürüldülər?
5. Nə üçün ermənilər Qarabağda məskunlaşdırılırdı? Fikrini əsaslandır.

28. İRƏVAN XANLIĞI

18-ci yüzillikdə Azərbaycan torpaqlarında yaranan müstəqil dövlətlərdən biri də **İrəvan xanlığı** idi. Xanlıq indiki Ermənistan ərazisində — Qərbi Azərbaycan torpaqlarında yaranmışdı. Xanlıq Qırxbulaq, Zəngibasar, Vedibasar, Sərdarabad, Göyçə, Dərəçiçək və s. mahallara bölünmüşdü.

*İrəvan
xanlığı
nə zaman
yaranmışdı?*

Azərbaycan türkləri «r» hərfi ilə başlayan sözləri tələffüz edərkən onun əvvəlinə «i» səsini əlavə edirlər. Məsələn, Ramazan—İrəməzan, Rəhim — İrəhim, Rza—İrza. İrəvan xanlığında paytaxt şəhərinin adı Rəvan olduğu üçün xalq onu İrəvan, xanlığın adını isə İrəvan xanlığı adlandırmışdır.

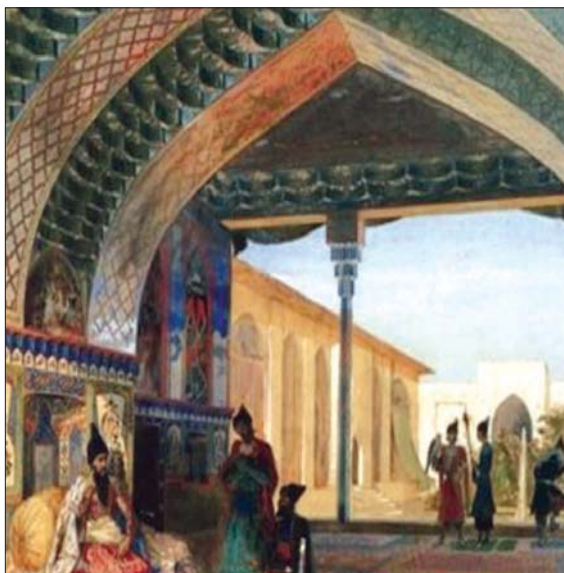
İrəvan xanlığında yaşayan əhali Azərbaycan türkləri idi. Bu torpaqlarda tarixin ən qədim dövrlərindən başlayaraq ulu babalarımız yaşayırdı.

Erməniləri bu torpaqlara **19-cu yüzillikdə** işğalçı çar Rusiyası köçürüb gətirmişdi. Onlar əvvəllər «Üç kilsə» və onun ətrafında yerləşmişdilər.

Xanlığın paytaxtı İrəvan şəhəri idi. Şəhər əhalisi Azərbaycan türklərindən ibarət idi.

Xanlıqda əhalinin başlıca məşğuliyyəti heyvandarlıq və əkinçilik idi. Heyvandarlar yaylaq-qışlaq maldarlığı ilə məşğul olurdular. Onlar iri və xırda buynuzlu mal-qara saxlayırdılar. Əkinçilər, əsasən, dənli bitkilər əkirdilər.

Torpağı və əmək alətləri olmayan kəndlilər xanların, bəylərin torpaqlarını əkib-becəridilər, əldə etdikləri məhsulun üçdə biri onların özlərinin olurdu.

İrəvan xanının qəbulunda

Sənətkarlıq və ticarət də xanlığın həyatında mühüm yer tuturdu. Sənətkarların əksəriyyəti toxuculardan ibarət idi. Onlar, əsasən, xalça toxuyurdular.

İrəvan şəhəri Azərbaycanın ən mühüm sənətkarlıq, ticarət və mədəniyyət mərkəzlərindən biri idi.

Gürcü çarı xanlığın ərazisinə dəfələrlə hücum etmişdi.

İrəvan xanlığının ərazisində möhkəmlənməyə çalışan ermənilər də onu pulla bu hücumlara şirnikləndirirdilər. Onlar gürcü çarını İrəvana yürüş etməyə çağırır, ona tabe olacaqlarını bildirirdilər. Ermənilər İrəvana hücum edən hər bir gürcüyə 5 manat pul da vəd edirdilər. Sonra bu pulu 40 manata qaldırdılar.

Gürcü çarı İrəvan xanlığına etdiyi yürüş nəticəsində çoxlu qənimət ələ keçirmişdi. Sonrakı yürüşlər zamanı da xanlığın ərazisi qarət edilmiş, bir çox ailələr əsir aparılmışdı.

Rusiya və Qacarlar dövləti arasında birinci müharibə zamanı ruslar İrəvan üzərinə iki dəfə yürüş etdilər. Hər iki yürüş zamanı xanlığın ərazisində özlərinə dövlət yaratmağa çalışan ermənilər xüsusi fəallıq göstərdilər. Onlar könüllü olaraq rus qoşunlarının tərkibinə daxil olur, xalqımıza qarşı vuruşurdular. Ermənilər həm də rus qoşunlarını ərzaqla təmin edirdilər. Lakin bu müharibədə İrəvan xanlığı öz müstəqilliyini qoruyub saxlaya bildi.

1827-ci ilin yazında ruslar İrəvan qalasını əvvəlcə mühasirəyə aldılar. Görkəmli Azərbaycan sərkərdəsi **Həsən xan** çar

İrəvanda «Göy məscid»

generalının təslim olmaq təklifini rədd etdi. Son nəfəsinə qədər vuruşacağına and içdi. Qalanın müdafiəçiləri qəhrəmanlıqla vuruşurdular. Ona görə mühasirə uzun sürdü. Ancaq rus ordusu yenidən qüvvə topladı, əlavə kömək aldı. Şəhər yenə bombardman edildi, dağıdıldı və yandırıldı. Şəhəri xarabaya çevirəndən sonra düşmən ikinci dəfə hücumə keçdi. Qalanın bir hissəsi zəbt edildikdən sonra ruslar şəhəri ələ keçirməyə nail oldular. İrəvan qalasının alınmasında ermənilər ruslara yaxından köməklik göstərdilər.

Beləliklə, İrəvan xanlığı Rusiya tərəfindən işğal olundu. Çar hökuməti erməniləri kütləvi şəkildə İrəvana və onun ətrafına köçürüb gətirdi. Azərbaycan türklərinin ən yaxşı torpaqları və evləri ermənilərə verildi. Məqsəd Azərbaycan və Osmanlı türkləri arasında maneə yaratmaq, onları bir-birindən ayırmaq, bir daha birləşməyə qoymamaq idi. Türk–Azərbaycan adlarını erməniləşdirməyi və riyakarlığı özlərinə peşə etmiş ermənilər bu qədim Azərbaycan şəhərinin adını da dəyişdirdilər. «Yerevan», yaxud «Erivan» adlandırmağa başladılar. Rusiya çarının fərmanı ilə qədim türk torpağında «erməni vilayəti» adlı yabançı bir qurum yaradıldı. Beləliklə, qədim Azərbaycan torpağı olan İrəvan xanlığının ərazisi çar Rusiyası tərəfindən ermənilərə verildi.

Çar hökumətinin süqutundan sonra, 1918-ci ildə bu torpaqlarda erməni dövləti yaradıldı. Xanlığın ərazisindəki bütün Azərbaycan–türk adlarının da kütləvi surətdə dəyişdirilməsinə başlandı. Mədəniyyət abidələri dağıdıldı. Bir zamanlar İrəvanın bəzəyi hesab olunan «**Göy məscid**» və «**Sərdar sarayı**» mənfur düşmən tərəfindən yandırıldı. Hazırda keçmiş İrəvan xanlığının ərazisində bir dənə də olsun azərbaycanca yer adı və bir nəfər də olsun Azərbaycan türkü qalmamışdır.

Sual və tapşırıqlar

1. Çar hökumətinin köçürmə siyasətinin məqsədi nə idi?
2. Ermənilər ilk dəfə Azərbaycan torpaqlarına nə zaman köçürülmüşdü? Əlavə məlumat əsasında təqdimat hazırla.
3. Ermənilər daha hansı Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşdırıldı?
4. İrəvan xanlığının əhalisinin Azərbaycan türklərindən olması nəyi sübut edir?

29. GƏNCƏ NİYƏ YELİZAVETPOL ADLANDI?

Cavad xan

19-cu yüzilliyin əvvəlləri idi. Azərbaycanca vahid mərkəzləşmiş dövlət yox idi. Ölkəmiz kiçik dövlətlərə — **xanlıqlara** parçalanmışdı. Bu vəziyyət ölkənin yadelli hücumlarından müdafiəsini çətinləşdirirdi. Bundan istifadə edən çar Rusiyası Azərbaycan torpaqlarını işğal etməyə çalışırdı. Rusiya qoşunları əvvəlcə qədim Azərbaycan torpaqları olan **Qazax, Şəmşəddil, Borçalı** və **Car-Balakəni** işğal etdi. Bundan sonra hədəf **Gəncə xanlığı** oldu. Çünki Gəncə digər Azərbaycan xanlıqlarına gedən yolun başlanğıcı idi. Bu zaman Gəncə xanı **Cavad xan** idi. O,

qəhrəman sərkərdə və müdrik dövlət xadimi idi. Azərbaycan torpaqlarının bütövlüyü və müstəqilliyi üçün çalışırdı.

Rusiya imperiyası güclü orduya malik idi. Belə bir qüvvə ilə təkbəşinə vuruşmaq kiçik bir xanlıq üçün olduqca çətin idi. Ölkənin işğalının qarşısını almaq üçün birləşmək lazım idi. Lakin qeyri-bərabər döyüşdə Cavad xan və Gəncə əhalisi güclü düşmənlə müharibədə tək qaldı. Buna baxmayaraq, çar qoşunlarına güclü müqavimət göstərildi. Çar qoşununun başçısının təslim olmaq təklifi rədd edildi. Cavad xan gürcü əsilli rus generalının təslim olmaq təklifinə belə cavab yazdı: «Savaşımaq istəyirsinizsə, savaşın. Hədə-qorxu gəlməyən ki, təklifini qəbul etməsəm, bəlaya düşər olacağam. Əslində, bədbəxtlik səni **Peterburqdan** sürükləyib bura gətirib». Gəncəyə qılınc və atəşlə gələn düşmənlə müqavimət göstərmək qərara alındı. Cavad xan vətən torpaqlarının azadlığını

Peterburq — çar Rusiyasının paytaxtı

*Bu hadisə
neçə il
əvvəl baş
vermişdi?*

öz hakimiyyətindən və həyatından üstün tutdu.

1804-cü ilin yanvarında rus ordusu Gəncə üzərinə həlledici hücum keçdi. Gəncəlilər qəhrəmancasına vuruşurdular. Kişilərlə bərabər, qadınlar da vətən uğrunda döyüşürdülər. Cavad xan əlində qılınc qala divarlarının üzərində çar

Gəncə uğrunda döyüş

əsgərləri ilə igidliklə vuruşurdu. Sonra rus generalı Cavad xanla təkbətək vuruşmağa başladı. Lakin o, igid xanın qılınc zərbələrinə çox davam gətirə bilməyəcəyini başa düşdü. Əsgərləri köməyə çağırırdı, özü isə qaçmaqla canını qurtara bildi. Böyük itki verən çar qoşunları geri çəkilməyə məcbur oldu.

Geri çəkilən rus qoşunu qəti hücum üçün Ramazan bayramı gününü seçdi. Rus generalı qələbəyə nail olmaq üçün hiyləyə əl atdı. O, Gəncədə yaşayan ermənilərlə əlaqə yaratdı. Ermənilər xalqımıza xəyanət etdilər. Rus qoşunları şəhərə daxil oldu. Çox keçmədən şəhərin küçələrində döyüş başlandı. Lakin hər ev, hər küçə səngərə çevrilmişdi. Düşməne inadla və qəhrəmancasına müqavimət göstərilirdi. Cavad xan və onun oğlu döyüş meydanında şəhid oldu. Bundan sonra şəhər işğal edildi. Rusiya qoşunları ermənilərlə birləşərək Gəncənin azərbaycanlı əhalisinə qarşı soyqırımını törətdi.

Cavad xanın ömür-gün yoldaşı Bəyim xanım onun şəhidliyini böyük mətanətlə qarşıladı. Onun bu mətanəti və qüruru, hətta zalım rus generalını da heyrətə salmışdı. Gəncə işğal edildikdən sonra rus generalı xan sarayına gəlir. Bu zaman Bəyim xanım qılıncı

sıyıraraq generala zərbə endirdi. Əgər əsgərlər olmasaydı, general salamat qalmayacaqdı. Bəyim xanımın qılınc zərbəsi özünü qabağa verən əsgərə deydi. Qorxudan rəngi qaçmış general bayıra çıxdı. Bəyim xanım düşmən qarşısında əyilmədi. O, həyat yoldaşının, oğlunun və bütün Gəncənin yasını qəlbində saxladı.

Rus generalının etirafını necə dəyərləndirirsən?

Rus generallarından biri etiraf edirdi: «Öz vətəninə layiqincə xidmət edən adamları sevdiiyim üçün Cavad xana haqq qazandırırım. O, şəhəri müdafiə edərək, əlində silah qəhrəmancasına həlak olmuşdur».

Gəncənin qəhrəman adı işğalçıları qorxudurdu. Onun tarixdə qalması xalqın mübarizə əzmini artırma bilərdi. Ona görə də Gəncənin tarixi adı dəyişdirildi. Şəhər Rusiya çarının arvadının şərəfinə Yelizavetpol adlandırıldı. Gəncə adını işlədən hər kəs bir gümüş pul cərimə olunurdu.

Gəncənin işğalı digər Azərbaycan torpaqlarının işğalına yol açdı. Bundan sonra Azərbaycan xanlıqları bir-birinin ardınca çar Rusiyası tərəfindən işğal edildi.

Sual və tapşırıqlar

1. Gəncənin adı nə üçün dəyişdirildi?
2. Səncə, xanlıqlar nə üçün işğal edildi?
3. Hacı Çələbi xan və Cavad xanın oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdir.
4. «Cavad xanın qəhrəmanlığı» mövzusunda kiçik hekayə qur.
5. Gəncə şəhərinin tarixi haqqında təqdimat hazırla.

30. AZƏRBAYCANIN PARÇALANMASI

Xanlıqlar arasında tez-tez münaqişələr, müharibələr baş verirdi. Bu, ölkəmizi işğal etməyə çalışan xarici düşmənlər üçün əlverişli şərait yaradırdı. Bəzi uzaqgörən xanlar bütün Azərbaycan torpaqlarını vahid dövlət halında birləşdirməyə çalışdılar. Şəki, Urmiya, Qarabağ və Quba xanlıqlarının Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmək siyasəti uğursuz oldu. Xanlıqlar arasında düşmənçilik və qonşu dövlətlərin müdaxiləsi vahid dövlətin yaranmasına mane olurdu. Bundan istifadə edən Rusiya Azərbaycan torpaqlarını işğal etmək planını həyata keçirməyə başladı. Bu planı hələ **18-ci yüzilliyin** əvvəllərində Rusiya çarı Pyotr hazırlamışdı. Lakin o zaman xalqımız böyük sərkərdə Nadir xan Əfşarın başçılığı ilə işğalçıları ölkəmizdən qovmuşdu. İşğalçıların planı baş tutmamışdı. Çünki bu zaman xalqın birliyi və vahid dövlətimiz mövcud idi.

*Vahid dövlət
yaransaydı,
işğal baş
tutardımı?*

19-cu yüzilliyin əvvəllərində isə Azərbaycanda vahid dövlət artıq mövcud deyildi. Bu, Rusiyanın işğalına şərait yaradırdı. Böyük bir imperiyanın güclü ordusu ilə təkbətək qalan kiçik Azərbaycan xanlıqları bir-birinin ardınca işğal edilirdi. İşğalın qar-

Rusiya ordusu

*Qacarlar
dövlətinin
məğlub olma-
sının səbəbi
nə idi?*

şısını almaq məqsədilə Azərbaycanın cənubundakı Qacarlar dövləti Rusiya imperiyasına müharibə elan etdi. Lakin hərbi qüvvələrin sayı və silahların üstünlüyü Rusiyanın qalib gəlməsinə səbəb oldu.

1813-cü il oktyabrın 12-də Qarabağda **Gülüstan** kəndində Qacarlar dövləti ilə Rusiya imperiyası arasında sülh müqaviləsi imzalandı. Azərbaycan torpaqlarının parçalanmasının başlanğıcı qoyuldu. Azərbaycanın **Gəncə, Qarabağ, Şəki, Şamaxı, Bakı, Quba, Dərbənd** və **Lənkəran** xanlıqları Rusiya imperiyası tərəfindən işğal edildi. Xalqımız və torpaqlarımız bölündü. Tariximizin faciələr, soyqırımalar dövrü başladı. Tarixdə bir çox ədalətsiz müqavilə olmuşdur. Lakin Gülüstan müqaviləsi daha ədalətsiz və amansız idi. Çünki xalqımızın və torpaqlarımızın bölünməsi tariximizin bölünməsi, sevincimizin, taleyimizin və mədəniyyətimizin bölünməsi idi.

*Hökmü böyük olar hər ötən anın
Möhür də basdılar varğa təkrar.
Yox, varğın deyil, Azərbaycanın
Köksünə dağ boyda dağ basdı onlar.*

*(Bəxtiyar Vahabzadənin
«Gülüstan» poemasından)*

Gülüstan müqaviləsindən sonra Rusiya imperiyası yeni torpaqlar işğal etmək istəyirdi. Əslində, onun niyyəti Naxçıvan və İrəvan da daxil olmaqla qədim Azərbaycan torpaqlarının hamısını, o cümlədən Cənubi Azərbaycan torpaqlarını da işğal etmək idi. Qacarlar dövləti və Azərbaycanın bir sıra xanları isə Rusiya tərəfindən işğal edilmiş torpaqları azad etmək istəyirdilər. Xalq yadelli işğalı ilə barışmaq istəmir, müqavimət göstərirdi.

*Səncə, işğalın
qarşısını
almaq necə
mümkün
olardı?*

Bütün bunların nəticəsində Rusiya və Qacarlar dövləti arasında **1826-cı ildə** yeni müharibə başlandı. Müharibənin ilk dövrü Qacarlar dövləti üçün uğurlu oldu. Gəncə və bəzi ərazilər azad edildi. Lakin hərbi təchizat və say üstünlüyü ruslara müharibənin gedişində dönüş yaratmağa imkan verdi.

Türkmənçay müqaviləsinin bağlanması

Rus qoşunları **1827-ci ildə Naxçıvanı və İrəvanı** işğal etdi. Qacarların qoşunu geri çəkildi. Bundan istifadə edən rus qoşunları Araz çayını keçərək Təbrizi, Urmiyanı və Ərdəbili işğal etdi. Bir rus generalına Ərdəbildəki Şeyx Səfi məqbərəsindəki kitabxananı ələ keçirmək əmri verildi. Kitabxana qiymətli və nadir əlyazmalarla zəngin idi. General başa düşürdü ki, kitabların aparılması əhalinin qəzəbinə səbəb ola bilər. Buna görə də o, hiyləyə əl atdı. Əvvəlcə müsəlmanlara, onların müqəddəs yerlərinə hörmət bəslədiyini camaata göstərmək istədi. Məqbərəyə böyük və gözəl bir xalı bağışladı. Onu elə o dəqiqə məqbərəyə sərdilər. Bundan sonra nüfuzlu din xadimlərini yanına çağırırdı. Onlara bildirdi ki, çar hökuməti öz müsəlman əhalisinin təhsili üçün Şərqi məşhur alimlərinin kitablarına ehtiyac duyur. Buna görə Şeyx Səfi kitabxanasındakı nadir kitabların bir hissəsinin Peterburqa göndərilməsinə icazə istədi. General bildirdi ki, kitabların surəti çıxarıldıqdan sonra mütləq geri qaytarılacaqdır. Kitablار rus əsgərlərinin mühafizəsi altında əvvəlcə Tiflisə gətirildi. Oradan da Rusiyaya göndərildi. Kitabları verənlər də, bu haqda eşidən sadə adamlar da inanırdılar ki, kitabların üzü, doğrudan da, köçürüldükdən sonra geri qaytarılacaqdır. Onlar bunun hiylə və qarət olduğunu uzun müddət başa düşməmişdilər.

1828-ci il fevralın 10-da Cənubi Azərbaycanda — **Türkmənçay** kəndində sülh müqaviləsi imzalandı. Naxçıvan və İrəvan xanlıqları da Rusiyanın əsarəti altına düşdü. Ölkəmizin və xalqımızın parçalanması rəsmiləşdirildi. Azərbaycanın Araz çayından şimaldakı bütün torpaqları Rusiya tərəfindən işğal olundu. Vətənimiz müstəqilliyini itirdi. Türkmənçay müqaviləsi yalnız vətənimizi və xalqımızı bölmədi. Sonrakı faciələrimizin də başlanğıcını qoydu.

*Səncə, rusların ermənilərə
dayaq kimi
yanaşmasının
səbəbi nə idi?*

Rusiya hökuməti özünə dayaq yaratmaq üçün erməniləri Azərbaycan torpaqlarına köçürdü. 1828-ci il martın 21-də — Novruz bayramı günündə çarın fərmanı ilə Naxçıvan və İrəvan torpaqlarında qondarma «erməni vilayəti» yaradıldı. Beləliklə, xalqımıza xəyanət edən ermənilər «mükafatlandırıldı». Qədim Azərbaycan torpağı olan İrəvan xanlığının ərazisində «erməni dövləti»nin bünövrəsi qoyuldu.

19-cu yüzilliyin əvvəllərində Vətənimizin parçalanmasının əsas səbəbi bu idi ki, o zaman vahid dövlətimiz yox idi. Xalqımız öz qüvvəsini birləşdirə bilmirdi.

Sual və tapşırıqlar

1. Gülüstən müqaviləsindən neçə il sonra Türkmənçay müqaviləsi imzalandı?
2. Səncə, doğrudanmı çar hökuməti müsəlman əhalisinin yaxşı təhsil almasını istəyirdi?
3. Vahid dövlətin yaranmasına mane olan amilləri izah et.
4. Gülüstən və Türkmənçay müqavilələrinin ədalətsizliyini izah et.
5. Rusiya və Qacarlar dövlətləri arasındakı birinci və ikinci müharibələri Venn diaqramında müqayisə et.

31. TARİXİ YAZANLAR

Tarixi yazmaq onu yaratmaq qədər çətin və şərəflidir. Tarix olduğu kimi yazılmalıdır. Sən artıq xalqımızın qəhrəmanlıq dolu tarixini yaradan xalq qəhrəmanlarının, hökmdarların, sərkərdələrin fəaliyyətlərini öyrənmisən. İndi isə hər səhifəsi şan-şərəf dolu, qürur dolu və ibrət dolu tariximizi yazanları öyrənək.

Abbasqulu ağa Bakıxanov 1794-cü ildə Bakı yaxınlığındakı Xilə (indiki Əmircan) kəndində anadan olmuşdur. O, Bakı xanlarından birinin oğludur. O, gəncliyində mükəmməl təhsil almış, ərəb, fars dillərini, ədəbiyyatı, ilahiyatı dərindən öyrənmişdi.

Abbasqulu ağa Bakıxanov

Abbasqulu ağa Bakıxanov sonralar Tiflisə gəlir. O vaxt burada Rusiyanın Qafqaz üzrə baş idarəsi yerləşirdi. Abbasqulu ağa burada hərbi qulluğa girir. Rus dilini yaxşı öyrəndikdən sonra Rusiyanın baş komandanının dəftərxanasında Şərq dilləri üzrə tərcüməçi təyin edilir. O, rus ordusunda polkovnik rütbəsinədək yüksəlir. Müsəlman olan bir adamın belə yüksək hərbi rütbəyə çatması o dövrdə son dərəcə çətin iş idi.

Abbasqulu ağa Bakıxanov Türkmənçayda Rusiya və Qacarlar arasında danışıqların, eyni zamanda doğma yurdun bölüşdürülməsinin şahidi olmuşdu. Tiflisdə işlədiyi müddətdə o, bir çox rus, gürcü və digər xalqların yazıçıları ilə dostluq etmişdi. Abbasqulu ağa Bakıxanov rus şairi Aleksandr Sergeyeviç Puşkinin ailəsinin yaxın dostu olmuşdur.

Abbasqulu ağa Bakıxanov bir sıra elm sahələrinə yaxşı bələd olan alim idi. O, görkəmli Azərbaycan tarixçisidir. Onun 1841-ci ildə yazdığı «**Gülüstani-İrəm**» («Cənnət gülüstani») əsəri Azərbaycanda tarix elminin inkişafında böyük rol oynadı.

«**Gülüstani-İrəm**» əsəri
nədən bəhs
edir?

Abbasqulu ağa Bakıxanov Aleksandr Sergeyeviç Puşkinin evində

Əsər Azərbaycan və Dağıstan tarixinin qədim zamanlardan başlayaraq 1813-cü ilədək olan dövrünü əhatə edir. Bakıxanov bu əsəri yazmaq üçün yunan, Roma, rus, gürcü, Şərq mənbələrindən istifadə etmişdir. Azərbaycan və Dağıstan xalqlarının haqsızlıqlara qarşı mübarizəsi də əsərdə göstərilmişdir. Bakıxanov bu əsəri ilə öz xalqına onun doğma tarixini bağışladı.

*Bakıxanovun
bu fikrini
hansı atalar
sözü ilə təsdiq
edərdin?*

Bakıxanov astronomiya, coğrafiya və digər elmlərlə də məşğul olmuşdu. O yazırdı: «Mal və dövlət hər halda puç olacaq, ixtiyar və iqtidar əldən gedəcəkdir... Etibar ediləcək və arxalanılacaq bir sərvət varsa, o da elm və ədəbdən ibarətdir». Elmi hər şeydən uca tutan Bakıxanov səyahətə, səfərə də böyük əhəmiyyət verirdi. Göstərirdi ki, səyahət adama elm öyrədir, dünyanı ona tanıdır.

Azərbaycan alimləri içərisində **Mirzə Kazım bəyin** də xüsusi yeri var. O, 19-cu yüzilliyin dünya şöhrətli alimlərindən biridir. Mirzə Kazım bəyin əsl adı Məhəmməd Əlidir. Atası Hacı Qasım Dərbənddə dini idarənin başçısı idi. Mirzə Kazım bəy uşaqlıqdan mükəmməl təhsil almışdı. Ərəb dilini, Quranı öyrənmişdi. Hələ

on yeddi yaşında ikən ərəb dilinin qrammatikasına dair kitab yazmışdı.

Rusiyada Şərq ölkələri xalqlarının dillərinin qayda-qanunları haqqında ilk əsəri Mirzə Kazım bəy yazmışdı. Beləliklə, o, Rusiyada *yeni bir elm sahəsinin — şərqşünaslığın əsasını qoydu.*

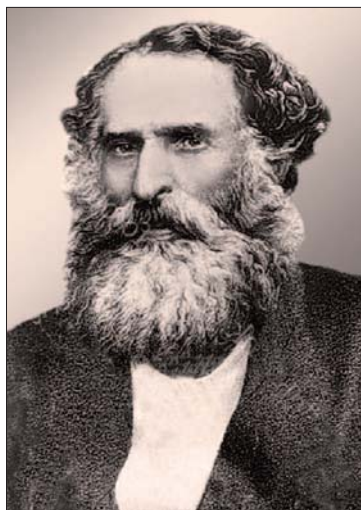
şərqşünaslıq — şərq ölkələrinin tarixini, mədəniyyətini və s. öyrənən elm

Böyük Azərbaycan alimi Mirzə Kazım bəy Rusiya şərqşünaslığının banisidir.

Mirzə Kazım bəy islam dininə aid əsər də yazmışdır. Əsərin çap olunmasına Rusiyanın maarif naziri icazə vermir, böyük alimi nahaq yerə incidirdi. Guya, Mirzə Kazım bəy bu əsəri ilə islamı təbliğ edir, onu yayır. Buna görə də dahi alim əsərin ayrı-ayrı hissələrini ingilis və fransız dillərinə tərcümə edib, London və Parisdə çap etdirir. Ancaq bundan sonra onun Rusiyada çap olunmasına icazə verilir.

Mirzə Kazım bəyin, demək olar ki, bütün əsərləri ingilis, fransız dillərinə tərcümə olunmuş, Londonda, Parisdə çap edilmişdi. Buna görə də Mirzə Kazım bəyi xarici ölkələrdə yaxşı tanıyırdılar. O, bir çox başqa ölkələrin elmlər akademiyaları və elmi cəmiyyətlərinə üzv seçilmişdi. Mirzə Kazım bəy üç dəfə Rusiya Elmlər Akademiyasının yüksək mükafatına layiq görülmüşdü. İngiltərə kraliçası Mirzə Kazım bəyi qızıl medalla mükafatlandırmışdı.

Mirzə Kazım bəyin tarixçi kimi fəaliyyəti də diqqətəlayiqdir. O, ərəb, fars, Azərbaycan, Qafqaz, Mərkəzi Asiya xalqlarının qədim və orta əsr tarixinə aid əsərlər yazmışdır. Böyük alim bu

Mirzə Kazım bəy

Hansı hadisələrdən sonra Mirzə Kazım bəyin əsərlərinin Rusiyada çap olunmasına icazə verildi?

Mirzə Kazım bəy Mirzə Fətəli Axundzadə ilə hansı məsələdə həmfikir olmuşdur?

əsərləri ilə Rusiyada tarix elminin inkişafında mühüm rol oynamışdı.

Mirzə Kazım bəy vəfat edərkən matəm mitinqini açan Rusiyanın maarif naziri onun vəfatını «böyük itki» adlandırmışdı.

Böyük alim ömrü boyu Azərbaycandan uzaqlarda yaşasa da, Vətəni ilə əlaqələrini heç vaxt üzməmişdi. Mirzə Kazım bəy Nizaminin, Abbasqulu ağa Bakıxanovun, Mirzə Fətəli Axundzadənin yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdi. Ərəb əlifbasının dəyişdirilməsi məsələsində Mirzə Fətəli Axundzadə ilə həmfikir olmuş, onu müdafiə etmişdi. Bundan başqa, dilimizin ilk elmi qrammatikasını Mirzə Kazım bəy yazmışdır. Mirzə Kazım bəy Azərbaycan xalqını hər yerdə ləyaqətlə təmsil etmişdi. Onu dünya xalqlarına tanımaq üçün yorulmadan çalışmışdı. Xalqımızın şöhrətini daha da artırmışdı. Onun bu yoldakı zəhməti nəsillərə nümunə olmuş və olacaqdır. Xalqımız bütün Rusiyada şərqşünaslıq elmini yaratmış böyük alim Mirzə Kazım bəylə fəxr edir.

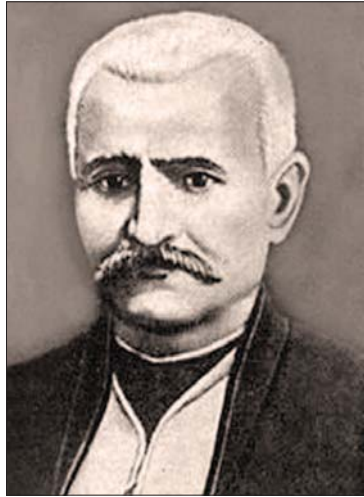
Sual və tapşırıqlar

1. Abbasqulu ağa Bakıxanovun «Gülüstani-İrəm» əsəri hansı ölkələrin tarixinə həsr edilib?
2. Abbasqulu ağa Bakıxanov nə üçün səyahətə böyük əhəmiyyət verirdi?
3. Abbasqulu ağa Bakıxanovun elmə yüksək qiymət verdiyini nə ilə sübut edə bilərsiniz?
4. Mirzə Kazım bəy Rusiyada hansı elmin banisi olmuşdu?
5. Nəyə görə maarif naziri Mirzə Kazım bəyin vəfatını «böyük itki» adlandırmışdı?
6. Ərəb əlifbasının dəyişdirilməsi məsələsində Mirzə Kazım bəy kimlə həmfikir idi?

32. MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏ

Belə bir Azərbaycan kinofilmi var — «Dərviş Parisi partladır». Komediya janrında çəkilmiş bu filmdə Parisdən Qarabağa gəlmiş fransız alimi — Müsyö Jordan haqqında və onun Azərbaycana olan marağından söhbət açılır. Dərman bitkiləri toplayan bu alim Azərbaycanın zəngin təbiətinə valeh olur. Qarabağda bir bəyin evində qonaq olan Müsyö Jordan Azərbaycan xalqının adət-ənənələri ilə də tanış olur. Hadisələrin gedişi elə məqama çatır ki, Müsyö Jordan bəyin qardaşı oğlunu özü ilə Firəngistana, yeni Fransaya oxumağa aparmaq istəyir. Lakin oğlanın qohumları buna qarşı çıxırlar. Gənc oğlan təhsil almaq istəyindən vaz keçmədikdə, cahil qohumlar cadugərə müraciət edirlər.

Mirzə Fətəli Axundzadə

Dərviş Məstəli şah adlı cadugər çoxlu pul əvəzində, guya, Parisi «partladır». Elə bu zaman Parisdən Müsyö Jordana məktub gəlir ki, Parisdə çevriliş baş vermişdir. Təsadüf nəticəsində bu çevrilişlə dərvişin «partlayışı» eyni vaxtda baş verir. Beləliklə, alim məyus halda öz ölkəsinə geri qayıtmalı olur. Gənc oğlan isə arzusuna çata bilmir.

Bu film Mirzə Fətəli Axundzadənin «Hekayəti Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah» əsəri əsasında çəkilmişdir. Göründüyü kimi, əsərdə Qərbin elmə marağı qarşısında Şərfin cəhaləti yumor diliylə tənqid olunur. Tənqid və gülüşü özündə birləşdirən komediya əsərlərinin Azərbaycanda ilk yaradıcısı Mirzə Fətəli Axundzadə olmuşdur.

Səncə, Mirzə Fətəli Axundzadənin Azərbaycan ədəbiyyatında nə kimi rolu olmuşdu?

Mirzə Fətəli Axundzadə **1812-ci ildə** Şəkidə anadan olmuşdur. O, atasını vaxtsız itirdiyindən əmisi onu oğulluğa götürmüşdü. Fətəlinin əmisi axund idi. O, bildiklərini Fətəliyə öyrədir, ilk növbədə, Quran və din dərsləri keçirdi. Tezliklə Fətəli Gəncədə molla yanında şagird

olur. Ərəb dilini mükəmməl öyrənən Fətəlinin oxumağa, öyrənməyə həvəsi günü-gündən artırdı. Bu səbəbdən də o, Azərbaycanın görkəmli şairi **Mirzə Şəfi Vazehin** şagirdi olur. Mirzə Şəfi Vazeh ona fars dilini öyrətməklə yanaşı, Azərbaycan və Şərq ədəbiyyatından dərslər keçirdi. Fətəli xəttatlığı da öyrənir. Da-

qəza məktəbi — 19-cu əsrdə ibtidai məktəb

ha sonra Vazehin təkidi ilə əmisi Fətəlini mədrəsəyə deyil, Nuxa (Şəki) **qəza məktəbinə** qoyur. Qəza məktəbində Fətəli rus dilini öyrənir, cəmi bir ildən sonra isə rus dilindən Azərbaycan, fars və ərəb dillərinə mükəmməl tərcümələr edir.

Sonralar Fətəli Tiflis şəhərinə göndərilir. Rusiyanın Qafqaz üzrə baş idarəsində tərcüməçi vəzifəsində fəaliyyət göstərir. Tezliklə ona hərbi rütbə də verilir.

Mirzə Fətəli Axundzadə Tiflisdə müəllimliklə də məşğul olur. O, Tiflis qəza məktəbində Azərbaycan və fars dillərindən dərs deyir. Dövrünün savadlı insanlarından biri olduğu üçün ona «Mirzə» deyə müraciət etməyə başlayırlar.

*Mirzə Fətəli
Axundzadənin
daha hansı
əsərlərini tanı-
yırsan?*

Mirzə Fətəli Axundzadə yazdığı kome-diyalarla Azərbaycan ədəbiyyatında yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoydu. Cəmiyyətə hökm sürən çirkin xüsusiyyətlər Mirzə Fətəlinin tənqid atəşinə tuş gəlirdi. Onun əsərləri həm güldürür, həm də düşündürür. Azərbaycanda teatrın əsası məhz Mirzə Fətəli Axundzadənin «**Sərgüzəşti-vəzir xani Lənkəran**» (Lənkəran xanının vəzirinin sərgüzəştləri) komediyası ilə qoyulmuşdur.

Həyatı boyunca Mirzə Fətəli doğma xalqının mədəni tərəqqisini təmin edən bir proqram işləyib-hazırlamağı qarşısına məqsəd qoymuşdu.

Mirzə Fətəli latın əlifbası əsasında yeni bir Azərbaycan əlifbası tərtib etmişdi. Bu əlifbanı öyrənmək asan idi. Ərəb əlifbasının tərəfdarları bu əlifbanın qəbul edilməsinə yol vermədilər. Mirzə Fətəli Axundzadə belə düşünürdü ki, bu əlifbanın çətinlikləri xalqın savadlanmasını ləngidir. Deyilənlərə görə, bir gün Mirzə Fətəli işdən çox gec çıxmalı olur. Bunun səbəbini ondan soruşarkən Mirzə Fətəli cavab verir: «Yazılarımın nöqtələrini düzürdüm».

Mirzə Fətəli Axundzadənin «Hacı Qara» əsərindən bir səhnə

*Mirzə Fətəli
Axundzadə
nə üçün ərəb
əlifbasının
əvəz olunma-
sını istəyirdi?*

Mirzə Fətəli Axundzadə daim öz xalqını azadlığa çıxarmaq üçün yollar axtarırdı. O, azadlığa gedən yolu xalqının maariflənməsində, yəni oxuyub savadlanmasında görürdü. Bunun üçün hələ o zaman xalqının övladları qarşısında Mirzə Fətəli aşağıdakı vəzifələri qoyurdu:

- xalqın övladları savadlanmalı, onun içərisində elmlı adamlar çox olmalıdır;
- xalqın azadlığı üçün canını və malını qurban verəcək vətəndaşlar yetişdirilməlidir;
- xalq həmrəy olub, azadlıq əldə etmək məqsədilə birləşməlidir;

Mirzə Fətəli Axundzadənin Bakıdakı heykəli

– xalq azadlığını əldə etdikdən sonra onu qoruyub saxlamağı bacarmalıdır.

Xalqımızın dahi oğlu Mirzə Fətəli Axundzadə Tiflisdə vəfat etmiş və burada dəfn edilmişdir. Mirzə Fətəli Axundzadənin adı əbədiləşdirilmiş, Şəkiddə və Tiflisdə onun ev-muzeyi yaradılmışdır.

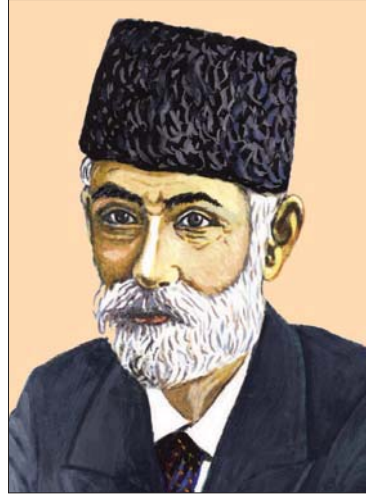
Sual və tapşırıqlar

1. Mirzə Fətəli Axundzadənin yaradıcılığında aldığı təhsilin nə kimi rolu oldu?
2. Nəyə görə Mirzə Fətəli Axundzadəyə «Mirzə» deyirdilər?
3. Mirzə Fətəli Axundzadənin tənqid etdiyi problemləri dəftərinə yaz və onlar haqqında danış.
4. Mirzə Fətəli Axundzadə xalqımızın azadlığa qovuşmasını nədə görürdü?

33. MİLLİ MƏTBUATIMIZIN BANİSİ

19-cu yüzilliyin ikinci yarısında Azərbaycanın mədəni həyatında canlanma baş verdi. Şimali Azərbaycanda yeni tipli məktəblər açıldı. **Milli teatr** və **mətbuatın** əsası qoyuldu. Bu canlanma iqtisadiyyatın inkişafı ilə sıx bağlı idi. Bakı, Nuxa (Şəki), Gəncə, Naxçıvan və başqa şəhərlərdə zavod və fabriklər açılır, əkinçilikdə yeni texnika tətbiq olunurdu. Şəhərlər iqtisadi mərkəzə çevrilir, oxumuş və elmi insanlara tələbat artırdı. Lakin bu canlanmanı görən çar Rusiyası Azərbaycanda mədəniyyətin və təhsilin inkişafının qarşısını almağa çalışırdı. Şimali Azərbaycanda ruslaşdırma siyasəti aparan çar hökuməti yenə də Azərbaycan dilini sıxışdırır, anadilli məktəblərin, mətbuat orqanlarının açılmasına mane olurdu.

Həsən bəy Zərdabi

Bu maneələr azərbaycanlı ziyalıları narahat edirdi. Onlar xalqın maariflənməsi üçün yollar axtarırdı. Ziyalılar vətənin azadlığa qovuşmasının əsas yolunu xalqın savadlanmasında, dünyagörüşünün artmasında görürdülər. Belə ziyalılardan biri də **Həsən bəy Zərdabi** idi. O, dövrünün ağıllı, uzaqgörən, maarifpərvər ziyalısı idi.

Həsən bəy Zərdabda anadan olmuş, ilk təhsilini Tiflis qəza məktəbində almışdı. Ali təhsilini Moskva Universitetində alan Həsən bəy Zərdabi vətənə qayıtdıqdan sonra müəllimlik etməyə başlayır. Təbiət fənnini tədris edən Həsən bəy Zərdabi azad fikirlərinə görə təzyiqlərə məruz qalır. O, işdən çıxmalı olur.

Sonrakı fəaliyyətində Azərbaycanın mədəni həyatında böyük rol oynayan Həsən bəy Zərdabi xalqın maariflənməsi üçün yollar düşünürdü. Rus dilində çap olunan qəzet və jurnalların bu dili bilməyən sadə xalq kütlələrinə heç bir faydası olmadığı üçün Həsən bəy Zərdabi **ana dilində** mətbuatın yaradılmasına səy göstərirdi. Həmin dövrdə Azərbaycan dilində qəzet çap etmək səyi çox cəsarətli fikir idi.

«Əkinçi» qəzeti

Çar hökumətinin maneələ-rini dəf edərək Həsən bəy Zər-dabi 1875-ci il iyulun 22-də «Əkinçi» adlı milli qəzetin çap olunmasına nail oldu. Be-ləliklə, Azərbaycan milli mətbuatının əsası qoyuldu.

Qəzetin «Əkinçi» adlan-ması təsadüfi deyildi. Onun səhifələrində kənd təsərrüfa-tına aid məqalələr, kəndlilərin təsərrüfat həyatına faydalı olan məlumatlar çap olunur-du. Həsən bəy mətbuatın va-sitəsilə xalqımıza milli ənə-nələri qorumağı, milli oyanışı və milli birliyi təbliğ edirdi. «Əkinçi»nin ana dilində nəşr edilməsi həm də dilimizin qo-runmasına xidmət göstərirdi.

Lakin qəzetin Azərbaycan dilində çap olunması çar hökumətini narahat edirdi. İki ildən sonra «Əkinçi» qəzeti bağlandı. Bütün təqiblərə baxmayaraq, Həsən bəy Zərdabi xalqın savadlanması uğrunda fəaliyyətini dayan-dırmadı. O, başqa qəzetlərdə elmin, təhsilin inkişaf yolları haq-qında fikirlərini bəyan edirdi.

Sonralar Azərbaycan dilində digər qəzetlər və jurnallar çap olundu. Bu gün ana dilimizdə yüzlərlə qəzet və jurnal vardır. La-kin Azərbaycan mətbuatının tarixi məhz «Əkinçi»dən — 1875-ci ildən başlayır.

Hər il iyul ayının 22-də milli mətbuatımız öz ad gününü qeyd edir. Çünki uzun illər öncə məhz həmin gün ilk qəzetimiz olan «Əkinçi» dünyaya gəldi. Ona görə də bu günü mətbuat işçiləri peşə bayramı kimi qeyd edirlər. Həmin gün Azər-bay-can mətbuatının banisi Həsən bəy Zərdabi böyük hörmətlə anılır, onun həyat və fəaliyyəti bir da-ha yada salınır.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev, Sona xanım, Hənifə xanım Məlikova, Həsən bəy Zərdabi və Əlimərdan bəy Topçubaşov qız məktəbinin şagirdləri arasında

Həsən bəy Zərdabi **məsləkdaşlarına**, xüsusilə Mirzə Fətəli Axundzadəyə yazdığı məktublarda maarifi, təhsili millətin tərəqqisinin başlıca şərti hesab edirdi. O, 1896-cı ildə Bakı qubernatoruna məktubla müraciət edərək qızlar üçün məktəb açmağa vəsait ayrılmasını xahiş etmişdi. Amma qubernator bu xahişi rədd etdi. Sonralar böyük xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyev onun bu arzusunı həyata keçirdi.

məsləkdaş — bir məsləkda, fikirdə olanlar

Sual və tapşırıqlar

1. Mətnə əsasən Rusiyanın Azərbaycanda yeritdiyi siyasəti izah et.
2. «Əkinçi» qəzetinin çap olunmasının Azərbaycan xalqının maariflənməsində rolu nədən ibarətdir?
3. «Əkinçi» qəzetinin çap olunması nəyə görə çar hökumətini narahat edirdi?
4. «Vətəni sevməyən insan olmaz» adlı esse yaz.
5. Həsən bəy Zərdabinin fəaliyyətini dəftərində sxem şəklində yaz.

34. BÖYÜK AZƏRBAYCAN XEYRİYYƏÇİSİ

Hacı Zeynalabdin Tağıyev

20-ci yüzilliyin əvvəllərində Bakıda neft hasilatı artdıqca zavod və fabriklərin də sayı artırdı. Bu da şəhərdə əhalinin çoxalmasına səbəb olmuşdu. Şəhər böyümüşdü. Buradakı 3 kəhriz və su quyuları əhalinin suya olan ehtiyacını ödəmirdi. Küçə və meydanlarda, bazarlarda adicə içməli suyu satırdılar. Su yaxşı təmizlənmədiyindən şəhərdə tez-tez yoluxucu xəstəliklər yayılırdı. Su qıtlığı Bakının əsas problemlərindən biri idi. Həmişə doğma xalqının qayğısını çəkən xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin belə bir vəziyyətlə razılaşa bilmirdi. O, Bakıya su kəməri çəkilməsi məsələsini təklif edən-

lərdən biri oldu. Bəziləri Bakıya suyun Salyan istiqamətindən — Kürdən gətirilməsini təklif edirdilər. O vaxt Kür çayı hələ çox

Nəyə görə Hacı Zeynalabdin Tağıyev Bakıya suyun Kürdən gətirilməsi fikrinə qarşı çıxdı?

təmiz idi: zavod və fabriklərin tullantıları ilə zəhərlənməmişdi. Buna baxmayaraq, gələcəyi yaxşı görən H.Z.Tağıyev Kür suyunun Bakıya gətirilməsinə qəti etiraz etdi. O, Bakıya saf bulaq suyu çəkdirmək qərarına gəldi. Bu məqsədlə öz vəsaiti hesabına xarici ölkələrdən Azərbaycana mühəndislər və təcrübəli mütəxəssislər dəvət

etdi. Beləliklə, Bakıya Şahdağın ətəklərindən — Şollardan su çəkilməsi qəet olundu. O zaman üçün son dərəcə çətin olan bu iş ancaq **1917-ci ilin** əvvəllərində başa çatdı və Bakıya Şollar suyu çəkildi.

H.Z.Tağıyev tanınmış neft milyonçusu idi. O, Bakıda anadan olmuşdur. Atası Tağı kişi çox kasıb bir adam idi, İçərişəhərdə çəkməçi işləyirdi. O, Zeynalabdini bəna yanına şagird qoydu.

Zeynalabdin bənnalıq sənətinə yiyələndi və müstəqil usta kimi işləməyə başladı.

Bir qədər pul yığdıqdan sonra dükan açıb ticarətlə məşğul olmağa başladı. Sonra o, ağ neft istehsal edən kiçik bir zavod aldı. Bu işdəki uğurları onda neft işinə həvəsi daha da artırdı. Bibiheybətdə aldığı torpaq sahəsində neft quyusu qazdırmağa başlamışdı.

Onun səyi, nəhayət ki, öz bəhrəsini verdi, çoxdan gözlədiyi neft fontan vurdu. Tağıyev çox keçmədən Bakının ən varlı adamlarından biri oldu. Qazdırdığı quyular neft verdikcə onun var-dövləti də artdı. Tağıyevin Bibiheybətdə və Balaxanıda neftli torpağı, neft məhsulları daşımaq üçün gəmiləri, Rusiyanın bir neçə şəhərində anbarları, zavodları, Xəzər dənizi və Kür çayı sahillərində böyük **balıq vətəgələri** var idi.

balıq vətəgələri — çay, göl və dəniz balıqlarını ovlamaq, onları saxlamaq, çoxaltmaq üçün məntəqə, müəssisə

Tağıyev öz vəzifəsini təkcə pul qazanmaqla bitmiş hesab etmirdi. O bu puldan, topladığı sərvətdən öz xalqının xeyrinə ağılla istifadə edirdi. Heç bir təmənna ummadan xalqın xeyrinə

*Bakıda Hacı Zeynalabdin Tağıyevin evi
(indiki Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi)*

Hacı Zeynalabdin Tağıyev həyat yoldaşı Sona xanım və övladları ilə

çoxlu işlər gördüyünə görə ona «xeyriyyəçi» deyirlər. Öz xeyriyyəçilik fəaliyyətinə görə Tağıyev o zaman yalnız Azərbaycanda deyil, demək olar ki, bütün dünyada seçilən adamlardan biri idi.

H.Z.Tağıyev doğma xalqının övladlarına, istedadlı gənclərinə savad vermək üçün əlindən gələn köməyi etməyə çalışırdı. O, istedadlı olan yetim və yoxsul uşaqlara müntəzəm olaraq qayğı göstərirdi. Hacı Zeynalabdin Tağıyev Mərdəkan qəsəbəsində yoxsul uşaqları üçün internat-məktəb tikdirmişdi. Maddi imkanları məhdudd olan azərbaycanlı gənclərin təhsilinin qayğısına qalmaq özünün mənəvi borcu bilirdi. Onun maddi yardımı ilə təhsil alanların arasında çoxlu görkəmli Azərbaycan ziyalıları var idi.

«Xeyriyyəçi» kimə deyilir?

Hacı Zeynalabdin Tağıyev çar hökumətinin bütün maneələrinə baxmayaraq, Bakıda böyük **toxuculuq fabriki** açmışdı. Nəticədə, bir çox adam işlə təmin edildi. O zaman bu fabrik Azərbaycanda yeganə idi.

1901-ci ildə Bakıda Tağıyevin vəsaiti hesabına tikilən **qızlar məktəbi** açıldı. Bu bina İstiqlaliyyət küçəsində indi də mövcuddur. Məktəbin açılmasına nail olmaq üçün Hacı Zeynalabdin Tağıyev müxtəlif maneələri aradan qaldırmalı olmuşdu.

H.Z.Tağıyev özünün açdığı bu məktəbdə azərbaycanlı qızların savadlanmasına, dünyəvi elmlərlə, əcnəbi dillərlə yanaşı, Azərbaycan dilinin öyrənilməsinə də xüsusi fikir verirdi.

Sonralar Tiflisdə də belə bir məktəbin açılmasına Tağıyev öz köməkliyini göstərmişdi. Bu məktəblərin təsiri altında sonralar Qazax, Quba, Lənkəran, Dərbənd, Naxçıvan şəhərlərində də müsəlman qızları üçün məktəblər açıldı.

19-cu yüzillikdə Azərbaycanda **teatr** yaradıldı. Lakin teatrın inkişafında çətinliklər vardı. Bunlardan ən başlıcası teatr binasının olmaması idi. Hacı Zeynalabdin Tağıyev Bakının mərkəzində öz torpaq sahəsində gözəl bir teatr binası tikdirdi. Sonralar **ilk Azərbaycan operası «Leyli və Məcnun»** məhz bu teatrda tamaşaya qoyuldu.

Hacı Zeynalabdin Tağıyev sahibkar kimi də, birinci növbədə, öz xalqının xeyrini düşünürdü.

Bütöv bir nəslin Azərbaycan üçün görə bilməyəcəyi işi Hacı Zeynalabdin Tağıyev görmüşdür. Bütün ömrünü doğma xalqı və Vətəni yolunda qoyan böyük xeyriyyəçi – Hacı Zeynalabdin Tağıyev!

Səncə, bu dövrdə qızların təhsil alması üçün məktəblərin açılması hansı müsbət nəticələrə səbəb oldu?

Sual və tapşırıqlar

1. Azərbaycanda teatr hansı əsərin səhnələşdirilməsi ilə yaranmışdır?
2. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin gördüyü xeyriyyəçilik tədbirlərini dəftərinə yaz.
3. Tağıyevin əhalinin yoxsul təbəqəsi üçün gördüyü işləri necə qiymətləndirirsən?
4. «Mən xeyriyyəçi olsaydım...» mövzusunda esse yaz.
5. «Bir oğlanın təhsil alması bir insanın savadlı olmasıdır. Bir qızın təhsil alması isə bir ailənin savadlı olması deməkdir» ifadəsini açıqla.

35. «MOLLA NƏSRƏDDİN»

İliq bir yaz səhəri idi. Əlində əsa, başında şlyapa olan, səliqə ilə geyinmiş bir kişi meydana doğru irəliləyirdi.

Kişi meydanın mərkəzinə doğru addımlamağa başladı. Beş-on metr getmişdi ki, bir uşağın — «Molla Nəsrəddin», «Molla Nəsrəddin», təzə jurnal, təzə jurnal, alın, lap az qalıb!» — deyə qışqırdığını eşitdi və o tərəfə baxdı. Uşaq şəkilli bir jurnalı başı üstündə yelləderək cəld addımlarla meydanı dolaşırdı. Kişi uşağı səslədi və özü də addımlarını sürətləndirib ona doğru getdi. Uşağın qoltuğunda bir neçə jurnal qalmışdı. O, uşağa çatan kimi cibindən pul çıxarıb jurnalından birini aldı. Hövsələsi çatmadı, kənara çəkilib tez jurnalı vərəqləməyə başladı.

«*Molla Nəsrəddin*»
jurnalı necə
yarandı?

jurnalın redaktoru — qəzet və jurnala rəhbərlik edən adam

Cəlil Məmmədquluzadə

Jurnalın üz qabığındakı şəkil diqqətini daha çox cəlb etdi. Şəkildə çoxlu yatmış adam təsvir edilmişdi. Bu adamların bəziləri artıq oyanıb gərnəşirdilər. Çoxu isə dərin yuxuda idi. Bir molla ayaq üstə dayanmışdı. O bu adamlara müraciətlə deyirdi: «*Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım!...*»

Bu jurnal məşhur «Molla Nəsrəddin» jurnalı idi. «Molla Nəsrəddin» jurnalının ilk nömrəsi **1906-cı il aprel ayının 7-də** çapdan çıxmışdır. **Jurnalın redaktoru** böyük Azərbaycan yazıçısı **Cəlil Məmmədquluzadə** idi.

Cəlil Məmmədquluzadə Naxçıvanda anadan olmuş, ilk təhsilini də burada almışdı. **Qori** Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra o, bir müddət Naxçıvanın Nehrəm kəndində müəllimlik etmişdi. Doğma xalqının güzəranı, dərdləri ilə yaxından tanış olan Cəlil Məmmədquluzadə onun halına ürəkdən yanırdı. Xalqına kömək etmək üçün yollar və vasitələr axtarırdı. Çox dü-

Qori — Gürcüstanda şəhər

şündükdən sonra o özü kimi maarifpərvər ziyalıları ətrafına toplayıb jurnal nəşr etməyi qərara aldı. Bu, Azərbaycan xalqını oyanişə, elmə, biliyə səsləyən «Molla Nəsrəddin» jurnalı idi. **1906-cı ildə** «Molla Nəsrəddin» jurnalının ilk nömrəsi nəşr edildi. «Molla Nəsrəddin» jurnalı Tiflisdə, Təbrizdə və Bakıda nəşr edilmişdi.

«Molla Nəsrəddin» güldürə-güldürə düşündürən bir jurnal idi.

Cəlil Məmmədquluzadə «Molla Nəsrəddin» adını özünə təxəllüs götürmüşdü. Bu adın özünün də böyük mənası, əhəmiyyəti vardı. Molla Nəsrəddin qədim dövrlərdən bəri Şərqdə müdriklik, hazırcavablıq nümunəsi, gülüş rəmzi idi.

«Molla Nəsrəddin» jurnalı qadın azadlığı məsələlərinə xüsusi fikir verir, qadınların müdafiəçisi kimi çıxış edirdi. O, qızların təhsilinin qayğısına qalırdı. Onların savadlanmasına çalışırdı. «Molla Nəsrəddin» jurnalı doğma dilimizə qəsd edənləri, onu yad sözlərlə zəhərləyənləri həmişə tənqid etmişdir. Məsələn, jurnalın nömrələrinin birində verilmiş şəkildə bir neçə nəfər bir azərbaycanlını yerə yıxıb onun dilini

«Molla Nəsrəddin» jurnalı

*Rus
işğalından
sonra ana
dilimiz hansı
təqiblərə
məruz qalırdı?*

«Molla Nəsrəddin» jurnalından

kəsib zorla özgə dilləri onun ağzına soxmağa çalışır. Şəklin altında yazılmışdır: «Ay qardaşlar, mən dilsiz yaranmamışam. Öz dilim var. Niyə ağzımda öz dilim ola-ola özgə dilləri soxursunuz ağzıma?»

«Molla Nəsrəddin» Azərbaycanda, eləcə də bütün qonşu ölkələrdə nəşr olunan *ilk tənqidi jurnal* idi. Çox keçmədən onun təsiri ilə bəzi türk-müsəlman ölkələrində də belə tənqidi jurnallar çıxmağa başladı.

Bütün müsəlman ölkələri içərisində ilk tənqidi jurnal bizim Vətənimizdə — Azərbaycanımızda nəşr olunmuşdur. Onu xalqımızın böyük oğlu Cəlil Məmmədquluzadə nəşr etdirmişdir.

Sual və tapşırıqlar

1. Tənqid nədir? Fikrini əsaslandır.
2. «Molla Nəsrəddin» jurnalı hansı problemləri qaldırırdı?
3. «Molla Nəsrəddin» jurnalı «Əkinçi» qəzetindən neçə il sonra çap olunmuşdur?
4. «Güldürməklə düşündürmək» ifadəsini necə başa düşürsən?
5. Molla Nəsrəddin haqqında məlumat topla.

36. MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR

«Molla Nəsrəddin» jurnalında Azərbaycanın görkəmli ziyalıları — şairlər, yazıçılar, jurnalistlər çalışmış, məqalələr yazmışlar. Onlardan biri də **Mirzə Ələkbər Sabir**dir.

Mirzə Ələkbər Sabir Azərbaycanın dahi şairlərindən biridir. O, 1862-ci ildə Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur.

...«Molla Nəsrəddin» jurnalı təzəcə nəşrə başlamışdı. Jurnalın redaksiyasına çoxlu məktublar gəlirdi. Bir məktubdakı şeir Cəlil Məmmədquluzadənin çox xoşuna gəldi. Bu, Sabirin «Millət necə tarac olur olsun, nə işim var?!» adlı məşhur şeiri idi. «Molla Nəsrəddin» jurnalında dərc etdirdiyi şeirləri ilə Sabir qüdrətli bir şair kimi oxucuların diqqətini cəlb edirdi. Onun yaradıcılığına olan maraq şeirdən-şeyrə artdı. Bu da səbəbsiz deyildi. Axı Sabir ancaq özünü düşünənləri, öz xeyri üçün bütün xalqı, dünyanı belə qurban verməyə hazır olanları öldürücü tənqid atəşinə tuturdu.

M.Ə.Sabir belə düşüncənin xalqımızı geri saldığını, onun inkişafına zərbə vurduğunu söyləyirdi. O, xalqı tarixi hadisələrdən dərs almağa, nəticə çıxarmağa çağırırdı.

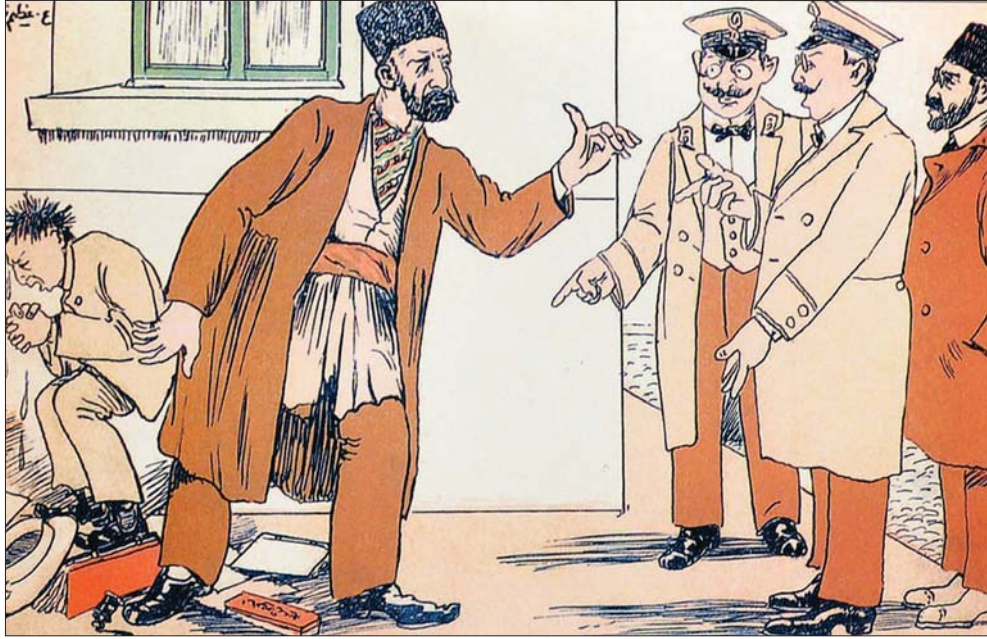
Şair «Oxutmuram, əl çəkin!» şeirində də cahili onun özünün dili ilə tənqid edir. Təhsilin, elmin səmərəsini başa düşməyən ata qabiliyyətli, oxumağa çalışan oğlunu məktəbə qoymur ki, dinə ziyandır.

Mirzə Ələkbər Sabir

*Mirzə Ələkbər
Sabir şeir-
lərində nələri
tənqid edirdi?*

*Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!
Gərçi bu bədbəxt özü elmə həvəskardır,
Kəsbi-kəmal etməyə səyi dəxi vardır,
Dinə zərərdir, zərər, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!*

«Oxutmuram, əl çəkin!»

*Bəs ki, uşaqdır hələ, yaxşı-yaman sanmayır,
Elmin əbəş olduğun anlamayır, qanmayır,
Şair uşaqlar kimi hər sözə aldanmayır,
Eyləyir ömrün hədə, oxutmuram, əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!*

Sabir Vətəni satan, xalqa xəyanət edən dövlət xadimlərinə öz şeiri ilə elə damğa vurmuşdur ki, bu, illər keçsə də, unudulmur və unudulmayacaqdır. Məsələn, şair Qacarlar hökmdarı Məmmədəli şahın ölkəyə, xalqa xəyanətini belə damğalamışdır:

*Açmışam **Rey**də geniş bir mağaza,
Çox ucuz qiymətə hər şey satıram,
Ay alan! Məmləkəti-Rey satıram!*

Rey — İranda
şəhər

Sabirin böyük arzularından biri də gənc nəsə yaxşı təlim-tərbiyə vermək idi. Axı o həm də müəllim idi. Şair azərbaycanlı uşaqların dünyanın başqa ölkələrindəki uşaqlardan geri qalmasına dözə bilmirdi. Böyük şair Şamaxıda məktəb də açmışdı. Məktəbə «Ümid» adı vermişdi. Bu məktəb dövrünün ən yaxşı məktəblərindən biri idi. Burada dərs yeni üsulla keçilirdi. Şagirdlərə

dünya haqqında, həyat barədə doğru-düzgün məlumatlar verilirdi. Uşaqlar elmlər haqqında həqiqi biliklərə yiyələnirdilər. Lakin nadanların fitnə-fəsadı ilə «Bu, dinə ziddir, burada dərs deyən molla deyil» deyərək məktəbi bağladılar.

Cahillər, nadanlar tərəfindən təqib olunan Sabir Bakıya gəldi. Balaxanı məktəbində müəllim işlədi. Şairin dillər əzbəri olan «Yaz günləri», «Uşaq və buz», «Cütçü» və başqa şeirləri müəllimlik illərinin yadigarıdır. Sabirin uşaq şeirləri heç vaxt tərəvətini itirmir, hafizələrdən silinmir.

Sabir bu gün də uşaqların ən sevimli şairlərindən biridir.

*Ay alan!
Məmləkəti-Rey satıram...*

Sual və tapşırıqlar

1. Mirzə Ələkbər Sabirin həyatı haqqında kiçik esse qur.
2. Mirzə Ələkbər Sabirin tənqid etdiyi problemləri müzakirə edin.
3. Mirzə Ələkbər Sabirlə Cəlil Məmmədquluzadənin fəaliyyətindəki oxşar cəhətləri dəftərinə yaz.
4. Mirzə Ələkbər Sabirin şeirlərində hansı tarixi hadisələr öz əksini tapır?
5. Mirzə Ələkbər Sabirin şeirlərindən birinə aid illüstrasiya çək.

37. SƏTTARXAN

konstitusiya — əsas qanun

20-ci yüzilliyin əvvəllərində Təbrizdə üsyan qalxmışdı. Xalq **konstitusiya** qəbul olunmasını tələb edirdi. Ölkə, əslində, işğal altında idi. Xarici ölkələrdən yarıməsli vəziyyətdə idi. Dövlətin təpədən-dırnağa qədər silahlanmış qoşunu Təbrizə yeridi. Təbrizin igidləri — **fədailər** 40 minlik şah qoşunu ilə ölüm-dirim mübarizəsinə qalxmışdılar. Bu, xalqın azadlıq mübarizəsi idi.

fədai — özünü qurban verən, fəda edən

Hər cür silahlara malik olan və çox güclü silahlanmış şah qoşunları əvvəlcə üstünlüyü ələ ala bildilər. Şəhərin hər yerində ağ bayraqlar qaldırılmağa başlanmışdı.

Bircə Təbrizin Əmirəqız məhəlləsində hələ də qızğın döyüşlər gedirdi. Bu döyüşlərə **Səttarxan** başçılıq edirdi. Üsyançılar silahlı şah qoşunlarına qarşı ölüm-dirim mübarizəsində qəhrəmancasına vuruşur, təslim olmağı ağıllarına belə gətirmirdilər.

Əhali heyretə gəlmişdi: böyük bir qoşun 50–60 nəfər fədaye qarşı hücumda heç bir nəticə əldə edə bilmirdi. Fədailər nəinki özlərini müdafiə edə bildilər, hətta Səttarxanın başçılıq etdiyi 17 fədai başqa bir qəhrəmanlıq da göstərdi: onlar Əmirəqız məhəlləsindən başlayaraq şəhərin mərkəzinə qədər bütün küçələrdə damların və darvazaların üzərindən asılmış ağ bayraqları güllə ilə vurub saldılar. Bu gözlənilməz hadisədən əhali həm heyretə gəldi, həm də ruhlandı. Səttarxanın dəstəsinin vurub saldığı ağ bayraqlar əvəzinə, qırmızı bayraqlar qaldırıldı. Qırmızı bayraqları görüb ruhlanmış adamlar meydana toplaşdılar. Şah qoşunlarını şəhərdən qovub çıxarmaq qərara alındı.

Bu vuruşmalarda göstərdikləri igidlikləri ilə seçilən Səttarxan, Bağır xan və başqaları üsyanın rəhbərləri oldular. Bu rəhbərlər içərisində Səttarxan və Bağır xan xüsusilə şöhrətlənmişdilər. Səttarxanı «**Sərdari milli**» (millətin başçısı), Bağır xanı isə «**Salari milli**» (millətin sərkərdəsi) adlandırmağa başladılar. Üsyançıların hərbi qüvvələrini nizama salmaq və möhkəmləndirmək üçün hərbi şura yaradıldı. Şuraya Səttarxan və Bağır xan başçılıq edirdilər.

Təbriz alınmaz qalaya çevrilmişdi. Bunu görən şah özünün, az qala, bütün hərbi qüvvələrini Təbrizə yeritdi.

1909-cu ilin əvvəllərində şah qoşunları Təbrizi mühasirəyə aldı. Təbrizlilər qəhrəmanlıqla vuruşurdular. Qadınlar da kişilərlə bir yerdə döyüşürdülər.

Bir il keçdikdən sonra şah hökumətinin dəvəti ilə Səttarxan və Bağırxan 100 nəfərlik fədai dəstəsi ilə **Tehrana** gəldi.

Tehran — İranın paytaxtı

Hökumət xalqdan qorxaraq açıq vuruşma yolu ilə onu tərk-silah etməyə cəsarət göstərmədi. Buna görə də onlar hiyləyə əl atdılar. Gecəyarısı yuxuda olan Səttarxanın və fədailərin üzərinə basqın etdilər. Döyüş zamanı Səttarxan ağır yaralandı.

Xalqımızın azadlığı uğrunda mübarizə aparan şanlı qəhrəmanlar sırasında Səttarxan xüsusi yer tutur. Xalqımız Səttarxana dastan və nəğmələr qoşmuşdur. Onun şərəfinə bədii əsərlər — roman və şeirlər yazılmışdır. Təbrizdə Səttarxana abidə qoyulmuşdur. Şəhərin küçələrindən birinə onun adı verilmişdir. Səttarxanın əziz xatirəsi, yenilməz mübarizə ruhu xalqımızın qəlbində əbədi yaşayır. Azərbaycan xalqı və müqəddəs Vətənimiz yaşadığıca onun adı iftixarla yad ediləcək.

Səttarxan

Sual və tapşırıqlar

1. Təbriz əhalisinin mübarizəsində Səttarxanın rolu nədən ibarət idi?
2. Səttarxanın Babəklə oxşar və fərqli cəhətlərini dəftərində yaz.
3. Təbriz üsyanının azadlıq mübarizəsi olduğunu əsaslandır.

38. SULTAN BƏY SULTANOV

20-ci əsrin əvvəllərində xalqımıza qarşı çoxdan hazırlanmış erməni vəhşilikləri başladı. Ermənilər öz havadarlarının dəstəyi ilə vətənimizin müxtəlif bölgələrində dəhşətli qırğınlar törətdilər.

*Səncə,
erməni
dəstələrinin
havadarları
kim idi?*

İrəvan, Naxçıvan, Zəngəzur, Göyçə ərazilərində baş vermiş qırğınlarda yüzlərlə, minlərlə azərbaycanlı işgəncələrə məruz qaldı, öldürüldü. Bu hadisələrin başında Andronik adlı erməni cəlladı dururdu. O, Anadoluda (indiki Türkiyə) və Azərbaycanda dinc əhaliyə qarşı qırğınlar törətmişdi. Erməni millətçilərinin və onların **terrorçu** qruplarının məkrli siyasətinin başında duran Andronik tez bir zamanda quldur dəstəsi toplamış, mənfur erməni siyasətinin digər rəhbərlərindən gələn tapşırıqları həyata keçirməyə başlamışdı.

terrorçu — qorxu, vahimə törədən cinayətkar

*Andronik və
digər erməni
quldurlarının
vəhşiliklərinin
məqsədi nə idi?*

Andronikin dəstələri Zəngəzurun qərb torpaqlarını işğal etmişdi. Onun quldur dəstələri yaxşı silahlanmışdı. Azərbaycanlı kəndlilər isə baltadan, yabadan, dəyənəkdən, daşdan istifadə edərək müdafiəyə qalxmışdılar. Azərbaycan kəndlərinə soxulan ermənilər əhaliyə işgəncələr verir, məscidlərə toplayıb insanları yandırır, öldürülmüş uşaqları, qadınları, qocaları ağaclarıdan asırdılar ki, qorxu və vahimə hər yere yayılsın. Ermənilərin törətdiyi vəhşiliklərin sonu görünmürdü.

Ermənilərə qarşı müharibədə xalqımızın öndə gedən şəxsiyyətləri böyük rol oynamışlar. Onlardan biri **Sultan bəy Sultanov** olmuşdur. Ermənilərlə mübarizədə Sultan bəy misilsiz igidliklər göstərmişdir. Bütün Zəngəzur qəzasının müsəlman əhalisini ayağa qaldırmış, silah toplamış və əhaliyə paylamışdı. Xalqın varlı adamlarına silah aldırmış, yerli camaatdan qoşun yaradıb,

onlara hazırlıq keçmişdi. Sərhədlərin təhlükəsizliyini qorumaq üçün dinc vaxtlarda da ermənilər tərəfə mühafizə məntəqələri qoydururdu. Qoşunda güclü nizam-intizam yaratmaqla Sultan bəy bir çox qələbələr qazanmışdı.

Sultan bəy Rusiyada hərbi akademiya təhsil almışdı. O, mükəmməl hərbi biliyə malik idi. Sultan bəy Zəngəzurda erməni qoşunlarının məğlub edilməsində «Dağlarda tufan», «Zərbə dalınca zərbə», «Qəflətən hücum», «Nəşəkilli mühasirə» və başqa taktikalardan böyük ustalıqla istifadə etmişdi.

Sultan bəyin qardaşı Xosrov bəy Azərbaycan hökumətinin Qarabağda nümayəndəsi idi.

Andronik Sultan bəyin qorxusundan Qarabağa keçə bilmirdi. Dəfələrlə hiyləyə əl atsa da, onun məkrli məqsədi baş tutmamışdı. Hətta məktubla müraciət edərək, guya, Dərbəndə getmək, orada rus qoşunlarını Qafqaza buraxmamaq üçün Qarabağa keçmək arzusunu bildirmiş və bunun əvəzində qızıl verməyi vəd etmişdi. Sultan bəy düşmənin belə bir cavab göndərmişdi: «Türk hərbi adı «Paşa» sizə yaraşan ad deyil. O ad türklərə məxsusdur. Siz isə eşitdiyimə görə ermənisiz. Onu da bilməlisiniz ki, bu yurdun övladları qeyrətlərini pula satmayıblar».

Bir gün ermənilərin Şuşaya gedən silah-sursat karvanı Azərbaycanlı könüllülər tərəfindən yaxalanır. Bütün silahlar ələ keçirilir. Gecəyarısı Andronikə xəbər çatdırılır ki, Qarabağa göndərilən silah yüklü karvan Sultan bəyin dəstəsinin əlinə keçib. O, ordusuna geri çəkilmək əmri verir. Lakin gec idi. Erməni

Sultan bəy Sultanov

Andronikin quldur dəstəsi bu dağlarda məğlub edilmişdi (Laçın)

ordusu geri dönüb Zabıx adlı dərədən qayıtmaq istərkən Sultan bəyin dəstələri erməni qoşununu mühasirəyə alıb dərəni qabaqdan və arxadan kəsdilər. Düşmənlər qəflətən hər tərəfdən hücumə məruz qaldılar. Bir günlük qanlı döyüşdə Andronikin təxminən 5 minlik qoşunu məhv edildi. Silahsız insanları: qocaları,

daşnaklar — ermənilərin terrorçu təşkilatının üzvləri

qadınları və körpələri vəhşicəsinə qətlə yetirən **daşnaklar** cəzalandırıldı. Həmin gündən Zabıx dərəsi xalq arasında «Qanlı dərə» adlandırıldı.

Döyüşdə, demək olar ki, Andronik bütün qoşununu itirir. Çıxış yolu tapmadıqda bir keşişi öldürür və onun paltarını geyinir. İki kiçik uşağı da yanına alaraq, guya, onları döyüş meydanından çıxarır. O, yaxşı bilirdi ki, azərbaycanlılar uşaqlara, qocalara və qadınlara toxunmurlar. Beləliklə, cəllad Andronik qaçır.

Zabıx dərəsindəki qələbənin xəbəri bütün azərbaycanlılar yaşayan kəndlərdə böyük ruh yüksəkliyinə səbəb olmuşdu. Sultan bəyin dəstəsinə qoşulanların sayı daha da artmışdı.

Zabıx döyüşündən sonra daha da azğınlaşan Andronik və onun tör-töküntüləri Azərbaycanın Zəngəzur bölgəsində daim sabitliyi pozur, vəhşiliklərindən əl çəkmirdilər. Onun hazırladığı

Qarabağ və Gəncəni tutmaq, sonra isə Bakıdakı daşnak hərbi hissələri ilə birləşərək Şimali Azərbaycanda erməni dövlətini qurmaq planı Sultan bəyin və onun silahdaşlarının qəhrəmanlığı nəticəsində baş tutmadı. Qarabağdakı azsaylı ermənilər Azərbaycanın hakimiyyətini tanıdılar.

Sual və tapşırıqlar

1. 20-ci əsrin əvvəlində və sonlarında baş vermiş erməni vəhşiliklərini müqayisə et.
2. Andronik kim idi? Onun məqsədi nə idi?
3. Sultan bəyin hərbi məharətlərini sadala.
4. «Döyüş taktikası» ifadəsini müzakirə edin.
5. Xalqımızın ermənilərə qarşı döyüşən daha hansı qəhrəmanlarını tanıyırsan?

39. MART SOYQIRIMI

1918-ci ilin mart ayı idi. Bakı küçələrində narahatlıq hökm sürürdü. Küçələrdə, binaların qarşısında dəstə-dəstə toplaşmış adamlar şəhərdə yaranmış vəziyyəti müzakirə edirdilər. Hamı narahat və kədərli idi. Sanki baş verəcək dəhşətli hadisələri duymuşdular. Ağsaçlı, nurani bir kişi deyirdi:

— Şəhərdə vəziyyət qorxuludur. Çörəyimizi yeyib, suyumuzu içən, yaxşı günümüzdə bizə dost deyib, pis günümüzdə bizə xəyanət edən ermənilər yenə fəallaşıblar. Şəhər hökumətinin — Bakı **Sovetinin** başçısı da erməni Şaumyandır.

Sovet — *həkim
miyyət orqanı*

Başqa birisi isə söhbətə qoşuldu və qayğılı-qayğılı əlavə etdi:

— Şaumyanın göstərişi ilə Bakı Soveti müsəlman əsgər və zabitlərini tərk-silah etməyə başlayıb. Bizimkilərin silahlarını əllərindən alırlar, erməniləri isə silahlandırırlar. Cəbhədən qayıdan rus əsgərləri burada saxlanılır. Şəhərdə silahlı daşnak dəstələrinin sayı günü-gündən artır. Ermənilər yalandan belə bir məlumat yayıblar ki, guya, biz müsəlmanlar ruslara qarşı vuruşmaq istəyirik. Vəziyyətimiz yaxşı olmayacaq. Deyəsən, bu əclaf-lar bizi qırmaq istəyir. Əgər öz hökumətimiz, milli dövlətimiz olmasa, bizi kimsə qorumayacaq.

Elə bu vaxt uzaqdan atəş səsi eşidildi. Sanki bu bir işarə idi. Bütün şəhəri atəş səsləri bürüdü. Silahlı və çoxsaylı erməni daşnakları müsəlman məhəllələrinə hücumə başladılar. Onlara dənizdən gəmilərlə şəhəri atəşə tutan matroslar da qoşulmuşdu. Onlar ermənilərin yalanına — İçərişəhərdə müsəlmanların rus-

Əsir götürülmüş müsəlmanlar

Müsəlman xeyriyyə cəmiyyəti binasının — «İsmailiyyə»nin (Hazırda AMEA-nın Rəyasət heyətinin binası) Mart soyqırımından sonrakı görünüşü

*Nə üçün
ermənilər
matrosları
aldatmışdılar?
Məqsəd nə idi?*

ları qırmalarına inanmışdılar. Lakin tezliklə bunun növbəti «erməni yalanı» olduğunu bildikdən sonra ruslar atəşi dayandırdılar.

Quduzlaşmış ermənilər isə qırğını davam etdirirdilər. Ermənilər «Müsəlmanları qırın, onların kökünü kəsin, heç birini sağ buraxmayın», — deyə bağırır, heç kəsə rəhm etmirdilər. Evlərə girir, dinc, günahsız əhalini güllələyirdilər. Kişiləri, qadınları və qocaları diri-diri yandırırtdılar. Körpələri süngüyə keçirirdilər. Azğınlaşmış ermənilər müqəddəs kitabımız olan «Qurani-Kərim»i toplayıb tonqallar qalayır, müsəlmanların əl-qolunu bağlayaraq diri-diri bu tonqallara atırdılar. Şəhərin mərkəzində Hacı Zeynalabdin Tağıyevin tikdirdiyi teatr binası, ziyalıların tez-tez toplaşdığı «İsmailiyyə» adlı abidə yandırıldı. «Təzə Pir» məscidinin minarəsi top atəşi ilə dağıldı.

Bakıda Azərbaycan türklərinə və bütün müsəlmanlara qarşı **soyqırımı** martın 30-dan aprelin 2-nə qədər davam etdirildi. Burada 12 min-

soyqırımı — bir milləti, xalqı məhv etmək

«Kaspi» qəzetinin Nikolayevski (indiki İstiqlaliyyət küçəsi) küçəsində yerləşən binası Mart hadisələrində baş vermiş yanğından sonra

dən çox günahsız, dinc müsəlman əhali, o cümlədən uşaqlar, qadınlar, qocalar qətlə yetirildi.

1918-ci il mart soyqırımını yalnız Bakıda olmamışdı. Vətənimizin **Şamaxı, Quba, Lənkəran, Salyan, Neftçala, Hacıqabul, Kürdəmir, Göyçay** və digər bölgələrində də müsəlman əhalisinə, hətta yəhudilərə qarşı da qırğınlar təşkil olunmuşdu.

...Qubanın şaxtalı qış günlərindən biri idi. Qudyalçayın sahili ilə üzü yuxarı, kütləvi məzarlığa doğru iki nəfər addımlayırdı. Biri qoca qarı, digəri isə onun nəvəsi olan cavan bir oğlan idi. Nəvəsinin qolundan tutan qarı çətinliklə yeri yirdi. Soyuq külək-dən qorunmaq üçün örpəyi ilə üzünü şaxtadan qorumağa çalışırdı. Məzarlığa yaxınlaşdıqca qarı bir neçə dəfə dayanıb nəfəsini dərdi. O, fikrə daldı. O zaman onun 6 yaşı var idi. Yaz ayı idi. Birdən hay-küy, fəryad səsləri qopdu. Dedilər ermənilər gəlib, camaatı qırır, evləri yandırır. Birdən qapı zərblə açıldı. Silahsız atasını tüfəngli ermənilər həyətə çıxardılar. Ermənilərin evi qərət etmək üçün geri dönməsindən istifadə edən ata qızını təndirxanada gizləməyə macal tapdı. Sonra ermənilər atanı güllələdilər. Ana və onun qucağındakı balaca qızı evdən çıxardılar. Ermənilərdən biri balaca qızın sinəsindəki medalyona baxıb soruşdu: «Qızıldır?» Sonra öz-özünə donquldandı: «Yox ara, bu misdi ki».

Evi yandıran ermənilər ananı və balaca qızı döyə-döyə apardılar. 6 yaşlı qız bir daha anasını və balaca bacısını görə bilmədi.

Qarı kədərli xəyaldan ayrıldı. Artıq məzarlığa çatmışdılar. Məzarlıq başdan-başa insan skeletləri ilə dolu idi. Sümüklər sübut edirdi ki, buradakı insanlar çox dəhşətli işgəncələrlə qətlə yetiriliblər. Skeletlərdən birinin qolları arasına kiçik skeletin sığındığını görmək mümkün idi. Bəlkə də, onlar ana və körpəsinin skeletləri idi. Qarı bu skeletlərə yaxınlaşdı. Uşaq skeletinin boynunda medalyon var idi. Qarı mis medalyona baxdı. Sonra ağlamağa başladı və pıçıltı ilə dedi: «Bu, bacımın medalyonudur». Qarı 90 il əvvəl itirdiyi və bir daha görə bilmədiyi anasının və bacısının məzarını tapmışdı. Bu dəhşətə dözməyən nənə ertəsi gün vəfat etdi. Bu, Quba soyqırımının qurbanlarından birinin acı hekayəti idi.

Qubadakı soyqırımı qurbanlarının məzarlığının qalıqları

*Ulu öndər
Heydər
Əliyevin
xüsusi
fərmanının
məqsədi
nə idi?*

1918-ci il mart qırğını xalqımıza qarşı soyqırımı idi. Bunu unutmamağa heç kəsin haqqı yoxdur!

1998-ci il martın 26-da ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş bütün soyqırımları tarixin yaddaşında saxlamaq üçün xüsusi fərman verdi. Bu fərmanla 31 Mart Azərbaycanlıların Soyqırımı günü elan edildi.

Sual və tapşırıqlar

1. Əgər müstəqil dövlətimiz olsaydı, Mart soyqırımı baş verə bilərdimi?
2. Quba məzarlığında aşkar edilən sümüklər nəyi sübut edir?
3. 1918-ci il Mart soyqırımı haqqında hekayə qur.
4. Əlavə məlumat əsasında ermənilərin mədəniyyət və dini abidələrə qarşı vəhşilikləri haqqında təqdimat hazırla.

40. «BİR KƏRƏ YÜKSƏLƏN BAYRAQ...»

Hər bir xalqın, hər bir millətin ən böyük sərvəti onun müstəqilliyi, azadlığıdır. Müstəqil dövlətə malik olmağıdır. Lakin müstəqillik hədiyyə edilmir. Onu kimsə bəxş etmir. Müstəqilliyə

*Gülüstan və
Türkmənçay
müqavilələri
nə vaxt
imzalanmışdı?*

gedən yol böyük mübarizələrdən keçir. Onu qazanmaq və qoruyub saxlamaq qurbanlar tələb edir. Gülüstan və Türkmənçay müqavilələrindən sonra müstəqil dövlətçiliyini itirən xalqımız yüz ildən artıq müstəmləkə şəraitində yaşadı. Müstəqil dövləti olmadan yaşadı. Mədəniyyətimiz, dilimiz və dinimiz sıxışdırıldı. Nəzarət altına alındı. Vətənimiz bölündü, parçalandı. Torpaqlarımıza ermənilər və başqa yadellilər köçürülüb gətirildi.

1917-ci ilin fevralında Rusiyada çar hakimiyyəti devrildi. Tezliklə burada Sovet dövləti quruldu. Bolşeviklər vətənimizi yenidən Rusiyanın tabeliyində saxlamaq istəyirdilər. Torpaqlarımıza və sərvətlərimizə sahib olmağa çalışırdılar. Güclü dövlət qurmaq üçün böyük neft ehtiyatı lazım idi. Ona görə də «qara

***bolşeviklər** — Rusiyada
çar devrildikdən sonra
hakimiyyətə gələn siyasi
təşkilatın üzvləri*

qızılımız» qarət edilərək Rusiyaya daşınırdı. Bu məqsədi həyata keçirmək üçün **bolşeviklər** xalqımızın əbədi düşməni olan ermənilərdən istifadə edirdilər. Xalqımıza qarşı soyqırımını təşkil edildi. Aydın oldu ki, müstəqillik yalnız sərvət, dəyər deyil. Müstəqil dövlət bir xalqın varlığının qorunmasının, təhlükəsizliyinin təminatıdır.

1918-ci il mayın 28-də xalqımız müstəqil dövlətçiliyini bərpa etdi, Tiflisdə «**İstiqlal bəyannaməsi**» elan edildi. Azərbaycan

*Bu fikirləri
öz mülahizə-
lərinlə
təsdiq edə
bilərsənmi?*

Milli Şurasının (Parlamentinin) qəbul etdiyi bu sənəddə Azərbaycanın istiqlalı, yəni azadlığı bəyan edilirdi. Bu azadlıq xalqımızın uzunsürən mübarizəsinin, **Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Nəsim bəy Yusifbəyli** və digər görkəmli ziyalılarımızın və siyasi xadimlərimizin təfəkkürünün bəhrəsi idi.

«İstiqlal bəyannaməsi»ndə Azərbaycan müstəqil dövlət elan edilirdi. Vətənimizin

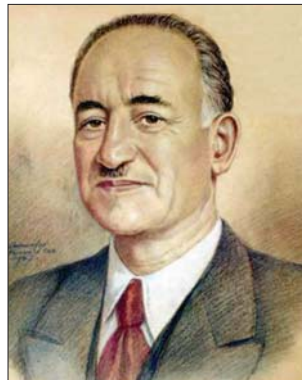
respublika — xalq tərəfindən müəyyən müddətə seçilən dövlət idarə forması

Xalq Cümhuriyyəti, yəni **respublika** şəklində idarə olunacağı ifadə edilirdi. Bu o demək idi ki, dövlət və hökumət xalqın seçdiyi nümayəndələr tərəfindən idarə ediləcəkdi. Elə buna görə də müstəqil Azərbaycan dövləti **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti** adlanırdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün türk-islam dünyasında ilk demokratik respublika idi.

Milli Şura — qanunverici hakimiyyət orqanı

Parlament (Milli Məclis) seçkilərinə qədər Azərbaycanı **Milli Şura** və Müvəqqəti Hökumət idarə etməli idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk hökumət başçısı **Fətəli xan Xoyski** oldu. Hökumətin ilk tədbirlərindən biri müstəqilliyimizin elan olunmasını dünyə ölkələrinə bildirmək oldu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk paytaxtı Gəncə şəhəri oldu. Çünki ölkəmizin ən böyük siyasi və mədəni mərkəzi olan Bakı şəhəri Stepan Şaumyanın başçılıq etdiyi bolşevik-daşnak hökumətinin əlində idi. Yeni yaranmış dövlətimizin ordusu yox idi. Ordusuz isə müstəqilliyimizi və xalqımızın azadlığını qorumaq çətin idi. Odur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti **Osmanlı dövləti** ilə sülh və dostluq müqaviləsi bağladı. Bu müqaviləyə əsasən qardaş Osmanlı dövləti xalqımıza hərbi yardım göstərməli idi.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranması Bakını ələ keçirmiş sovet-daşnak hö-

Məhəmməd Əmin
Rəsulzadə

Fətəli xan Xoyski

Əlimərdan bəy
Topçubaşov

Bakıda türk əsgərlərinin şərəfinə ucaldılmış abidə

kuməti qorxuya salırdı. Xalqımıza qarşı Mart soyqırımının təşkilatçısı olan Stepan Şaumyanın başçılıq etdiyi bu hökumət, əslində, erməni-daşnak hökuməti idi. Bu hökumət «sovet» adı ilə əsl sifəti gizlədirdi.

Soyqırımı siyasətini davam etdirən bolşevik-daşnak hərbi birləşmələri müstəqil Azərbaycan dövlətini — Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini aradan qaldırmaq üçün Gəncə üzərinə hərbi yürüşə başladı. Şəhərlərimiz, kəndlərimiz zəbt edilir, əhali qətl və qarətə məruz qalırdı. 1918-ci ilin yayında **Göyçay** yaxınlığında həlledici döyüş oldu. Nuru Paşanın başçılıq etdiyi türk qoşunu və Azərbaycan könüllülərinin birləşmiş qüvvələri daşnak-bolşevik işğalçıları ağır məğlubiyyətə uğratdılar. Bakının azad edilməsi uğrunda qələbə yürüşü davam etdi.

***Bakının
azad edilmə-
sinin nəticəsi
nə oldu?***

Xalqımızın şərəfli tarixinin parlaq səhifələrini təşkil edən qələbə yürüşü nəticəsində **1918-ci il sentyabrın 15-də Bakı azad edildi.** Azərbaycan hökuməti **paytaxt — Bakıya köçdü.**

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün çətinliklərə baxmayaraq, mühüm qərarlar qəbul etdi. Azərbaycan (türk) dili dövlət dili elan edildi. Milli Ordu yaradıldı. **1918-ci il noyabrın 9-da** üçrəngli — mavi, qırmızı və yaşıl zolaqlı bayrağımız Dövlət bayrağı kimi qəbul edildi. Bu gün biz bu tarixi Dövlət bayrağı günü kimi qeyd edirik.

1918-ci il dekabrın 7-də geniş tərkibli Azərbaycan **parlament**i fəaliyyətə başladı. Parlamentin birinci iclasını xalqımızın vətənpərvər oğlu Məhəmməd Əmin Rəsulzadə açdı. O, çıxışına üçrəngli bayrağımızı göstərərək başladı: «Həyatın xoşbəxtliyi azadlıqdadır. Bu azadlıq bayrağı daima başımızın üzərində dalğalanacaqdır. Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!»

parlament — qanunverici hakimiyyət orqanı

*Azərbaycan Xalq
Cümhuriyyətinin bayrağı*

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin açılışı

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xalqımıza bəxş etdiyi mədəni nailiyyətlərdən biri də Bakı Dövlət Universitetinin yaradılmasıdır. Ölkəmizin yeni tipli ilk ali məktəbi olan bu universitet **1919-cu ildə** açılmışdır. Bir çox ali məktəblər, həmçinin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Bakı Dövlət Universitetinin əsasında yaranmışdır. Universitet dünya şöhrətli alimlər, mütəxəssislər yetişdirmişdir. Xalqımızın dahi oğlu Heydər Əliyev Bakı Dövlət Universitetinin dünya şöhrətli məzunudur. Universitetdə yalnız ölkəmizin vətəndaşları deyil, həmçinin xarici ölkələrin vətəndaşları da təhsil alırlar. Xalqımız Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yadigarı olan Bakı Dövlət Universiteti ilə fəxr edir.

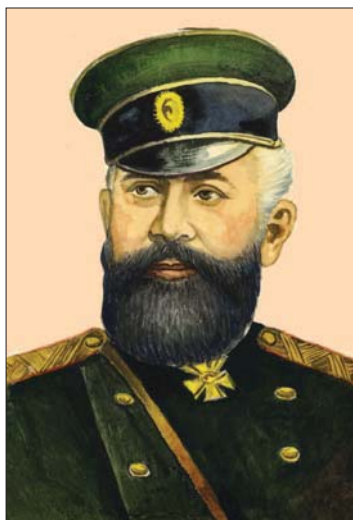
Sual və tapşırıqlar

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradıcılarından kimləri tanıyırsan?
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk paytaxtı hansı şəhər oldu?
3. Dövlət bayrağımızın rənglərinin mənalarını izah et.
4. «Bakının azad edilməsi» mövzusunda hekayə qur.
5. Bakı Dövlət Universitetinin açılmasının əhəmiyyətini misallarla sübut et.
6. «Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!» ifadəsini yoldaşlarınla müzakirə et.

41. AZƏRBAYCAN ORDUSUNU YARADANLAR

1918-ci ilin 28 mayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandı. Gənc Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini möhkəmləndirmək, xalqımızı yeni qırğınlardan, hücumlardan qorumaq üçün güclü ordu yaratmaq lazım idi. Bu məqsədlə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1918-ci ilin yayında 19 yaşından 24 yaşına qədər müsəlman oğlanlarını orduya çağırırdı. Bir müddət sonra ölkənin müdafiəsini təşkil etmək üçün general-leytenant Səməd bəy Mehmandarov hərbi nazir təyin olundu. General Əli ağa Şıxlinski isə onun müavini oldu. Qarşıda çox çətin vəzifə dururdu.

Səməd bəy Mehmandarov

Səməd bəy Mehmandarov 1857-ci ildə Lənkəranda anadan olmuşdu. O, Bakıda **gimnaziyani** əla qiymətlərlə bitirmişdi. Hərbi işə böyük həvəsi olduğu üçün Peterburqa gedib topçuluq məktəbinə daxil oldu. Təhsilini başa vurduqdan sonra Sibirdəki hərbi hissələrin birinə xidmətə göndərildi. Ordu da xidmət etdiyi zaman öz qətiyyəti, cəsarəti və mehribanlığı ilə böyük hörmət qazandı.

gimnaziya — orta məktəb

1914-cü ilin yayında Birinci Dünya müharibəsi başlandı və dörd il davam etdi. Bu müharibədə dünyanın 30-dan çox dövləti iştirak edirdi. Tarixdə birinci dəfə idi ki, dünyanın bu qədər çox dövləti bir-biri ilə müharibəyə qoşulmuşdu. Ona görə də bu müharibə **Birinci Dünya müharibəsi** adlanırdı.

Səməd bəy Mehmandarov Birinci Dünya müharibəsində göstərdiyi komandirlik bacarığı, igidlik və mərdliyə görə bir neçə dəfə qızıl silahla, müxtəlif ordenlərlə mükafatlandırılmışdı. O həm də bir çox xarici dövlətlərin — İngiltərənin, Fransanın, Rumıniyanın yüksək hərbi mükafatları ilə təltif edilmişdi.

Rusiyada çar hakimiyyəti devriləndən sonra general Mehmandarov hərbi xidmətdən ayrıldı.

Əli ağa Şıxlinski

*Sən necə,
Əli ağa
Şıxlinskiyə
oxşamaq
istərdinmi?*

*Avstriyalı
zabit
Şıxlinskini
necə
tanıyırdı?*

1918-ci ildən general Mehmandarovun həyatında yeni bir dövr başlandı, o, vətənə qayıtdı, doğma xalqına, müstəqil milli dövlətinə xidmət etməyə başladı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə milli ordumuzu yaradanlardan biri də general **Əli ağa Şıxlinski** idi.

Əli ağa Şıxlinski dövrünün böyük hörmət və şöhrət qazanmış hərbi xadimlərindən biri idi. Onu hər yerdə yaxşı tanıyırdılar.

Əli ağa Şıxlinski dərin ağıl, yüksək qabiliyyət, misilsiz hərbi istedad, mərdlik, nəciblik sahibi idi. O çox çalışqan, əməksevər, qayğıkeş və tələbkər bir insan idi.

Əli ağa Şıxlinski **1865-ci ildə** Qazax bölgəsində anadan olmuşdur. Şıxlinskilər nəslə Azərbaycanla tanınmış bir nəsil idi. Atası Əli ağaya hərbi təhsil vermək istəyirdi. Çünki hərbi iş cəsurluq, qoçaqlıq tələb edirdi. Ata istəyirdi ki, oğlu seçdiyi, yiyələndiyi peşə ilə doğma Azərbaycanın igidlik, cəsurluq ənənələrini yaşada bilsin. Odur ki, Əli ağa imtahan verib, Tiflisdə hərbi gimnaziyaya daxil oldu. O, məktəbi əla qiymətlərlə bitirdi. Sonralar Peterburqda topçuluq məktəbində oxuyanda da Əli ağa Şıxlinski əlaçı şagird idi. Təhsildə olduğu kimi, o, ön cəbhədə, döyüş meydanlarında da həmişə birinci olardı. Buna görə də o, komandirlər və əsgərlər arasında böyük hörmət və məhəbbət qazanmışdı.

Əli ağa Şıxlinski bütün bilik və bacarığını topçuluq sənətinin inkişafına həsr etmişdi. O, həmişə topçuluq sahəsində olan yenilikləri dərinlən öyrənməyə can atırdı. Sonra da öyrəndiklərini işdə tətbiq edir, təcrübədə yoxlayırdı.

Topçuluğa dair yazdığı sanballı əsərlər, etdiyi digər qiymətli kəşflər onu dünyaya tanıtmışdı. Şıxlinski təkcə Rusiya artilleriya

elmində deyil, o zaman dünyanın ən qabaqcıl topçuluq ölkələri olan Fransa, Avstriya artilleriya elmində də böyük şöhrət qazanmışdı. Əli ağa Şıxlinski xatirələrində yazırdı ki, bir dəfə mənimlə tanış elədikləri Avstriya topçu zabiti soruşdu:

– Siz məşhur Şıxlinski qohumusunuzmu? Cavabında dedim ki, həmin Şıxlinski mən özüməm. Onda o, əlini uzadıb dedi:

*Sənə,
Azərbaycan
Birinci Dünya
müharibəsində
iştirak edə
bilərdi?*

– Sizi bizim topçularımız yaxşı tanıyırlar. Topçuluq elmindəki yeniliklərinizə də yaxından bələddirlər.

Birinci Dünya müharibəsində Rusiyanın paytaxtı olan Peterburqun artilleriya müdafiəsi Əli ağa Şıxlinskiyə tapşırılmışdı. Bu, olduqca böyük etimad idi. Əli ağa Şıxlinski ona tapşırılan işin öhdəsindən bacarıqla gəldi.

Əli ağa Şıxlinski o dövrdə Rusiyanın ən yüksək ordenləri ilə təltif olunmuşdu. O həm də Fransanın ən yüksək hərbi ordenlərinə layiq görülmüşdü.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ordusu

General Əli ağa Şıxlinski vətənpərvər bir azərbaycanlı idi. Bu böyük hərbi xadimimiz müstəqil Azərbaycan üçün qüvvətli ordu yaratmağa böyük əmək sərf etmişdi.

Gənc Azərbaycan ordusu yavaş-yavaş döyüş təcrübəsi toplayırdı. Milli ordumuz 1919-cu ildə Zəngəzurda xalqımıza qarşı soyqırımını həyata keçirən erməni-daşnak quldur dəstələrini və Muğan qiyamçılarını darmadağın etdi. Muğanda hərbi dəstələrimiz 1 təyyarə, çoxlu silah və sursat ələ keçirmişdi.

1919-cu il aprel ayının əvvəllərində Bakıda camaat arasında belə bir xəbər yayıldı: «Ordumuz sabah paytaxta gəlir». Bu xəbər hamını sevindirdi. Ordunun gəlişi münasibətilə şəhəri bəzəməyə başladılar. Aprelin 5-də artıq paytaxtı bəzəyib qurtarmışdılar. Küçələr adamla dolmuşdu. Binaların üstündə, divarlarında, darvazaların, qapıların üzərində üçrəngli bayrağımız dalğalanırdı. Qırmızı və ağ parçalar üzərində iri hərflərlə «Yaşasın Azərbaycan!», «Yaşasın azadlıq!», «Var olsun millət!» şüarları həkk olunmuşdu.

Saat 9-da məktəblilər küçələrə çıxdılar. Mahnı səsləri ucalmağa başladı. Birdən kimsə «Gəlirlər!» — dedi. Bu söz ağızdan-ağıza keçdi. Musiqiçilər əsgər havaları çalmağa başladılar.

Nəhayət, əsgərlər göründü. Hərbi addım səsləri hər tərəfə yayılırdı. Piyadaların dalınca digər hərbi hissələr, onların arxasınca isə süvarilər gəlirdilər. Qədim Azərbaycan adəti üzrə atlıları zurna-balaban ifaçıları müşayiət edirdi.

Dövlət bayrağımız hər yanda əzəmətlə dalğalanırdı. Dövlət himnimizin sədaları ətrafa yayılırdı. Əsgərlərin nizamlı dəstələri bir-birinin ardınca səliqə ilə, qürurla addımlayaraq küçələrdən keçirdilər. Bayraq, himn, milli ordu — bunlar doğma Vətənimizin azadlığından, müstəqilliyindən xəbər verirdi. Bu isə adamların qəlbini fərəh və qürurla doldururdu. Hamı bir-birini təbrik edirdi. Çünki artıq xalqımızı qoruyan bir ordu var idi.

1918-ci ilin mart qırğını xalqımızın yadından çıxmamışdı. Onda öz milli ordumuz yox idi. Xalqımıza qarşı Bakıda, Şamaxıda, Qubada və digər bölgələrdə soyqırımını törədilmişdi. Bundan

başqa, yenicə yaranmış bu ordu müstəqil Azərbaycan dövlətinin, doğma Azərbaycan Cümhuriyyətinin ordusu idi.

Lakin bu ordunu qüdrətli bir orduya çevirmək üçün hələ çox iş görmək lazım idi. Vətəninə qüdrətli ölkələr sırasında görmək arzusu general Səməd bəy Mehmandarovu rahat qoymurdu. O bilirdi ki, bunun üçün Azərbaycan ordusu ən yeni texnika və silahlara malik olmalıdır.

1920-ci ilin yanvarında artıq 40 min nəfərlik nizami ordumuz vardı. Onun 30 mini piyada, 10 mini isə süvari idi.

Azərbaycan ordusu yarandı. Bu ordunun yaranması ilə ermənilərin doğma Qarabağımızda qaldırdığı qiyamı yatırmaq mümkün oldu.

Hadisə belə olmuşdu: 1920-ci ilin martı idi. Novruz bayramı gecəsi ermənilər qiyam qaldırıb, Əsgəran keçidini tutdular. Qiyamçılara kömək üçün Ermənistandan nizami ordu göndərilmişdi. 1920-ci il aprelin 3-də Azərbaycan ordusu hücum keçdi. General Həbib bəy Səlimovun başçılığı ilə Ordumuz Qarabağda baş vermiş erməni-daşnak qiyamını yatırdı. Ermənilər igid Azərbaycan əsgərinin, yenilməz ordumuzun gücünü gördülər. Hərbi nazir general Səməd bəy Mehmandarov milli ordumuzun əsgərlərini bu mühüm qələbə münasibətilə təbrik etdi.

Bu gün müstəqil Azərbaycanımızın Milli Ordusu bütün Cənubi Qafqazda ən güclü ordudur. Xalqımız hər il Milli Ordumuzun yarandığı 26 iyun gününü böyük bayram təntənələri ilə qeyd edir.

Sual və tapşırıqlar

1. Azərbaycan ordusunun ilk qələbələri hansılar idi?
2. Milli ordunun yaradılmasının əhəmiyyəti haqqında danış.
3. Səməd bəy Mehmandarov və Əli ağa Şıxlınskinin fəaliyyətlərini müqayisə et.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Azərbaycan Respublikasının ordusunu müqayisə et.
5. «Azərbaycan Milli Ordusunun Bakıya gəlişi» adlı esse yaz.

42. İNQILAB, YOXSA İŞĞAL?

1918–1920-ci illərdə mövcud olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Milli Hökuməti az ömür sürməsinə baxmayaraq, böyük işlər gördü. Qədim dövlətçilik ənənələrimiz bərpa olundu. «Azərbaycan» adı ərazi anlayışından yenidən müstəqil dövlət anlayışına çevrildi. Xalqımız müstəqillik adlı şirin meyvəni dada bildi. Şərqdə ilk dəfə və bəzi Avropa ölkələrindən daha əvvəl qadınlara seçki hüququ verildi. Ərazi bütövlüyümüz təmin edildi. Erməni-daşnak quldurları tərəfindən işğal edilmiş torpaqlarımız azad edildi.

*Məkan
nədir və
məkansız
dövlət ola
bilərmə?*

İşğalçı 11-ci Sovet Ordusu Bakıda

*Ermənilər bu
vaxta qədər
daha hansı
xəyanətləri
etmişdilər?*

Qısa bir vaxt ərzində dünyanın bir sıra ölkələri Azərbaycanın müstəqilliyini tanıdılar. Artıq imzalar içərisində xalqımızın da imzası var idi. Bayraqlar arasında bizim də bayrağımız dalğalanırdı. Xalqımız gələcəyə olan inam və ümidlə yaşayırdı.

Çox keçmədi ki, soyuq bir şimal küləyi əsdi ölkəmizə. Rusiyada çar hökumətini əvəz etmiş, lakin işğalçı məqsədlərindən əl çəkməyən bolşevik-sovet hökuməti Azərbaycanın müstəqilliyi ilə barışmaq istəmirdi. Çünki zəngin sərvətləri olan ölkəmizi, ilk növbədə, Bakı neftini itirmək istəmirdi. Bayrağındakı ağ rəngini qırmızı rənglə əvəz etmiş Rusiya imperiyası Azərbaycanı işğal etmək planı hazırladı. Bu işğal planında yenə də ermənilər önəmli rol oynayırdılar. Onlar Sovet Rusiyasından Dağlıq Qarabağın onlara verilməsi vədini aldılar və növbəti dəfə xalqımıza xəyanət etdilər. Tarixi Azərbaycan torpaqlarını Vətənimizdən qoparıb almaq üçün Sovet Rusiyasının sifarişi ilə qiyam qaldırdılar. Dinc əhalini müdafiə etmək, soyqırımının qarşısını almaq üçün Azərbaycan ordusu Qarabağa göndərildi. Buna görə də ölkənin şimal sərhədləri müdafiəsiz qaldı. Bundan istifadə edən işğalçı 11-ci Sovet Ordusu Azərbaycan sərhədlərini pozaraq torpaqlarımıza hücum etdi.

*Sovet Rusiyası
ilə çar Rusiya-
sının məqsə-
dindəki oxşar-
lıq nədən ibar-
ətdir?*

1920-ci il aprelin 27-də Sovet Rusiyasının 11-ci Ordu hissələri Azərbaycan sərhədini keçdilər. Bu işğalçı ordunun məqsədi bütün Azərbaycanı işğal etmək idi.

inqilab — dövlət quruluşunun dəyişdirilməsi, əsaslı dəyişiklik

Lakin işğalçılar əsl məqsədlərini gizlədir, guya, **inqilab** etmiş Azərbaycan xalqına köməyə gəldiklərini bildirirdilər. Bu, doğru deyildi. Çünki xalq öz mübarizəsi və qanı ilə əldə etdiyi müstəqilliyini yadellilərə «hədiyyə» edə bilməzdi. Bu, inqilab deyil, Azərbaycanın növbəti dəfə işğal olunması idi. Sovet Rusiyasının rəhbərləri əvvəlcədən işğal planı hazırlamışdılar. Bu plana uyğun olaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamentinə hakimiyyəti təslim

*Gəncədə baş
vermiş üsya-
nın səbəbi
nə idi?*

etmək tələbini verdilər. Parlament nəhaq qanın tökülməməsi üçün hakimiyyəti bolşeviklərə təhvil verməyi qərara aldı. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunması, milli ordunun saxlanması və digər şərtlərlə Milli hökumətimiz təslim olmağa məcbur oldu. Tezliklə bütün Azərbaycan işğal edildi. Müstəqil dövlətçiliyimiz yenidən itirildi. Lakin Azərbaycanın müxtəlif yerlərində milli qüvvələr bu işğalla barışmaq istəmirdilər. Onlar azadlıq uğrunda silahlı üsyanlar təşkil etdilər. Bu üsyanlardan biri də Gəncədə baş verdi. **1920-ci ilin mayında** baş verən üsyan milli ordunun zabitləri tərəfindən təşkil edilmişdi. Lakin qəhrəmancasına mübarizə aparmaqlarına baxmayaraq, qeyri-bərabər döyüşdə üsyançılar məğlub oldu. Qəhrəman Gəncə yenidən yadellilər tərəfindən işğal edildi.

Sual və tapşırıqlar

1. Gəncə xanlığının işğalından neçə il sonra burada üsyan baş verdi?
2. Nə üçün üsyançılar məğlub oldu?
3. Hansı vədlər əsasında ermənilər Sovet Rusiyasına kömək etdilər?
4. Mətn və şəkil əsasında «Azərbaycanın işğalı» mövzusunda hekayə hazırla.
5. Parlament nə üçün hakimiyyəti bolşeviklərə təhvil verməyi qərara aldı?
6. Əgər sən parlamentin üzvü olsaydın, nə təklif edərdin?

43. QARDAŞ KÖMƏYİ

«QARDAŞ QARDAŞA BORC VERMƏZ — ƏL TUTAR»

Nəriman Nərimanov Azərbaycan xalqının böyük şəxsiyyətlərindən biridir. O, görkəmli dövlət xadimi, yazıçı, həkim idi.

Nəriman Nərimanov 1870-ci ildə Tiflis şəhərində anadan olmuşdur. Müəllimlər Seminariyasını bitirən və Hacı Zeynalabdin Tağıyevin köməyi ilə tibb təhsili alan gənc Nərimanın qəlbindəki xeyirxah və maarifpərvər duyğular ona dinclik vermirdi. O, xalqının üzləşdiyi çətinliklərdən çıxış yolu axtarırdı. Hələ gənc yaşlarında Bakıda kitabxana açmışdı. Onun arzusu azərbaycanlıların maariflənməsi idi. Nəriman Nərimanov bu istiqamətdə geniş fəaliyyət göstərirdi.

1920-ci ildə Azərbaycanda sovet hökuməti quruldu. Bu hökumətin qurulmasında yaxından iştirak edən Nəriman Nərimanov həm də onun rəhbərlərindən biri idi.

1920-ci ildə qardaş türk xalqı ən sıxıntılı zamanını yaşayırdı. Ordusu dağıdılmış, silahları alınmış, sanki əl-qolu bağlanmışdı. Türk azadlıq hərəkatının rəhbəri **Mustafa Kamal** vəziyyətdən çıxış yolu axtarırdı. O, çıxış yolunu qardaş Azərbaycana müraciət etməkdə gördü.

Onun xahişi ilə Azərbaycan dövləti Türkiyəyə kömək etdi. Bununla Azərbaycan hökuməti ilə Türkiyə hökuməti arasında ilk rəsmi münasibət quruldu. Nəriman Nərimanov cavab məktubunda yazırdı: «Başqa çıxış yolu yoxdur... Məqsədinizə çatmağınız üçün bütün gücümüzlə yanınızda olacağıq».

Nəriman Nərimanov

Nəriman Nərimanovun kitabxana açmaqda məqsədi nə idi?

Nəriman Nərimanov vətənə qayıtdıqdan sonra hansı tədbirləri gördü?

*Mustafa Kamal
Atatürk*

Elə bu dövrdən Nəriman Nərimanovla Atatürk arasında mənəvi yaxınlıq, dostluq və qardaşlıq əlaqələri yarandı. Azərbaycandan Türkiyəyə tonlarla benzin, digər yanacaq və 500 kq qızıl göndərildi. Bu qızılın bir hissəsinə silah alındı. Digər hissəsi isə dövlət xəzinəsində saxlanıldı.

Nəriman Nərimanov Türkiyənin qazandığı hər qələbəyə sevinir, Mustafa Kamala təbrik məktubları yazaraq köməyini əsirgəməyəcəyini bildirirdi: «Paşam, bizim türk millətində qardaş qardaşa borc verməz. Qardaş hər zaman qardaşının əlindən tutar. Biz qardaşlıq və daima əlinizdən tutacağıq».

Nəriman Nərimanov fəaliyyətə başlayarkən Azərbaycan artıq İrəvanı və Dərbəndi itirmişdi. Zaqatala, Zəngəzur, Naxçıvan, Qarabağ və Bakının taleyi isə mürəkkəb olaraq qalırdı. **1921-ci ildə** Azərbaycan xalqının düşmənləri, xüsusilə ermənilər Dağlıq Qarabağın Ermənistanına qatılması barədə qərar qəbul edilməsinə nail oldular. Lakin Nəriman Nərimanovun kəskin müqaviməti və onun tələbi ilə bu qərar ləğv olundu. Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibində saxlanıldı.

Nəriman Nərimanovun qətiyyəti sayəsində Naxçıvan, Qarabağ, Zaqatala Azərbaycanın tərkibində saxlanıldı, Bakı Azərbaycanın paytaxtı kimi tanındı. Lakin o, Zəngəzurun Azərbaycandan ayrılmasının qarşısını ala bilmədi.

Nəriman Nərimanov milli-mənəvi dəyərləri yüksək qiymətləndirir və qorumağa çalışırdı. O, məscidlərin dağıdılmasının, din xadimlərinin təqib olunmasının qarşısını alırdı.

Nəriman Nərimanovun təşəbbüsü ilə Şərqdə, ilk dəfə olaraq Azərbaycanda **konservatoriya** açıldı. Bu, Azərbaycan mədəniyyətinə böyük töhfə idi.

***konservatoriya** — ali
musiqi məktəbi*

Nəriman Nərimanov gözəl yazıçı idi. O, «Nadir şah» və digər əsərlərin müəllifidir. Xarici dillərdə yazılan bir çox əsərlərdən Azərbaycan dilinə tərcümələr edir, həm də dərsləklər yazırdı.

Nəriman Nərimanovun öz xalqı üçün etdikləri Azərbaycan rəhbərliyinə soxulmuş erməni millətçilərinin və digər düşmənlərin xoşuna gəlmirdi. Onlar Nəriman Nərimanovu ləkələmək, onu nüfuzdan salaraq aradan götürməyə çalışırdılar. Millətini çox sevin Nəriman Nərimanovu «millətçi» adlandırdılar və onu Azərbaycandan uzaqlaşdırdılar.

*Nəriman
Nərimanovun
islam dininə
hörməti nədən
görünürdü?*

Getdikcə Nəriman Nərimanov sovet hökumətinin çar Rusiyanın varisi olduğunu aydın dərk edirdi. Ona görə də **1925-ci ildə** Moskvada hökumət nümayəndələri ilə görüşdən bir neçə saat sonra Nəriman Nərimanov müəmmalı şəkildə dünyasını dəyişdi.

Nəriman Nərimanovla son vida

Düşmənlərin məqsədi nə idi?

Ölümündən sonra da ermənilər tərəfindən Nəriman Nərimanova qarşı böhtançılıq kampaniyası davam etdirilirdi. Onun yubileyinin keçirilməsinə imkan vermirdilər. Nəhayət, Azərbaycana rəhbərlik edən Heydər Əliyev bütün bu maneələri aradan qaldıraraq Nəriman Nərimanovun 100 illiyinin təntənəli şəkildə keçirilməsinə nail oldu. Ümummilli lider müsahibələrinin birində o illəri belə xatırlayırdı: «Nəriman Nərimanovun 100 illiyi 1970-ci ildə tamam olsa da, yubileyi 1972-ci ildə keçirdik. Bu yubileyi keçirmək üçün iki il mübarizə aparmaq lazım gəldi. Çünki Nəriman Nərimanova «millətçi» damğası vurulmuşdu. Millətçi ruhlu ermənilər belə bir rəy yaradırdılar ki, guya, o, yubileyi keçirilməyə layiq şəxsiyyət deyil».

Azərbaycan xalqı Nəriman Nərimanovun xatirəsini əbədləşdirmişdir. Bakı şəhərinin rayonlarından biri onun adını daşıyır. Bakıda Nəriman Nərimanovun böyük abidəsi ucalır. Paytaxtımızın ən böyük prospektlərindən birinə Nəriman Nərimanovun adı verilmişdir.

Sual və tapşırıqlar

1. Hansı torpaqlar Nəriman Nərimanovun xidmətlərinin nəticəsində Azərbaycanda qaldı?
2. Nəyə görə Nəriman Nərimanova «millətçi» damğası vuruldu?
3. Ermənilərin Qarabağa qarşı olan niyyətlərini Nəriman Nərimanov necə puç etdi?
4. Nəriman Nərimanovla Mustafa Kamalın münasibətlərini izah et.
5. Dəftərinə sxemi çək və Nəriman Nərimanova aid xüsusiyyətləri yaz.

44. 1937-ci il

Hava limanında həyəcan və sükutun səbəbi nə idi?

1982-ci il oktyabrın 26-sı idi. Bakının hava limanında həyəcan və qəribə sükut vardı. Buraya toplaşan hökumət nümayəndələri, elm xadimləri və şəhər sakinləri arasında bir ədəbiyyatçı dərin sükuta dalmışdı. O gözlənilən qonağın qızı Turan Cavid idi. Hamı yerə yenicə enmiş təyyarəyə baxırdı. Bu təyyarə uzaq Sibirin İrkutsk vilayətindən Azərbaycanın böyük şairi **Hüseyn Cavidin** cənazəsinin qalıqlarını Vətənə gətirmişdi. 37-ci ilin qurbanlarından biri olan Hüseyn Cavid artıq xeyli əvvəl bəraət almışdı. Onun simasında minlərlə haqsız hökm qurbanları günahsız elan edilmişdi. İki gün əvvəl böyük şairin 100 yaşı tamam olmuşdu. Hava limanına toplaşanlar şairin cənazəsini həm kədərlə, həm də böyük qürurla qarşıladılar.

Vida mərasimi Şirvanşahlar sarayında keçirildi. Heydər Əliyev bu mərasimdə çıxış edərək Hüseyn Cavidlə yanaşı, bütün 37-ci il qurbanlarını yüksək qiymətləndirdi. Əslində, şairin cənazəsinin Azərbaycana gətirilməsi fikri və təşəbbüsü məhz Heydər Əliyevin vətənpərvər addımı idi.

1937-ci il qurbanlarını sürgünə aparan qatar

Hüseyn Cavid

Yusif Vəzir Çəmənizəminli

Əhməd Cavad

20-ci əsrin 30-cu illəri Azərbaycan xalqının həyatında çox ağır illər idi. Sovet hakimiyyəti qurulmuşdu. Artıq ölkədə yeni qanunlar, yeni qaydalar tətbiq olunurdu. İşğal edilmiş ölkələr Sovet Rusiyasının yeritdiyi siyasət nəticəsində «sovet respublikaları» adı altında birləşdirilmişdi. Müstəqilliyini itirmiş xalqımızın dilini, dinini, mədəniyyətini, adət-ənənəsini, tarixini unutdurmağa çalışırdılar. Dövlət dili rus dili elan olunmuşdu. Xalqımızı soykökündən, keçmişindən ayırmaq üçün hətta zorla əlifba dəyişikliyi edilmişdi. Sovet işğalından sonra həyata keçirilən qırğınlara baxmayaraq, xalqımızın ziyalıları hələ də azadlıq eşqiylə yaşayırdılar. İşğal rejimini qəbul etməyən görkəmli ziyalılarımız kütləvi surətdə məhv edildi. Lakin kütləvi qırğınlara 1937-ci ildə daha kəskin oldu. Elə bir gün olmurdu ki, kiminsə əziz adamı, qohumu, dostu, qonşusu, tanışsı «xalq düşməni» adı ilə damğalanıb həbs olunmasın. Sovet hökuməti xalqın üzərində qorxu, şübhə, vahimə yaratmağa çalışırdı və buna nail ola bilmişdi.

Qəzetlər hər gün «qəsdçi», «əks-inqilabçı» təşkilatları, sovet hökumətinin yeni düşmənlərinin aşkar edilməsini xəbər verirdi. İnsanlar hər an hökumət məmurları tərəfindən qapının döyüləcəyi qorxusu ilə yaşayırdılar. Vahimə və qorxu insanlarda birbirinə qarşı inamsızlıq yaratmışdı.

Adamları həbs etmək və cəzalandırmaq üçün müxtəlif bəhanələr hazırlanmışdı. Xüsusi düşünülmüş damğalar vardı: «xalq düşməni», «milliyyətçi», «əks-inqilabçı» və s.

«Türk», «islam» sözlərini işlətmək, milli ənənələri xatırladacaq fikirlər söyləmək xə-

yanət hesab olunurdu. Yeni qətlərin törədilməsində mühüm dövlət vəzifələrini tutmuş ermənilərin də rolu böyük idi. Onlar hər fürsətdə azərbaycanlı ziyalıların həbsinə, güllələnməsinə bəhanələr yaratmaqla məkrli soyqırımı siyasətini davam etdirirdilər.

29 min günahsız adam həbs edilərək güllələnmişdi. Məhv edilən şair və yazıçılar içərisində **Mikayıl Müşfiq, Tağı Şahbazi, Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Yusif Vəzir Çəmən**zəminli, **Salman Mümtaz** və başqaları vardı. Qətl qurbanlarının ailə üzvləri,

*Sənca, nə
üçün ermənilər
daha çox ziyalıların
həbsinə
nail olmağa
çalışırdılar?*

qohumları və yaxın dostları da təqib edilir-dilər. Onlar ya həbs edilir, ya da uzaq əyalətlərə sürgün olunurdular. Sovet hökumətinin o dövrkü başçıları və onların əhatəsində olan ermənilər minlərlə azərbaycanlının öldürülməsində və sürgün edilməsində müqəssirdirlər.

İllər keçdi. Xalqı faciəyə düçar edənlər ifşa olundular. Haqsız qətl qurbanlarının çoxuna ölümündən sonra bəraət verildi, yeni onların günahsız olduqları bəyan edildi. Bu bəraətlər onların yaxınlarına təsəlli olsa da, 1937-ci il Azərbaycan tarixində və xalqımızın yaddaşında ən böyük faciələrdən biri kimi qaldı.

Bu gün 1937-ci il qurbanlarının adı əbədləşdirilmişdir. Onların abidələri ucaldılmış, ev-muzeyləri açılmış, məktəblərə, küçələrə, mədəniyyət ocaqlarına onların adı verilmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin qayğısı nəticəsində Hüseyn Cavid Naxçıvandakı ev-muze-

Mikayıl Müşfiq

Tağı Şahbazi

Salman Mümtaz

Naxçıvanda Hüseyn Cavidin məqbərəsi

yinin yanında dəfn edilmişdir. İndi orada Hüseyn Cavidin möhtəşəm **məqbərəsi** ucalır. Onun adına Bakıda məktəb, küçə və bağ var.

məqbərə — qəbirlərin üzərində xüsusi tikili

Sual və tapşırıqlar

1. Mətndəki məlumata əsasən Hüseyn Cavidin nə zaman anadan olduğunu müəyyən et.
2. Mövzuya başqa necə ad qoyardın?
3. Səncə, sovet hökuməti 37-ci il qırğınlarını törətməklə məqsədinə çatdı mı?
4. 37-ci il qırğınları ilə ermənilərin soyqırımı siyasəti arasında nə kimi əlaqə var?
5. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin daha hansı hadisələrinə qiymət vermişdir?

45. ŞƏRQDƏ İLK OPERANI KİM YAZDI?

Səhnədə hamının böyük maraqla izlədiyi əsər oynanırdı. Bu əsər Məhəmməd Füzulinin «Leyli və Məcnun» poeması əsasında səhnələşdirilmişdi. Lakin səhnədə oynanılan adi tamaşa deyildi. Burada aktyorlar sanki klassik musiqi və muğam vasitəsilə danışırldılar. Musiqinin sehrli diliylə səhnəyə qoyulmuş bu əsər opera idi. Tamaşaçılar ilk dəfə idi ki, operaya baxırdılar.

Peşəkar musiqi sənətimizin yaradılmasında və inkişafında, milli mədəniyyətimizin yüksəlişində xalqımızın böyük oğlu Üzeyir Hacıbəylinin misilsiz xidmətləri var.

Üzeyir Hacıbəyli Ağcabədidə anadan olmuşdur. O, hələ kiçik ikən valideynləri Şuşa şəhərinə köçmüşdü. Balaca Üzeyir ilk təhsilini Şuşadakı rus—Azərbaycan məktəbində almışdı.

*Azərbaycan
daha hansı
sahədə
Şərqdə birinci
olmuşdu?*

Gənc Üzeyirin gözəl, məlahətli səsi vardı. Şuşanın ən yaxşı xanəndələrinin onun səsindən xoşu gəlirdi. Onlar Üzeyiri həm oxudur, həm də öyrədirdilər. Çoxları elə bilirdi ki, Üzeyir də böyüyəndə xanəndə olacaq — özü də adlı-sanlı xanəndə.

Yay günlərindən biri idi. Şuşalılar teatra yığışmışdılar. Burada yazıçı Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin hazırladığı teatr səhnəciyini oynayırdılar. Səhnəcik «Məcnun Leylinin qəbri üstündə» adlanırdı. Xorda 12 yaşlı Üzeyir də oxuyurdu. Tamaşa hamıya güclü təsir göstərmişdi. Hamını dərinlən kədərləndirmişdi.

Üzeyir bəy sonralar yazırdı ki, bu səhnə mənə o qədər güclü təsir etdi ki, bir neçə ildən sonra Bakıya getmək və operaya bənzər bir şey yazmaq qərarına gəldim.

Lakin iki ildən sonra Üzeyir Gürcüstana — Qori şəhərinə getməli oldu. Getdi ki, orada müəllimlər seminariyasında oxusun. O zaman Azərbaycanın bir çox qabaqcıl adamları bu seminariyada təhsil almışdılar.

Üzeyir Hacıbəyli

Qori Müəllimlər Seminariyası Üzeyirin musiqi sahəsində biliyini daha da genişləndirdi. Onun musiqiyə olan məhəbbətini daha da artırdı. Axı seminariyada musiqi dərsləri də keçilirdi.

Üzeyirin musiqi sahəsində biliyinin daha da genişlənməsinə səbəb nə oldu?

Seminariyanı bitirdikdən bir neçə il sonra gənc Üzeyir artıq bir bəstəkar kimi tanınmağa başladı. Az vaxtda o, böyük şöhrət qazandı.

Sonra indi də maraqla baxdığımız «O olmasın, bu olsun» kinofilmi çəkildi. Bu film dünyanın bir çox ölkələrində böyük uğur qazandı.

Azərbaycanda, bütün türk dünyasında və müsəlman Şərqiində ilk operanı Üzeyir Hacıbəyli yaratdı. Bu, böyük bəstəkarın **1908-ci ildə** tamaşaya qoyulan «Leyli və Məcnun» operası idi. Onun sayəsində Azərbaycanımız bütün müsəlman Şərqiində opera yazılan birinci ölkə oldu.

Opera Bakıda böyük xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin teatrında tamaşaya qoyuldu. Vətənimizə böyük şöhrət gətirən bu əsəri ilə birlikdə Üzeyir bəy də ucaldı, şöhrətləndi.

Üzeyir Hacıbəyli opera, romans yazmaqla bərabər, həm də Azərbaycan musiqili komediyasının yaradıcısıdır. «O olmasın,

Üzeyir Hacıbəylinin «Leyli və Məcnun» operasının afişəsi

«Koroğlu» operasından səhnə

bu olsun» («Məşədi İbad») musiqili komediyası Üzeyir Hacıbəylinin şöhrətini daha da artırdı. Bu əsərin təkcə musiqisini yox, mətnini də Üzeyir bəy özü yazmışdı.

Üzeyir Hacıbəyli 1913-cü ildə Peterburq Konservatoriyasında oxuduğu vaxt «Arşın mal alan» musiqili komediyasını yazdı. «Arşın mal alan» Üzeyir Hacıbəyli bütən dünyada məşurlaşdırdı. Sonralar dünya ekranlarına çıxan ilk Azərbaycan filmi də məhz «Arşın mal alan» olmuşdur.

«Arşın mal alan» əksər dillərə də tərcümə olundu. Əsər dünyanın bir çox məşhur şəhərlərində çox böyük uğurla tamaşaya qoyuldu.

...Üzeyir Hacıbəyli Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasını və xalqımızın azadlığa çıxmasını böyük sevinclə qarşıladı. O, yeni hökumətin «Azərbaycan» adlı qəzetini nəşr etdi. Müstəqil dövlətimizin himninin musiqisini yazdı.

Üzeyir Hacıbəyli 1921-ci ildə Şərqdə ilk olan — Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının yaradılmasında çox mühüm rol oynadı. O, Bakıda ilk musiqi məktəbini təşkil etmişdi.

Dahi bəstəkarın 1937-ci ildə tamamladığı «Koroğlu» operası böyük uğur qazandı. «Koroğlu» Moskvada — böyük bir imperiyanın paytaxtında da zəfər çaldı. Əsərin tamaşasına SSRİ-nin rəhbəri olan Stalin də gəlmişdi. Bu tamaşadan sonra dahi bəstəkarın başı üzərindən qara ölüm təhlükəsi sovuşdu.

*Dahi bəstəkar
1937-ci ilin
təhlükəsindən
necə sovuşdu?*

Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestrinə Üzeyir Hacıbəylinin adı verilmişdir. Üzeyir Hacıbəyli adına Dövlət mükafatı təsis edilmişdir. Onun adına muzey, küçə vardır.

Bakı Musiqi Akademiyasının qarşısında dahi bəstəkarın abidəsi qoyulmuşdur. Ona əsərlər həsr edilmiş, haqqında bədii televiziya filmi çəkilmişdir.

1985-ci ildə dahi bəstəkarın anadan olmasının 100 illik yubileyi bütün dünyada qeyd edilmişdir.

Dahi bəstəkar özünün ölməz musiqi əsərləri ilə, Vətən qarşısında bitib-tükənməyən xidmətləri ilə doğma xalqının ruhunda və qəlbində yaşayır. Doğma el-obası üçün yaşamış dahilərə ən əzəmətli abidə də elə budur!

Sual və tapşırıqlar

1. Opera haqqında nə bilirsən?
2. Üzeyir bəyin musiqiyə olan marağının artmasına səbəb nə olmuşdu?
3. Üzeyir bəylə Məhəmməd Füzulini yaxınlaşdıran nə idi?
4. Üzeyir bəyə konservatoriya yaratmasında kömək edən kim olmuşdur?
5. Mətndəki məlumata əsasən Üzeyir Hacıbəylinin nə zaman anadan olmasını müəyyən et.

46. İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ VƏ AZƏRBAYCAN

1939-cu ildə dünya tarixinin ən böyük müharibələrindən biri başlandı. Tarixdə bu, İkinci Dünya müharibəsi adlanır. Bu, əvvəlki bütün müharibələrdən daha qanlı və dəhşətli müharibə idi. Bu müharibədə dünyanın əksər dövlətləri iştirak etdiyi üçün dünya müharibəsi adlanır.

*Səncə,
nə üçün bu
müharibə belə
adlanırdı?*

Başqa xalqlar kimi, bizim xalqımız da dünyanın gələcəyinə, insanlığa qarşı təhlükə olan faşizm əleyhinə mübarizə aparırdı. Bu mübarizə həm ön, həm də arxa cəbhədə aparılırdı. Xalqımızın 600 mindən çox övladı ön cəbhədə vuruşmuş, onların təxminən yarısı qəhrəmancasına həlak olmuşdur. Arxa cəbhədə bütün işləri, əsasən, qadınlar, qocalar və yeniyetmələr görürdülər. Onlar cəbhəyə getmiş həyat yoldaşlarının, övladlarının və atalarının yerinə işləyirdilər.

*Təyyarə
benzini
istehsalının
çoxalmasının
səbəbi nə idi?*

Bakı sovet ordusunun **cəbbəxanasına** çevrilmişdi. Çoxlu silah, döyüş sursatı və mərmə istehsal edilib cəbhəyə göndərilirdi. Düşmən üzərində qələbəni təmin edən əsas amillərdən biri Bakı nefti idi. Əgər Bakı nefti olmasaydı, sovet təyyarələri, tankları və maşınları yanacaqsız qalardı. Sovet ordusunun əsas yanacaq bazası və cəbbəxanası olan Bakını ələ keçirmək faşistlərin əsas məqsədi idi. Bakını ələ keçirmək üçün xüsusi hərbi plan hazırlanmışdı. Bakını ələ keçirmək müharibədə qalib gəlmək demək idi.

Cəbhəyə çoxlu təyyarə benzini lazım idi. Azərbaycan alimləri onu almağın yeni üsullarını tapdılar. Təyyarə benzini istehsalı üçqat çoxaldı.

Azərbaycanlılardan ibarət xüsusi hərbi dəstələr, diviziyalar təşkil etmişdi. Bu diviziyalar işğal olunmuş şəhər

cəbbəxana — silah, döyüş sursatı, hərbi texnika və s. hazırlanan və saxlanan yer

İsrəfil Məmmədov

Həzi Aslanov

və kəndlərin azad edilməsində fəal iştirak etmişdilər. Qafqazdan Berlinə qədər döyüş yolu keçmişdilər. 416-cı Azərbaycan diviziyası Berlinə daxil olan ilk qoşun hissələrindən biri idi. Ön cəbhədə Azərbaycan övladları qəhrəmanlıqla vuruşurdular. **İlk azərbaycanlı Sovet İttifaqı Qəhrəmanı İsrafil Məmmədov** olmuşdur. Onun başçılıq etdiyi kiçik bir dəstə düşmənin hücumlarının qarşısını almış və müdafiə etdikləri mövqelərini əldən verməmişdi. Bu döyüşdə İsrafil yetmişdən çox faşist əsgər və zabiti öldürmüşdü.

Həzi Aslanov iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür. Tank qoşunları general-mayoru rütbəsinə qədər yüksəlmiş Həzi Aslanovun döyüş yolu Moskva ətrafındakı vuruşmalardan başlanmışdı. Onun tank bölməsi bir dəstə sovet döyüşçüsünü və hərbi sursatla dolu 50 avtomobili düşmənin mühasirəsindən məharətlə çıxarmışdı.

İkinci Dünya müharibəsinin həlledici döyüşlərindən biri olan Stalinqrad vuruşmasında Həzi Aslanovun tank alayı xüsusi fərqlənmişdi. Bu alay Stalinqrad cəbhəsinin həlledici mövqelərində

vuruşur, döyüş tapşırıqlarını uğurla yerinə yetirirdi. Düşmənin çoxlu tankını, topunu, avtomobilini, əsgər və zabiti məhv etmişdi. Çoxlu əsir almışdı.

Stalinqrad vuruşmasında misilsiz igidliklərinə görə Həzi Aslanova Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verildi. Bundan sonra da Həzi Aslanovun tank alayı bir çox şəhəri, qəsəbəni və kəndi azad etdi. Göstərdiyi qəhrəmanlıqlarına görə Həzi Aslanova ikinci dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verilmişdi. Lakin bu fəxri adın təqdimatı 1991-ci ildə həyata keçirildi. Azərbaycan xalqının bu igid

Əhmədiyyə Cəbrayilov

oğlu 1945-ci ilin yanvarında qəhrəmancasına həlak oldu.

Xalqımız Həzi Aslanovun xatirəsini əziz tutur. Onun Bakıda, doğulduğu Lənkəranda abidələri ucaldılmışdır. Onun adına zabitlər evi, küçə, park, mədəniyyət evi, gəmi və s. vardır. Həzi Aslanova bir neçə roman, poema, hekayə, şeir həsr edilmiş, onun haqqında bədii film çəkilmişdir.

partizan — düşmən arxasında mübarizə aparan silahlı dəstənin iştirakçısı

Faşistlərin işğal etdiyi ölkələrdə onlara qarşı çoxlu **partizan** dəstəsi fəaliyyət göstərirdi. Bu dəstələrdə minlərlə azərbaycanlı döyüşçü vardı.

İgid partizan Əhmədiyyə Cəbrayilov Fransanın azad edilməsi uğrunda mübarizədə qəhrəmanlıq göstərmişdi. Ona görə də

Mehdi Hüseynzadə

416-cı Azərbaycan diviziyası Berlinə qədər döyüş yolu keçmişdir

Fransanın ən yüksək hərbi orden və medalları ilə, o cümlədən şəxsi igidliyə görə verilən ən yüksək hərbi medalla təltif olunmuşdur. Bu medalla təltif olunan əsgərlər hərbi parad zamanı ən öndə — generallardan irəlidə gedirdilər.

«Mixaylo»nun adı partizanlar arasında şöhrət qazanmışdı. Bu ad Mehdi Hüseynzadənin ləqəbi idi. O, mahir kəşfiyyatçı idi. Alman dilini yaxşı bilirdi. Gah faşist zabiti formasında, gah da kəndli geyimində şəhərləri, kəndləri gəzirdi. Partizanlara lazım olan məlumatları toplayır və partlayışlar törədirdi. Faşistlər Mehdiyə öldürülməsi üçün mükafat təyin etmişdi.

Bir dəfə Mehdi kiçik partizan dəstəsi ilə faşist zindanına hücum etmiş və çoxlu əsir azad etmişdi.

Mehdi faşistlərlə qeyri-bərabər bir döyüşdə qəhrəmancasına həlak olmuşdur. Ona ölümündən sonra ən yüksək ad — Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verildi.

Mehdi Hüseynzadə haqqında çoxlu kitab yazılıb. Onun qəhrəmanlığından bəhs edən «Uzaq sahillərdə» adlı film çəkilib. Bakının mərkəzi meydanlarından birində onun abidəsi qoyulub. Adına qəsəbələr, küçələr, məktəblər və s. var.

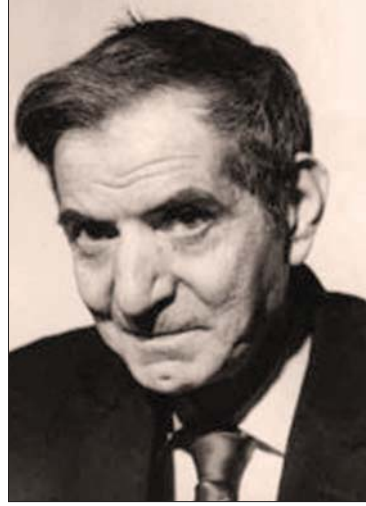
Sual və tapşırıqlar

1. Əhmədiyyə Cəbrayilov və Mehdi Hüseynzadənin döyüş fəaliyyətlərinə aid oxşar xüsusiyyətlər hansılardır?
2. İlk azərbaycanlı Sovet İttifaqı Qəhrəmanı kim idi?
3. Mətn əsasında «Arxa cəbhə» mövzusunda hekayə hazırla.
4. Mətn əsasında «general Həzi Aslanov» mövzusunda kiçik təqdimat hazırla.
5. Həzi Aslanova ikinci dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verilməsindən neçə il sonra təqdimat həyata keçirildi?

47. USTAD ŞƏHRIYAR

Azərbaycan xalqının yetişdirdiyi böyük şairlərdən biri də **Məhəmməd-hüseyn Şəhriyar**dır. Məhəmmədhüseyn Şəhriyar **1906-cı ildə** Cənubi Azərbaycanda, Təbriz şəhərində doğulub boya-başa çatmışdır. İranda Azərbaycan dilində təhsil verən məktəb olmadığı üçün orada yaşayan bütün soydaşlarımız kimi, Şəhriyar da təhsilini fars dilində almışdı. Şəhriyar çox istedadlı gənc idi. Ədəbiyyatı çox sevirdi. Gənc yaşlarından fars dilində gözəl şeirlər yazırdı.

Məhəmmədhüseyn Şəhriyar

Bir gün anası Şəhriyara deyir: «Oğlum, analar dilsiz uşaqların belə dilindən anlayırlar. Sən şeirlərini hansı dildə yazırsan ki, mən onlardan bir şey anlamıram?» Doğma anasının bu sözləri şairə təsir etdi, o sanki yuxudan ayıldı. Çox keçmədi ki, Şəhriyar özünün dillər əzbəri olan «Heydərbabaya salam» əsərini yazdı. Şair deyirdi ki, «**Heydərbabaya salam**» əsərini yazana qədər elə bil ürəyimdə bir tikan ilişib qalmışdı. Nədən yazsam da, necə yazsam da, ürəyimdən bu tikan çıxmırdı ki, çıxmırdı.

«Heydərbabaya salam» əsəri ustad şairin yaradıcılığında bir dönüş nöqtəsi oldu. Heydərbaba dağ adıdır. Şəhriyarın uşaqlığı Heydərbaba dağının ətəklərində — ata-baba yurdunda keçmişdi.

«Heydərbabaya salam» poeması Şəhriyara böyük şöhrət gətirdi. Bu əsər, eyni zamanda Cənubi Azərbaycanda anadilli ədəbiyyatın, xüsusilə şeirin inkişafına geniş yol açdı.

Şairin ilk şeirlər kitabı 1931-ci ildə Tehrandə nəşr olundu. Ki-

*Şəhriyarın
ilk şeir kitabı
neçənci ildə və
harada nəşr
olunmuşdu?*

tab xalqın məhəbbətini qazandı. Çünki Şəhriyar özü də ağır, məşəqqətli həyat keçirmişdi. Atası öləndən sonra on nəfərdən ibarət böyük bir ailəni o saxlamalı olmuşdu. Buna görə də şair hələ çox gənc yaşlarından işləmiş və hər cür əzab-əziyyətə qatlaşmışdı. Elə buna görə də Şəhriyar xalqının

dərdi-sərinə, ehtiyac və istəklərinə dərindən bələd olan şair idi. Onun şeirləri xalqın istəyini, arzusunu ifadə edirdi.

Şəhriyarı ən çox narahat edən, düşündürən ana Vətənin, doğma xalqının ikiye parçalanması idi. Şəhriyar Arazı iki qardaş arasında çəkilən pərdəyə bənzədirdi.

Dostları Şəhriyarı İranın paytaxtı Tehrana dəvət edirdilər. O, dəvəti qəbul edib Tehrana gəlmiş, bir neçə il paytaxtda dostlarının himayəsində yaşamışdı. Tehran həyatı, bu nəhəng şəhərdə yaşayan şair və yazıçıların təşkil etdikləri ədəbi-mədəni dərnlər Şəhriyarın yaradıcılığında yeni səhifə açdı.

*Məhəmmədhüseyn
Şəhriyar «Varlıq»
jurnalının nəşrini
nə üçün sevinclə
qarşıladı?*

Şəhriyar doğma vətəni Azərbaycanı böyük məhəbbətlə sevirdi. Onun «Azərbaycan» şeiri xalqımızı azadlığa, istiqlala, birləşməyə çağırır, xüsusilə cənubda yaşayan həmvətənlərimiz üçün bir mübarizə himni kimi səslənir.

1979-cu ildə Tehrandə Ustad Şəhriyarın arzularına qanad verən Azərbaycan dilində «Varlıq» adlı bir jurnal nəşr olundu. Jurnalın yaradıcısı və baş redaktoru dünya şöhrətli cərrah, tarixçi, alim doktor Cavad Heyət idi. Şair jurnalın ilk sayını böyük sevinclə qarşılayaraq çox keçmədən özü də onun əməkdaşına çevrilir.

«Heydərbabaya salam» əsəri dünyanın əksər dillərinə tərcümə olunmuşdur. O, dünya şeir sənətinin zirvəsinə ucalmışdır. Cənubi Azərbaycanda hələ də şairin sağlığında 7 mart «Şəhriyar günü» elan olunmuşdu. Təbriz məktəblərindən birinə, Təbriz Universitetinin Ədəbiyyat fakültəsinin böyük salonuna şairin adı verilmişdir. Paytaxtımızın mərkəzi küçələrindən biri şairin adını daşıyır. Lakin Şəhriyarın ən əzəmətli abidəsi doğma xalqının qəlbində ucalmışdır.

Sual və tapşırıqlar

1. Şəhriyar hansı söhbətdən sonra ana dilində yazmağa başladı?
2. «Heydərbabaya salam» əsəri Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına necə təsir etdi?
3. Şəhriyar «Azərbaycan» şeirində xalqı nəyə çağırır?
4. Doktor Cavad Heyətin öz xalqına etdiyi xidmətə «Varlıq» jurnalına görə qiymət verməyə çalış.

48. LÜTFİ RƏHİM OĞLU ƏLƏSGƏRZADƏ

Xalqımız zaman-zaman dünya elminə, ədəbiyyatına və incəsənətinə çox böyük alimlər, şairlər, incəsənət adamları vermişdir. Belə alimlərimizdən biri də **Lütfi Zadə**dir.

Lütfi Ələsgərzadə 1921-ci ildə Bakıda anadan olmuş və ilk təhsilini də burada almışdır. 1931-ci ildə Lütfigilin ailəsi İrana köçür. Tehran Universitetinin elektrik mühəndisliyi fakültəsini bitirib Amerika Birləşmiş Ştatlarına gəlir.

*Lütfi Zadənin Beynəlxalq
Konfransda çıxışı*

*Lütfi
Ələsgərzadə
ilk təhsilini
harada
almışdı?*

Kompüter bütün həyatımıza — təhsilimizə, elmimizə, təsərrüfatımıza... möhkəm surətdə daxil olmuşdur. Lütfi Zadə kompüterlərin yeni nəsli hazırlayan, bir sözlə, onları süni insana çevirməyi bacaran alimdir.

Lütfi Zadəyə qədər elmdə belə bir baxış hökmran idi: konkret olaraq ağ ağdır, qara da qara. Doğru doğrudur, yalan da yalan. Düzgün olan hər şey dəqiqdir. Lütfi Zadə isə sübut etdi ki, bizim fikirlərimiz, düşüncələrimiz tam dəqiq deyil. Tam ağ və tam qara rəng yoxdur. Ağ və qara rənglərin başqa çalarları da var. Eləcə də tam yalan və tam doğru da yoxdur. Məsələn, bir neçə buğda dənəsi ilə buğda anbarını götürək. Hər ikisi bir dənə buğdadan çoxdur. Yəni bir neçə buğda da bir buğda dənəsindən çoxdur, anbardakılar da. Lakin hər iki çoxluq arasında bərabərlik yoxdur. Bunların birbirindən nə qədər çox və ya az olmasını da bilmirik. Buna əsasən də Lütfi Zadə qeyri-dəqiqlik fikrini irəli sürdü. Lütfi Zadəyə qədər danışıda doğru ilə yalan belə qiymətləndirilirdi: «düzdür», «tamamilə doğrudur», «çox doğrudur», «bir az düzdür», «yalandır», «tamamilə yalandır, səhvdir», «uydurmadır» və s.

**Lütfi
Zadənin yeni
elmi baxış-
nın fərqli
cəhəti nədir?**

Ancaq bu cür qiymətləndirmədən elmdə istifadə edilmirdi. Belə qiymətləndirmədən elmdə ilk dəfə məhz bizim həmvətənimiz Lütfi Zadə istifadə etdi. Bu cür qiymətləndirmə həyatı, dünyanı daha düzgün, dəqiq (olduğu kimi) başa düşməyə kömək edirdi.

Beləliklə, o, həyatı, dünyanı, kainatı dərk etməyin yeni yolunu göstərdi, kəşf etdi. Bu isə dünyaya yeni elmi baxış adlanır. Beləliklə, Lütfi Zadə elmdə çevriliş etdi.

**Lütfi Zadənin
elmi kəşflərindən
birinci
olaraq hansı
ölkədə istifadə
olunmağa
başlandı?**

Lütfi Zadənin elmi kəşflərindən, birinci olaraq, Yaponiya firmalarında, sənaye şirkətlərində istifadə olundu. Onun kəşfi əsasında Yaponiyada paltaryuyan maşınlar, fotoaparətlər, rəngli televizorlar və s. istehsal olundu. Bu aparatların, cihazların hər birində müəyyən işi görmək üçün düyməni basmaq kifayətdir. Məsələn, paltaryuyan maşındakı düyməni basmaqla paltardakı ləkə tapılır, ona uyğun dərman buraxılır və paltarın yuyulması başa çatır. Beləliklə, insanın uzun müddət ərzində görə biləcəyi işi «ağıllı» maşın az vaxt içərisində görür.

Lütfi Zadənin kəşflərinin böyük elmi əhəmiyyətinə görə ona Yaponiyanın elm sahəsində ən yüksək mükafatı verildi.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının kosmosu öyrənən proqramları da Lütfi Zadənin yeni elmi kəşfləri əsasında hazırlanır. Bu isə dünyanı, kainatı daha dərinə, daha yaxşı öyrənməyə imkan verəcək. 21-ci yüzillikdə elə ağıllı maşınlar yaradılacaq ki, onlar insan kimi, insana yaxın səviyyədə düşünə biləcək. Kosmosu öyrənən aparatların özləri də yaxın gələcəkdə fikirlə idarə olunaçaq. Hətta kosmosa uçan gəmini idarə etmək üçün adamın gəmidə olmasına ehtiyac qalmayacaq.

Lütfi Zadə dünya idarəetmə elminə də böyük töhfə vermişdir. Dünyanın qabaqcıl ölkələri indi alimin bu kəşfindən istifadə edirlər. Lütfi Zadənin kəşfi əsasında işləyən kompüterlər rəqəmlərlə, şifrələrlə yox, sözlərlə, cümlələrlə idarə olunur. Yeni qatar, avtomobil avtomatik idarə olunur. Onu elektron robot idarə edir, özü də sürücüdən yaxşı.

Sürücünün sükanı yanında bərkidilmiş əl boyda kompüterdə marşrutun bütün xəritəsi göstərilir. Həmin xəritədə marşrutdakı bütün döngələr, körpülər, keçidlər, yolun vəziyyəti və s. tam dəqiqliyi ilə verilir. Beləliklə, ömründə birinci dəfə bu marşrut üzrə işləyən sürücü avtobusu arxayın idarə edir. Sürücü kiçik səhvə belə yol verdikdə kompüter «dilə gəlib» bu səhvi düzəldir.

Lütfi Zadənin bu kəşfi gələcək yüzilliklərdə də əhəmiyyətini itirməyəcək. Elə buna görə də Lütfi Zadə gələcək yüzilliklərdə də dünyanın ən məşhur alimi olaraq qalacaq.

Lütfi Zadə xalqımızın Nəsirəddin Tusidən sonra dünya elminə bəxş etdiyi ən böyük alimdir. O, ikiyə bölünmüş vətənimizin, otaylı-butaylı xalqımızın dahi oğludur.

Lütfi Zadənin elmi kəşflərinə həsr edilmiş çoxlu beynəlxalq konfranslar keçirilmişdir. Belə konfransların fəxri sədri, adətən, onun özü olur. Bu cür konfranslarda dünyanın ən məşhur alimləri məruzə ilə çıxış edirlər. Lütfi Zadə bütün konfranslarda azərbaycanlı alimləri çıxışa dəvət edir, yaxud digər türk alimlərinə söz verir. Beləliklə, o, türk xalqlarının alimlərini qiymətləndirir, onları dünyaya tanıdır.

Lütfi Zadə dünya şöhrətli alimdir. Dünyanın ən məşhur alimləri adlarını əbədiləşdirən bir və ya iki kəşf etmişlər. Lütfi Zadənin isə beş belə kəşfi vardır. O, adı tarixə əbədi həkk olunan alimlərdəndir.

Ona ABŞ-da Kaliforniya Universitetinin ömürlük fəxri professoru adı verilmişdir. Bu, dünya alimlərindən yalnız bir-iki nəfərə nəsis olmuşdur. Azərbaycan alimləri Lütfi Zadənin adını daşıyan Beynəlxalq Müasir Elmlər Akademiyası yaratmışlar.

Sual və tapşırıqlar

1. Lütfi Zadə dünyanı dərk etməyin yeni yolunu necə kəşf etdi?
2. Lütfi Zadənin dünya idarəetmə elminə verdiyi böyük töhfə nədən ibarətdir?
3. Niyə Lütfi Zadə gələcək yüzilliklərdə də dünyanın ən məşhur alimi olaraq qalacaqdır?
4. Hekayədəki faktlar əsasında Lütfi Zadənin ölkəmizlə, türk dünyası ilə sıx bağlı olduğunu göstər.

49. DİRÇƏLİŞ

*Ermənilər
nə zaman
Azərbaycana
köçürülmüş-
dülər?*

80-ci illərin ortaları idi. O zaman Azərbaycan hələ müstəqil deyildi. Vətənimiz həmin dövrdə SSRİ adlanan nəhəng bir dövlətin tərkibində idi. Dünyanın təqribən altıda bir hissəsini əhatə edən bu böyük dövlət artıq dağılmağa başlamışdı. Halal zəhməti ilə yaşayan xalq bu dövrdə çox çətinliklə dolanırdı. Vəziyyətin yaxşılaşacağına daha heç bir ümid qalmamışdı. Ölkədə hər şey getdikcə qıtlanırdı. Dövlət dağılırdı. Bundan istifadə edən erməni millətçiləri Qafqazda qüdrətli erməni dövləti — «Böyük Ermənistan» yaratmaq xülyalarını həyata keçirmək istəyirdilər. «Böyük Ermənistan» Azərbaycan torpaqlarının işğal olunması hesabına yaradılmalı idi. Ermənilərin əsas məqsədi Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağı ələ keçirmək idi.

*Ermənilərin
təzyiq gös-
tərməsinin
səbəbi
nə idi?*

1987-ci il idi. Ermənilərin Heydər Əliyevə qarşı düşmənçilik hərəkətləri daha da güclənmişdi. O zaman Heydər Əliyev Moskvada məsul vəzifədə çalışırdı. Ermənistanda çıxan qəzetlərdə də tez-tez Heydər Əliyevə qarşı düşmənçilik ruhunda yazılmış məqalələr dərc edilirdi. O, Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsinə əngəl törədən əsas günahkar hesab olunurdu.

Heydər Əliyevin vəzifədən kənarlaşdırılmasından sonra xalqımızın fəlakətli günləri başladı. Çox keçmədən Ermənistanda, yəni keçmiş Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlılar öz atababa yurdlarından qovuldular.

Qarabağ erməniləri və dünyanın hər yerində onları müdafiə edən erməni millətçiləri də Azərbaycana qarşı düşmənçilik hərəkətlərinə başladılar. Bu zaman Azərbaycanda çox çətin vəziyyət yaranmışdı. Ölkədə Ermənistandan — Qərbi Azərbaycandan qovulmuş qaçqınların sayı gündən-günə artmaqda idi. Onların əksəriyyəti Bakıya axışır, paytaxtda vəziyyət gərginləşirdi. Dağlıq Qarabağda ermənilər silahlanırdılar. Azərbaycanlıların bəzisində olan adi ov silahları da zorla onların əlindən alındı. Beləliklə, silahsız, əliyalın xalq Moskva tərəfindən himayə olunan və silahlandırılan ermənilərlə üz-üzə qaldı.

Azərbaycan xalqı içərisində narazılıq getdikcə artırdı. Çünki SSRİ hökumətinin xalqımıza qarşı düşmənçilik mövqeyi getdikcə daha aydın olurdu. Qərbi Azərbaycandan — Ermənistandan qovulan həmvətənlərimizin acınacaqlı vəziyyəti də xalqımızın səbir kasasını doldurmaqda idi. Bundan başqa, Ermənistanın və Moskvanın müdafiə etdiyi Dağlıq Qarabağ ermənilərinin xalqımıza qarşı düşmənçilik çıxışları gündən-günə daha təhlükəli vəziyyət alırdı. Xalqımızın səbir kasasını daşıran son damla isə ermənilərin Dağlıq Qarabağda özbaşınalığı — tarixin yadigarı olan Topxana meşəsinin qırılması oldu. Azərbaycan xalqı ayağa qalxdı və əzəmətli qüvvə kimi yenidən mübarizə meydanına atıldı.

Ermənistan ərazisi, əslində, kimlərin torpaqlarıdır?

...1988-ci il noyabrın 17-si idi. Səhər tezdən başlayaraq paytaxtımızın ayrı-ayrı yerlərində nümayişçi dəstələri yaranırdı. Nümayişçilər əllərində Azərbaycan SSR-in oraq-çəkicli bayrağı ilə dəstə-dəstə indiki Azadlıq meydanına tərəf üz tutdular.

Budur, bir dəstə məktəbli də nizamla cərgələnərək Azadlıq meydanına doğru irəliləyir. Lap qabaqda gedən 14–15 yaşlı oğlan əlində Azərbaycan SSR-in bayrağını tutmuşdur. Onun yanında addımlayan həmyaşıdları yumruqlarını qaldırıb «A-zər-bay-can! A-zər-bay-can! Qarabağ bizimdir!!!» — deyə ucadan qışqırırdılar. Başqa nümayişçi dəstələrindən olan yoldaşları da onların səsinə səs verirdilər. Bu qayda ilə dəstələr meydana toplaşırdı. Meydanda o qədər adam vardı ki, sanki böyük bir insan dənizi idi. Hamı mitinqin başlamasını gözləyirdi.

Nəhayət, mitinq başladı. Çıxış edənlərin hamısı Ermənistanın Azərbaycana qarşı düşmənçilik hərəkətlərinin dayandırılmasını tələb edirdilər. Ermənistanın və Qarabağ ermənilərinin hərəkətlərində Moskvanın «barmağı» olduğunu göstərirdilər. Çıxışlarda «Müstəqillik!», «Azadlıq!» çağırışları da eşidilirdi. Mitinq zamanı meydanın ayrı-ayrı yerlərində üçrəngli, ay-ulduzlu bayraqlar görünməyə başladı. 1918—1920-ci illərdə yaşamış müstəqil Azərbaycan Respublikasının bayrağının meydanda görünməsi ilə mitinqə gələnlərin hamısı «Müstəqillik», «Azadlıq» sözlərinin mənasını daha aydın başa düşdülər.

Hansı hadisə Azərbaycan xalqının ayağa qalxmasına təkan verdi?

Azadlıq meydanında mitinq

«Azadlıq!», «Müstəqillik!» çağırışları daha tez-tez, daha qüvvətlə, daha əzəmətlə səslənməyə başladı. İndi, demək olar ki, bütün meydan bu sözləri təkrar edirdi: «A-zad-lıq!», «Müs-tə-qıl-lik!» Xalq elə bil dərin yuxudan oyanmışdı, dirçəlib özünə

gəlmişdi! Onun mübarizə ruhu daha da artmışdı! Meydanda üçrəngli bayraqların sayı getdikcə artır, «Azadlıq!», «Müstəqillik!» şüarları isə daha da ucalırdı.

Beləcə, ermənilərin Dağlıq Qarabağdakı özbaşınalığına və yurtdumuzun bu doğma guşəsini əlimizdən almaq üçün qurulmuş hiylələrə qarşı başlanan hərəkət Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda xalq hərəkətinə çevrilməyə başladı. Bu o demək idi ki, bütün xalq müstəqillik uğrunda mübarizəyə qoşulur, azadlığa çıxmağa çalışırdı. Azadlıq meydanındakı mitinqlərin isə ardı-arası kəsilmirdi. Mitinqlərdə iştirak edən adamların sayı çox vaxt milyonu ötürdü. Artıq xalqımız başa düşürdü ki, azadlıq əldə etmədən, özünün müstəqil dövlətini yaratmadan Qarabağ düyünü açmağa bilməyəcəkdir. Azərbaycan xalqı öz azadlığı uğrunda, müstəqil dövlətini yaratmaq uğrunda mübarizəyə qalxmışdı.

Sual və tapşırıqlar

1. Azərbaycanın düşmənləri niyə, birinci növbədə, Heydər Əliyevə qarşı mübarizə aparırdılar?
2. Azərbaycan xalqı içərisində narazılıq niyə artırdı?
3. Azadlıq meydanına «Qarabağ bizimdir!» şüarı ilə gələnlərin mitinq zamanı «Azadlıq!», «Müstəqillik!» şüarlarını daha çox təkrar etməsi nə demək idi? Bu nəyi göstərirdi?
4. Niyə 17 Noyabr tarixi ölkəmizdə Dirçəliş günü kimi qeyd olunur?
5. Dirçəliş günü Azərbaycan xalqının hansı duyğularından qaynaqlanırdı?

50. QANLI YANVAR

Azərbaycan xalqının Qarabağ uğrunda mübarizəsi geniş vüsət alırdı. Artıq bu mübarizə bütün Azərbaycanın azadlığı uğrunda mübarizəyə çevrilmişdi. Xalq vətən uğrunda və onun müstəqilliyi uğrunda ayağa qalxmışdı. Azadlıq meydanı bu mübarizənin mərkəzinə çevrilmişdi. Yüz minlərlə vətəndaş Azadlıq meydanına toplaşdı. Azadlıq meydanı dalğalanırdı. Sanki meydan insan dənizi idi. Bütün dünyanın diqqəti Azərbaycana yönəlmişdi. Böyük dövlətlərin qalib gələ bilmədiyi, yıxa bilmədiyi bir dövlətin sonu yaxınlaşırdı. Bu sonu yaxınlaşdıran, bu süqutu sürətləndirən Azərbaycan xalqının əzmi və iradəsi idi.

1989-cu ildə Azərbaycan xalqının azadlıq hərəkətində mühüm bir hadisə baş verdi. Azadlıq uğrunda, ərəzi bütövlüyü uğrunda mübarizədə xalqı birləşdirmək məqsədilə Azərbaycan Xalq Cəbhəsi (AXC) yaradıldı. **Əbülfəz Əliyev (Elçibəy)** onun sədri seçildi. Azadlıq hərəkəti hər ötən gün daha da güclənirdi. Vətən və azadlıq uğrunda mübarizə bütün xalqı birləşdirmişdi. Artıq meydanlarda müstəqilliyimizin, milli dövlətçiliyimizin rəmzi olan üçrəngli bayraqlar dalğalanmağa başlamışdı.

Sovet imperiyasının başçıları SSRİ-nin dağılmasının qarşısını almaq, azadlığını tələb edən xalqımızı qorxutmaq istəyirdi. Ona görə də bütün ölkədə azadlıq hərəkətinin ən güclü mərkəzi olan Bakını qan gölünə çevirmək qərara alınmışdı. Bakı ətrafına çoxlu qoşun hissələri gətirilirdi. Şəhər həyəcanlı günlər yaşayırdı. Evlərdə, küçələrdə və iş yerlərində hər kəs danışdı: «Bakıya qoşun gəlir!»

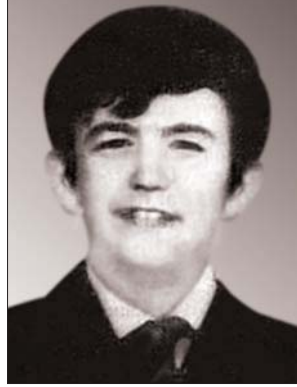
Amma insanlar qorxmurdular. Onlar şəhərin girişindəki meydan və küçələrə axışdılar. Azadlıq mübarizləri doğma şəhəri müdafiə etmək istəyirdilər. Tankların, əsgərlərin gələcəyi yollarda sipərlər yaradılmışdı. Silahsız olsalar da, ürəklərində vətən sevgisi var idi. Bu sevgi onları yenilməz, məğlubedilməz edirdi.

1990-cı il yanvarın 19-u idi. Axşam televiziya verilişləri birdən kəsildi. Çünki Azərbaycan xalqına qarşı qırğına başlayan sovet ordusu, ilk olaraq, televiziyanın enerji blokunu partlatmışdı. Məqsəd dinc əhaliyə qarşı cinayəti gizlətmək idi. Axşamdan xeyli

20 Yanvar şəhidlərindən

*Məmmədova Larisa
Fərman qızı. 7-ci
sınıfdə oxuyurdu*

*İbrahimov İlqar
Rəşid oğlu. 7-ci sinif
şagirdi idi*

*19 yaşlı Ülvi
Bünyadzadə
şair-publisist idi*

keçmiş şəhərdə atəş səsləri eşidilməyə başladı. İşıq saçan güllələr Bakı səmasını bürümüşdü. Tankların, zirehli hərbi maşınların qorxunc səsi yüksəlirdi. Silahsız xalq — qoca-cavan, qız-gəlin və uşaqlar güllələnirdi. Hətta müharibə dövründə belə atəşə məruz qalmayan təcili yardım maşınlarına atəş açılır, həkimlər qətlə yetirilirdi. Bu təkcə cinayət deyildi. Həm də vəhşət idi. Şəhərin küçələri günahsız adamların — qocaların, qadınların, uşaqların qanına qərq olmuşdu. Onlar azadlıq mübarizəsinin şəhidləri idi. Lakin sovet ordusu xalqımızın azadlıq ruhunu öldürə bilmədi.

Yanvarın 22-si şəhidlərin dəfn günü idi. Ölkəmizdə 3 günlük matəm elan olunmuşdu. Yeni qırğın qorxusuna baxmayaraq,

1990-cı ilin 20 Yanvar günü

Şəhidlərin izdihamlı dəfni

matəm mitinqinə 2 milyona yaxın adam gəlmişdi. Çünki şəhidlər öz müqəddəs qanları ilə xalqın qəlbindəki qorxunu yumuşdu. Onlar öz ölümləri ilə bu qorxunu öldürmüşdülər. Şəhidlərin dəfn olunduğu gün sovet ordusunun qüdrəti də «dəfn olundu».

20 Yanvar şəhidləri 1918-ci il Mart soyqırım qurbanlarının uyuduqları yerdə dəfn edildilər. Bu yer hazırda **Şəhidlər xiyabanı** adlanır. Ulu öndər Heydər Əliyevin göstərişi ilə Şəhidlər Xiyabanında böyük, möhtəşəm abidə ucaldılmış, Xiyaban abadlaşdırılmış və müqəddəs ziyarətgaha çevrilmişdir.

Qədirbilən xalqımız 20 Yanvar şəhidlərinin xatirəsini əbədləşdirmişdir. Xalqın azadlığı uğrunda canlarını tanklara sipər edənlərin ən çox qətlə yetirildiyi yer hazırda 20 Yanvar meydanı adlanır. Azadlıq mübarizlərinin ən çox toplandığı bu meydandan başlanan küçəyə də 20 Yanvar adı verilmişdir. Bundan başqa,

Şəhidlər xiyabanı

həmin meydana çıxan metro stansiyası da 20 Yanvar adını daşıyır. Bakı şəhərində, habelə ölkəmizin başqa yerlərində də 20 Yanvar şəhidlərinin adını əbədləşdirən çoxlu abidələr, xatirə yerləri vardır. Lakin ən möhtəşəm abidəni xalqımız öz qəlbində, yaddaşında yaratmışdır.

Vətən övladlarının uğrunda həlak olduğu müstəqilliyi xalqımız göz bəbəyi kimi qoruyub saxlayacaq, 20 Yanvar şəhidlərinin xatirəsini əbədi yaşadacaqdır.

Sual və tapşırıqlar

1. Şəhid nə deməkdir?
2. Nə üçün 20 Yanvar faciəsinin qurbanlarına şəhid deyilir?
3. Xalqımızın şəhidlərin xatirəsini əbədləşdirdiyini misallarla sübut et.
4. 20 Yanvar şəhidlərinə həsr edilmiş hansı bədii əsərləri oxumusan?
5. Bu fikri dəyərləndir: «...1990-cı ilin 20 Yanvarı Azərbaycan xalqının həyatında dönüş mərhələsi, dönüş nöqtəsi olmuşdur...»

51. İSTİQLALIMIZIN BƏRPASI

Hər bir xalqın malik olduğu ən böyük sərvət onun müstəqil dövlətidir. Müstəqil dövlət hər bir xalqın təhlükəsizliyinin təminatıdır. Azərbaycanın zəngin torpaqları və təbii sərvətləri tarixlər boyu düşmənlərin diqqətini cəlb etmişdir. Ölkəmiz işğalçı yürüşlərə məruz qalmışdır. Bu isə bəzən müstəqilliyimizin itirilməsi ilə nəticələnmişdir. Lakin xalqımız heç vaxt bununla barışmamış, öz müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparmışdır. 20-ci yüzillikdə Azərbaycan xalqı iki dəfə öz müstəqil dövlətçiliyini bərpa etməyə nail olmuşdur. Təəssüf ki, 20-ci yüzilliyin əvvəllərində bərpa edilmiş müstəqillik tezliklə itirildi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti cəmi 23 ay yaşadı. Onun süqutundan sonra Sovet imperiyasının 70 illik əsarəti dövrü başladı.

*Səncə, nə üçün
20-ci yüzilliyin
əvvəllərində
bərpa edilmiş
müstəqillik
itirildi?*

Lakin xalqımız öz müstəqilliyi uğrunda mübarizəni davam etdirdi. O bu mübarizədə çoxlu şəhidlər verdi.

20 Yanvar şəhidlərinin qəhrəmanlığı xalqımızın müstəqillik istəyini daha da gücləndirdi. Müqəddəs şəhid qanı istiqlalımızı bir daha bəyan etdi. Sovet imperiyasının varlığını qorumaq cəhdləri uğursuz oldu. Xalqımızın mübarizə əzmi və iradəsi sınımadı. **1991-ci ilin fevralından** dövlətimiz Azərbaycan Respublikası adlanmağa başladı. Üçrəngli, ay-ulduzlu bayraq yenidən dövlət bayrağımız oldu. Ölkəmizin səmasında dalğalandı.

*Azərbaycan
Xalq
Cümhuriyyəti
necə yaran-
mışdı?*

1991-ci il avqustun 30-da xalqın tələbi ilə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpa etmək barədə «Bəyannamə» qəbul olundu. Bəyannamə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa olunduğunu elan edirdi. Buradan aydın olurdu ki, Azərbaycanda yaşayan türklər və onlarla birlikdə bütün başqa xalqların nümayəndələri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarıdır; bərpa olunan müstəqil Azərbaycan dövləti onların azad yaşamasına çalışacaqdır. Bəyannamədə bildirilirdi ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərinin toxunulmazlığını qorumaq bu dövlətin müqəddəs borcudur.

Bəyannamədə, həmçinin bildirilirdi ki, müstəqil Azərbaycan Respublikası dünyanın bütün müstəqil dövlətləri ilə əlaqələr yaratmağa hazırdır. Rusiya isə Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət olmasına mane olmaq istəyirdi. Buna görə də Dağlıq Qarabağda vəziyyət daha da gərginləşdirildi. Vaxtilə ermənilərin torpaqlarımıza köçürülməsində məqsəd də elə bu idi. Rusiyanın köməyi ilə Azərbaycanın Yuxarı Qarabağ və Goranboy ərazisinin bir hissəsini birləşdirən qondarma «Dağlıq Qarabağ Respublikası» yaradıldı. Beləliklə, müstəqil Azərbaycan torpağında ikinci bir oyuncaq erməni «dövləti» yaradılmış oldu. Lakin bu cür hiylələr Azərbaycan xalqının müstəqillik uğrunda mübarizəsinin qarşısını ala bilmədi. **1991-ci il oktyabrın 18-də** Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi elan edildi. Amma hələ SSRİ dövləti qalırdı. Nə qədər ki, SSRİ dağılmamışdı, Azərbaycan tam müstəqil ola bilməzdi.

1991-ci ilin dekabrında SSRİ dağıldı. 20 Yanvar şəhidlərimizin qatili Mixail Qorbaçov da öz vəzifəsindən kənar edildi.

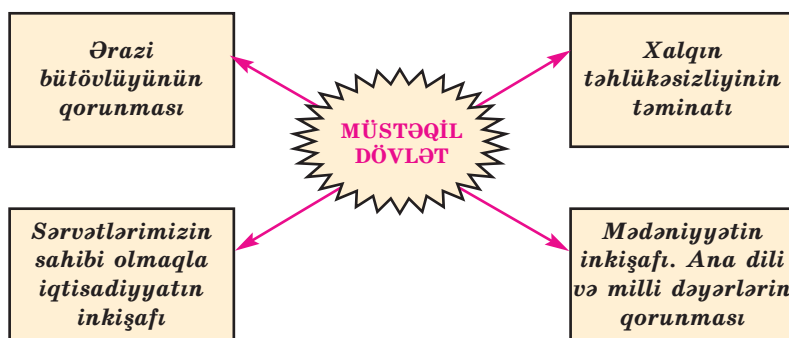
1991-ci il dekabrın 29-da Azərbaycan Respublikasında ümumxalq səsverməsi keçirildi. Səs verənlərin böyük əksəriyyəti Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinə tərəfdar çıxdı.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin bayrağı

Bu müstəqillik xalqımızın sovet işğalına qarşı 70 illik mübarizəsinin yekunu oldu. Xalqımız azadlığını bərpa etdi.

Müstəqil dövlətin əhəmiyyəti

Sual və tapşırıqlar

1. Müstəqil dövlət nə deməkdir? Onun əhəmiyyəti haqqında fikirlərini bildir.
2. Müstəqilliyimizi qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün hansı təkliflər edərdin?
3. Müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsini sübut edən bir neçə misal göstər. Bunun üçün əlavə məlumatlardan istifadə et.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan neçə il sonra dövlət müstəqilliyimiz bərpa edildi?
5. Dağlıq Qarabağda vəziyyətin gərginləşməsinin səbəbi nə idi?

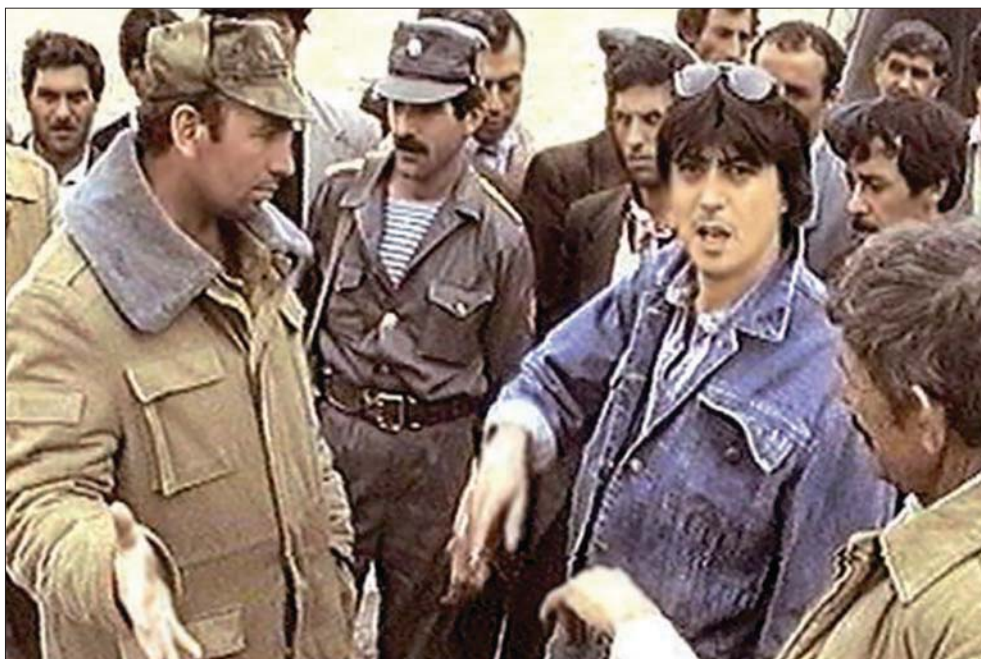
52. XOCALI SOYQIRIMI

Dünya tarixində bir çox faciələr baş vermiş, kədərli hadisələr yaşanmışdır. Bu faciələr, kədərli hadisələr içərisində Xocalı faciəsi daha böyük və kədərlidir. Əslində, Xocalı hadisəsini yalnız faciə adlandırmaq doğru olmazdı. Çünki faciə insanların iradəsindən asılı olmayaraq baş verən hadisələrdir. Bəs, əslində, Xocalı hadisəsi nədir? 1992-ci il fevralın 26-da nə baş vermişdi?

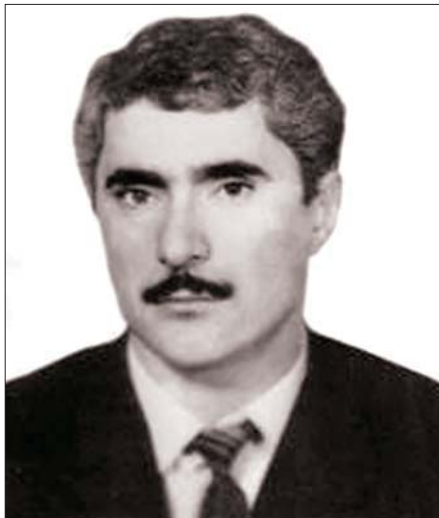
*Sənca, nə üçün
20-ci yüzilliyin
əvvəllərində
bərpa edilmiş
müstəqillik
itirildi?*

Xocalı hadisəsi təkcə Azərbaycana, onun xalqına deyil, bəşəriyyətə qarşı törədilmiş ən ağır, misli görünməmiş cinayətdir. Çünki Xocalıda yalnız insanlar qətlə yetirilmədilər, insanlıq qətl edildi. Tarixdə olmamış yalançı «soyqırımı»nı dünyaya təbliğ edən ermənilər Azərbaycan xalqına qarşı əsl soyqırımı törətdilər. **1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə** qətlə başlandı.

Müasir silahlarla təchiz edilmiş 366-cı rus alayının köməyi ilə Xocalıya hücum edən ermənilər «yazıq» və «miskin» maskalarını

Çingiz Mustafayev müharibə bölgəsində

Əlif Hacıyev

Tofiq Hüseynov

ataraq əsl simalarını göstərdilər. Bu simanın adı bütün vəhşiliyin, qəddarlığın fəvqündə duran «ermənilik»dir. Hələ dünyaya gəlməyən körpəni belə qətl edən «ermənilik».

Xocalı Dağlıq Qarabağın ən mühüm şəhərlərindən biri idi. Onun böyük hərbi əhəmiyyəti var idi. Qarabağda yeganə hava limanı burada yerləşirdi. Xocalı həm də xalqımızın ən qədim yaşayış məskənlərindən və mədəniyyət mərkəzlərindən biri idi.

Xocalı soyqırımını zamanı erməni cəlladlarının bu qanlı cinayətlərinin üstünü açmaq, onu dünyaya çatdırmaq üçün xalqımızın qəhrəman oğlu **Çingiz Mustafayev** misilsiz hünər göstərdi. Ölümündən sonra Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülən Çingiz Mustafayev o zaman Azərbaycan televiziyasının müxbiri idi. Hadisə yerinə ilk gedənlərdən biri olan Çingiz deyirdi ki, fevralın 28-də hərbi vertolyotla faciə yerinə gəldik. Hələ havada ikən meyitlərlə dolu böyük bir meydan gördük. Yerə enəndən sonra bizimlə gələn polis işçiləri meyitləri vertolyota yığmalı idilər. Lakin polis işçilərindən ikisi bu qədər adamın öldürüldüyünü və meyitlərin eybəcər hala salındığını görəndə dəhşətdən hışunu itirdi. Körpələr, uşaqlar, qadın və qocalar qəddarcasına

*Xocalı şəhərinin
Azərbaycan
üçün əhəmiyyəti
nə idi?*

Fransız jurnalistini həyəcanlandıran səbəb nə idi?

qətlə yetirilmişdilər. Çoxlarını ailəliklə — hamısını birdən öldürmüşdülər.

Çingiz Mustafayevin kamerası qulaqları kəsilmiş bir neçə uşağı çəkmişdi. Kişilərin başı kəsilmişdi. Tezliklə xarici jurnalistlər də baş vermiş qırğın yerinə getmiş və erməni vəhşiliyini öz gözləri ilə görmüşdülər. Onlardan biri — fransız jurnalist demişdi ki, mən müharibələr, faşistlərin qəddarlıqları haqqında çox şey eşitmişəm. Lakin körpələri, uşaqları və dinc əhalini amansızlıqla qətl edən ermənilər onları ötüb keçmiş, arxada qoymuşlar.

Həmin gün **613 nəfər azərbaycanlı** qətlə yetirildi. Onlar yalnız azərbaycanlı olduqları üçün erməni faşistləri tərəfindən qətlə yetirildilər. 1275 nəfər Xocalı sakini girov götürüldü. Bu cinayət, əslində, yalnız erməni cəlladlarının adına yazıla bilməz. Cinayəti görmək istəməyən, insan haqlarını şüar etmiş böyük dövlətlər də bu vəhşiliyə şərikdirlər. Çünki insanlıq aləmində ədalət məhkəməsi ilə yanaşı, vicdan məhkəməsi də vardır. Nə qədər ki, böyük dövlətlər bu cinayətə göz yu-macaq bu onların vicdanına yazılacaq. Gözlərin kor olması insanın duyğularını, mənəviyyatını öldürmür. Vicdanın kor olması isə insanı mənəvi cəhətdən şikəst edir, insanlıq duyğularını öldürür. Xocalıda dinc əhaliyə qarşı qəddarlıq hadisəsinin təşkilatçıları və iştirakçıları olan — Ermənistan rəhbərliyi də baş verənləri etiraf etmişdir. Bu amansız etiraf qarşısında dünya birliyinin susması təəccüb və təəssüf doğurur.

Xocalı hadisəsi tariximizə yalnız faciə və soyqırımını olaraq yazılmamışdır. Xocalı həm də qəhrəmanlıq salnaməsidir. Xocalının azsaylı müdafiəçiləri düşmənin təpədən-dırnağa qədər silahlanmış qoşununa qəhrəmancasına müqavimət göstərmişdir. Xocalı hava limanını müdafiə edən dəstənin komandiri **Əlif Hacıyev** və Milli Ordunun komandiri **Tofiq Hüseynov** Xocalı uğrunda döyüşlərdə şəhid olmuşlar. Onlar Azərbaycanın Milli qəhrəmanlarıdır.

Xocalı faciəsinə əsl tarixi və hüquqi qiyməti, ilk dəfə olaraq ulu öndər Heydər Əliyev vermişdir. 1997-ci il 25 fevral tarixli Sərəncamı ilə Xocalı faciəsinin bəşər tarixində qara ləkə kimi qalacağını bildirən və ona bütün insanlığa qarşı cinayət kimi qiy-

Xocalı abidəsi

mət verən Prezident Heydər Əliyev hər il 26 fevral, saat 17⁰⁰-ı sükut dəqiqəsi elan etmişdir.

Xocalı şəhərinin adı bundan sonra Azərbaycan xalqının yaddaşında və dünya tarixində kədər, matəm rəmzi olaraq qalacaqdır. Tarixdə «Şəhid şəhər» kimi anılacaqdır.

Bakının mərkəzində — Xocalı prospektində Xocalı şəhidlərinin xatirəsinə abidə ucaldılmışdır. Bu abidə xalqımızın müqəddəs and yerlərindən biri hesab olunur. Biz qəddarcasına öldürülmüş, işgəncələr verilmiş həmvətənlərimizin xatirəsi önündə baş əyirik. Erməni quldurlarının xalqımıza qarşı törətdiyi Xocalı faciəsini unutmayaçağıq! Tarix bu vəhşiliyi bağışlamayacaq.

Sual və tapşırıqlar

1. Nə üçün Xocalının işğalının qarşısını almaq mümkün olmadı?
2. 1918-ci il Mart və Xocalı soyqırımını müqayisə et.
3. «Xocalıdan olan bir uşağın dünyaya məktubu» mövzusunda esse yaz.
4. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Çingiz Mustafayevin gördüyü işin əhəmiyyətini izah et.
5. Fransız jurnalistinin sözlərini izah et.
6. Xocalı soyqırımının tanınılması üçün dövlətimiz hansı tədbirlər həyata keçirir?

53. QARABAĞ MÜHARİBƏSİ QƏHRƏMANLARI

I. «7 ƏSGƏRDƏN BİRİ...»

Bu hadisə **1992-ci ilin martında** baş vermişdir. Azərbaycan döyüşçülərinin kiçik bir dəstəsi Qarabağda böyük əhəmiyyəti olan bir yüksəkliyi ələ keçirmək əmrini almışdı. Tapşırıq yerinə yetirildi və yüksəklik ələ keçirildi. Döyüşdə komandir və bir neçə əsgərimiz həlak oldu. Sağ qalan 7 əsgərimiz Azərbaycan bayrağını yüksəkliyə sancdı. Qəhrəman döyüşçülərimiz qədim alban kilsəsində mövqə tutdular.

Əlavə qüvvə toplayan düşmən aramsız hücumlarla yüksəkliyi geri qaytarmaq istədilər. Ermənilər iki gün yüksəkliyi ələ keçirməyə cəhd etdilər. Lakin onların bu cəhdləri uğursuzluqla nəticələndi. Düşmən hər dəfə itki verərək geri çəkilmək məcburiyyətində qaldı.

*Ermənilər
azərbaycanlı
əsiri məbədə
hansı məqsədlə
göndərdilər?*

Kilsədə böyük bir hərbi dəstənin yerləşdiyini güman edən ermənilər əsir aldıkları dinc sakinlərdən birini alban məbədinə göndərməyi qərara aldılar. Məbədə göndərmək üçün seçdikləri əsirə tapşırıdılar: «Azərbaycan döyüşçülərinə də ki, əgər təslim olmasalar, bütün əsirləri güllələyəcəyik».

Azərbaycanlı əsir yavaş-yavaş yüksəkliyə qalxdı. Kilsədən tüstü çıxırdı. Nəfəsini dərib soyuq divara söykəndi. Gecə yağan yağışdan islanmış üçrəngli bayraq ağır-ağır yellənirdi. O bu mənzərədən kövrəldi. Bayrağa baxıb ağladı. Kilsəyə çatıb ana dilində: «Orda kim var, mən Xocalıdan əsir düşənlərdənəm, məni sizin yanınıza göndəriblər», — dedi. İçəridə kim-sə öskürdü və güclə eşidilən bir səslə onu içəri çağırırdı. Əlini divara sürtə-sürtə səs gələn tərəfə getdi. Bacadan düşən işığın altında bir avtomat, bir əl pulemyotu, çoxlu boş patron gördü. Burada yalnız birçə əsgər var idi. O, yerdə uzanmışdı.

Əsir yaxınlaşıb əsgərdən yaralı olub-olmadığını soruşdu. Əsgər zəif səslə yaralı olmadığını deyib su istədi. Əsir ondan öyrəndi ki, sən demə, 7 igid döyüşçümüzün altısı beş gün əvvəlki şiddətli hücumda həlak olub və məbəddə təkçə o qalıbmış. 5 gün düşmənin hücumlarının qarşısını o, təkbaşına almışdı. Məbədi

atəşə tutan, dalbadal hücumə keçən ermənilərin heç ağına da gəlmirdi ki, onlar bu müddət ərzində çox sayda əsgərləri olan hərbi dəstə ilə deyil, 21 yaşlı azərbaycanlı bir gəncə döyüşürlər.

Əsir ermənilərin dediklərini əsgərə söyləyib özündən başqa 22 nəfər azərbaycanlının onların əlində olduğunu bildirdi. Sonra geri çəkilməyə imkanı olduğu halda əsgərin bunu nə üçün etmədiyini soruşdu. Əsgər dedi:

— Komandirə söz vermişəm, bayrağı və postu qoyub gedə bilmərəm. Düşünürdüm ki, axıradək vuruşacağam. Son gülləmi özümə saxlayacağam.

Əsir əsgərdən xahiş etdi ki, onu vursun, öləcəksə, heç olmasa, qoy özümüzünkülərin gülləsindən ölsün. Əsgər başa düşdü ki, əsir bu sözləri ilə ona təslim olmamağı, sona qədər döyüşməyi təklif edir. Bir anlığa xəyalə daldı. Sonra kədərli səslə bildirdi:

— Mənə görə 23 nəfər əsirin güllələnməsinə razı ola bilmərəm.

O bunu deyib havaya güllə atdı, ayağa qalxaraq Azərbaycan bayrağını kilsənin üstündən çıxardı. Bayrağı sinəsinə sıxıb ermənilərin gizləndiyi qayalıqlara sarı getdi. Düşmənin səngərlədiyi qayalığa çatıb dayandı. Ermənilər qorxularından qayaların arxasından çıxmaq istəmirdilər. Sonra bir neçəsi ona yaxınlaşaraq üst-başını axtardı. Onlar bu gəncin 5 gün təkbaşına müqavimət göstərməsinə heç cür inana bilmirdilər. Tam əmin olmaq üçün kilsəni aramsız avtomat atəşinə tutdular. Lakin cavab atəşi eşidilmədi. Kilsədə heç kimin olmadığını görəndə pərt olub daha da qəzəbləndilər.

Əsgər üçrəngli bayrağımızı sinəsinə sıxaraq erməni yaraqlılarının qarşısında qürurla dayanmışdı. Bu gənc qəhrəman Azərbaycan əsgəri **Natiq Səlim oğlu Qasimov** idi.

Natiq Qasimov

Natiq Qasimov qərarını nə üçün dəyişdi?

II. «ONU ÖN CƏBHƏDƏ AX TARIN!»

Mübariz İbrahimov

Ağakərim dayı gecəni çox pis yatmışdı. Oğlu Mübariz sarıdan narahat idi. Mübariz düşmənlə üzbəüz mövqedə, ön cəbhədə xidmət edirdi. Hərbi xidmətə də könüllü getmişdi. Artıq gizir rütbəsindəydi. Özü də kəşfiyyatçı idi. Dəfələrlə düşmənin arxasına keçib dəqiq məlumatlarla sağ-salamat geri dönmüşdü. Düşmənin yerləşdiyi ərazini yaxşıca öyrənmişdi. Hansı səmtdən düşmən tərəfə keçib kəşfiyyat aparmağı, hansı yamacın, qayanın arxasında səngərlənib mövqe tutmağı özü üçün tam dəqiqləşdirmişdi. Bu gecə, 19 iyun gecəsi onun gecəsi olmalıydı. Düşməndən şəhidlərin, yurdunu itirənlərin intiqamını alacaqdı. Hökmən alacaqdı!

Ağakərim dayı səhər tezdən telefon zənginə yuxudan oyandı. Nigarançılıq içində telefonun dəstəyini qaldırdı:

— Eşidirəm!

Telefondan amiranə bir səs eşidildi:

— Salam, ağsaqqal!

— Salam. Buyurun, sizi eşidirəm.

— Sizi narahat edən hərbi hissə komandiridir. Oğlunuz bu gecə hərbi hissədən silahını götürüb və səngəri tərk eləyib. Bəlkə, evə gəlib?

Ağakərim dayı nə üçün komandirə Mübarizi ön cəbhədə axtarmağı tövsiyə etdi?

Ağakərim dayı bir an duruxdu. Sonra çox sakit halda dedi:

— Komandir, mən oğlumu yaxşı tanıyıram. O, heç vaxt fərariilik etməz. Onu buralarda yox, ön cəbhədə axtarın.

Bundan sonra telefon əlaqəsi kəsildi.

2010-cu il 19 iyun gecəsi Mübariz qəflətən ayağa qalxmışdı. Elə bil səngərə sığışmırdı. Daha dözə bilmirdi. Dəfələrlə televiziya da göstərilən bir səhnəni heç unuda bilmirdi. Jurnalist Çingiz Mustafayevin qucağında şaxtadan quruyub qaxaca dönmüş o Xocalı körpəsini. O qızcıgəzi görən gündən intiqam hissi ilə yanırdı. Düşmən bu balaca qızın həyatını məhv etmişdi. Yaşasaydı, indi o qız böyük bir qız olardı, universitetlərin birində oxuyardı. Mübariz beləcə düşünə-düşünə gecənin yarısı, ətraf səs-sizliyə qərq olanda silahını götürüb səngərdən çıxmışdı. O, bir ildən artıq idi ki, niyyətini kimsəyə söyləmədən bu gecə üçün hazırlamışdı. Silahdan dəqiq nişan almağı, bıçaq atmağı, əlbəyaxa vuruşmağı... Bir sözlə, hər şeyi mənimsəmişdi. Hər gün idmanla məşğul olmuşdu. Ona görə də fiziki hazırlığı çox yüksək idi. Yoxsa düşmən tərəfə keçməyin nə mənası vardı.

*Mübariz
bu gecəyə
necə hazır-
laşmışdı?*

Mübariz artıq təmas xəttini keçmişdi. Hər iki tərəfdə sakitlik idi. Əli avtomatının tətiiyindəydi, hər an atəş açmağa hazırıdı. Düşmənlə harada qarşılaşacağını da yaxşı bilirdi. Hələ bir az da qabağa getmək lazımdı. Amma bu elə də asan deyildi. Ətrafında ağac deyilən bir şey yox idi ki, gizlənə bilsin. Xırda təciklərin, qaya parçalarının, susuzluqdan boy atmamış böyürtkən kollarının, sirkan topalarının arxasına sinə-sinə irəliləyirdi. Yorulmamışdı, amma tər içindəydi. Murov dağından əsən sərin meh açıq yaxasından istilənmiş bədəninə hopurdu.

Bir an ayaq saxlayıb geriye, qoyub gəlidiyi səngərlərinə tərəf baxdı. Fikirləşdi ki, görən duyuc düşüb onu axtarmırlar ki? Onun haqqında pis fikrə düşməzlər ki? «Qoy nə düşünürlər, düşünsünlər, sabah açılarda əsl həqiqəti eşidib biləcəklər».

Yenidən düşmən səngərinə doğru irəlilədi. Bir az da getdi və nəhayət, düşmən əsgərini gördü. Düşmən əsgəri də onu görmüşdü. Mübariz bir atəşlə düşməni yerə sərdi. Düşmən əsgərləri qəfil atəş səsinə səngərlərdən çıxıb ora-bura qaçmağa, hara gəldi atəş açmağa başladılar. Mübariz gecənin alatoranlılığında onları çox yaxşı görürdü. Artıq dayanmaq olmazdı, intiqam vaxtıydı. Mübariz avtomatını sinəsinə sıxıb dayanmadan atəş açırdı. Düşmən böyük itki vermişdi.

Mübariz yerindən qalxıb geriyyə, doğma səngərlərinə doğru getdi. Tələsirdi, bir azdan səhər açılacaqdı. Neçə saat idi vuruşurdu. Atəş açmaqdan avtomat qızıb ovcunu bişirmişdi. Amma indi göynəyən ovcunun hayında deyildi, tək canıyla düşməyə böyük itki vermişdi. Gör Azərbaycan ordusu hücumə keçsəydi, nələr olardı.

O gecə sonda Mübariz də şəhid oldu. 19 iyun gecəsinin səhəri Mübariz İbrahimovun adı ilə açıldı. Hamı Azərbaycanın Mübarizindən, onun qeyri-adi şücaətindən danışdı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə Mübariz İbrahimova ölümündən sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanı adı verildi. Doğulduğu Biləsuvar şəhərində adına küçə verildi, məktəb açıldı.

Düşmən uzun müddət Mübariz İbrahimovun cəsədini Azərbaycana qaytarmaq istəmirdi. Lakin ölkə başçısının israrlı tələblərindən sonra Mübariz İbrahimovun cəsədi ermənilərdən alınaraq Bakıya gətirildi və Fəxri Xiyabanda dəfn olundu.

(Mübariz İbrahimov haqqında mətn yazıçı-publisist Mustafa Çəmənlinin «Mübariz» sənədli povesti əsasında hazırlanmışdır.)

Sual və tapşırıqlar

1. Nə üçün Natiq Qasimov geri çəkilməmişdi?
2. Düşmən yüksəkliyi ələ keçirmək üçün hansı vasitədən istifadə etdi?
3. Natiq Qasimov və Mübariz İbrahimovun qəhrəmanlıqlarını müqayisə et. Oxşar və fərqli cəhətləri bildir.
4. Mətnə verilən hadisələr arasında neçə il zaman fərqi var?
5. Daha hansı qəhrəmanlarımızı tanıyırsan? Onlar haqqında nə bilirsən?
6. Azərbaycanın Milli qəhrəmanları haqqında təqdimat hazırla.

54. MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN QURUCUSU

Azərbaycanın dahi oğlu Heydər Əliyev həyat və fəaliyyətini müstəqil Azərbaycanın yaradılmasına və inkişafına həsr etmişdir. O, hələ sovet Azərbaycanının rəhbəri olduğu vaxtda da vətənimizin iqtisadiyyatının dirçəlməsinə çalışmışdı. Əhalinin yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşmasına, elm və mədəniyyətin inkişaf etdirilməsinə böyük diqqət ayırmışdı. Vətənimizdə yeni fabrik və zavodlar açılırdı. Tikinti və abadlıq işləri aparılırdı. Beləliklə də, yeni iş yerlərinin açılması təmin edilirdi.

Heydər Əliyev hadisələri düzgün qiymətləndirən böyük dövlət xadimi idi. Tarixi hadisələrin axarını hələ bir neçə on il əvvəl müəyyən edə bilirdi. Ona görə də məhz ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq o, gələcək müstəqil Azərbaycanın təməlini qoyurdu.

Heydər Əliyev hələ o illərdən vətənimizin gələcəyini düşünərək milli siyasət yeridirdi. Azərbaycan dilinin, milli adət-ənənələrin qorunması, milli kadrların hazırlanması hər zaman onun diqqət mərkəzində idi. Yüksək vəzifələrdə azərbaycanlıların çalışmasını istəyən Heydər Əliyev bizim gənclərin xaricdə, Sovet İttifaqının ən böyük təhsil ocaqlarında təhsil almasını təmin edirdi.

Heydər Əliyevi narahat edən məsələlərdən biri azərbaycanlı hərbi kadrların çox az olması idi. Çünki hələ çar Rusiyası dövründə azərbaycanlıların azadlıq eşqinin məhv edilməsi üçün gənclər hərbi xidmətə cəlb edilmir, onlara mübarizə əzmini unutturmağa çalışırdılar. Bu siyasət sovet hökuməti dövründə də davam edirdi. O bunu dərk edirdi və gələcək faciələri duyaraq məqsədli tədbirlər gördü. Heydər Əliyevin səyi nəticəsində bu müstəmləkəçi siyasətə zərbə vuruldu. O çox çətin maneələri dəf edərək general Cəmsid Naxçıvanski adına hərbi məktəbin açılmasına nail oldu. Eyni zamanda azərbaycanlı gənclərin Sovet İttifaqının digər hərbi məktəblərində oxuması üçün tədbirlər gördü. Tarixçi alim Yaqub Mahmudlu öz xatirələrində yazır: «Yaxşı yadımdadır. 70-ci illərin sonu idi. Ali məktəblərə tələbə qəbulu ilə əlaqədar olaraq Mərkəzi Komitədə keçirilən ənənəvi müşavirəyə

*Azərbaycanlı
gənclərin xaricdə
təhsil almaq üçün
göndərilmələri
nə məqsəd
daşıyırdı?*

Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Heydər Əliyev hərbi məktəbin gənc kursantları ilə görüşərkən

mən də dəvət olunmuşdum. Heydər Əliyev təhsil nazirini və bir-iki ali məktəb rektorunu dinlədikdən sonra, Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinin rəisini çıxışa dəvət etdi. Və ona dərhal sual verdi: — Tələbələr içərisində azərbaycanlılar nə qədərdir? Aldığı cavabdan, yəni azərbaycanlıların hərbi təhsilə zəif cəlb olunmasından çox narazı qalan Heydər Əliyev həmin rəisi çox kəskin məzəmmət etdi və ona konkret tapşırıqlar verdi. Sonrakı il müşavirədə mən yenə iştirak etməli oldum. Heydər Əliyev Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinin rəisini yenə çıxışa dəvət etdi. Heydər Əliyev əvvəlki kimi bu mühüm işin gedişi ilə, xüsusilə azərbaycanlıların faizi ilə maraqlandı. Müəyyən irəliləyiş olma-

*Heydər Əliyev
nə üçün azərbay-
canlı gənclərin
hərbi məktəblərdə
oxumasında
maraqlı idi?*

sına baxmayaraq, yenə narazı qaldığını bildirdi. Böyük siyasətçinin dedikləri bugünkü kimi yadımdadır: «Yerli əhəlinin nümayəndələrini təyyarəçilik məktəblərinə göndərmək lazımdır. Təyyarəçilər hazırlamaq lazımdır. Bu günlərdə kosmonavtlar dəstəsinin tərkibi ilə maraqlandım. Dəstəyə bir nəfər də olsun azərbaycanlının cəlb olunmamasından

narazılığımı bildirdim. Mənə məlumat verdilər ki, kosmonavtlar dəstəsinə ancaq təyyarəçilik məktəbini bitirənləri götürürlər. Bu məsələ ilə də maraqlandım. Aydın oldu ki, SSRİ-nin təyyarəçilik məktəblərində Azərbaycanın yerli əhalisinin bir nəfər də olsun nümayəndəsi təhsil almır. Bəs siz hara baxırsınız?!»

İllər keçdi... Azərbaycanın tarixində ağırlı-acılı çox hadisələr baş verdi. 20 Yanvar faciəsi, Xocalı soyqırımını törədildi, vətən torpaqlarımızın 20 faizi işğal olundu, Azərbaycanın iqtisadiyyatı dağıldı, elm və mədəniyyətimiz durğunluğa məruz qaldı.

1993-cü ilin iyun ayı idi. Azərbaycan tarixinin ən çətin dövrlərindən birini yaşayırdı. Torpaqlarımız işğal edilmişdi. Ölkə vətəndaş müharibəsi təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Müxtəlif siyasi və hərbi qruplaşmalar arasında gedən daxili mübarizə respublikanı süquta doğru aparırdı. Bu zaman tarix səhnəsinə yenidən Heydər Əliyev dühası çıxdı. Heydər Əliyev ikinci dəfə Azərbaycanda hakimiyyətə qayıtdı. Bu qayıdış zülmətə, qaranlığa bürünmüş məmləkətə günəşin doğması idi. Bu itirilmiş ümidin, sınımış inamın təntənəsi idi. Beləliklə, 1993-cü ilin 15 iyunu tariximizə **Qurtuluş günü** kimi daxil oldu. Onun böyük dövlətçilik təcrübəsi xalqı yeni faciələrdən qorudu. Bundan sonra yeni Azərbaycanın qurulmasına başlandı.

Heydər Əliyev ilk dəfə sübut etdi ki, zamanın böyük məsələlərini böyük dövlətlər deyil, böyük siyasi xadimlər həll edir. Kiçik dövlətlərin böyük rəhbərləri öz dövlətini istənilən böyük dövlətlərlə tərəfdaş edə bilər. Ulu Öndərin müdrik daxili və xarici siyasəti ölkəmizi böyük dövlətlərin strateji tərəfdaşına çevirdi. Bütün dövrlərin ən böyük iqtisadi layihələrindən biri olan **«Əsrin müqaviləsi»** bunun sübutudur. 1994-cü ilin sentyabrında Azərbaycan Respublikası ilə dünyanın ən nüfuzlu ölkələrini təmsil edən neft şirkətləri arasında saziş imzalandı. «Neft strategiyası»nın əsası qoyuldu. Bu, adi iqtisadi saziş deyildi. Bu, iqtisadi inkişafımızın təməli, müstəqilliyimizin təminatı idi.

Türk-islam birliyini möhkəmləndirmək üçün Heydər Əliyev qardaş türk-islam dövlətləri ilə əlaqələri möhkəmləndirdi. Dünyanın bütün ölkələri ilə əməkdaşlıq münasibətləri yaradıldı. Tarixi qonşularımız olan Rusiya və İranla əlaqələr sahmana salındı. Gür-

Nə üçün bu saziş «Əsrin müqaviləsi» adlandırılır?

«Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması

cüstanla mehriban qonşuluq münasibətləri möhkəmləndirildi. Ulu Öndərin diplomatik fəaliyyəti nəticəsində dünya birliyi Dağlıq Qarabağın əzəli Azərbaycan torpağı olmasını və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıdı.

Daxili və xarici siyasət sahəsində əldə edilən uğurlar dünya azərbaycanlılarının milli hüquqlarının qorunmasına şərait yaratdı. Ulu Öndər dünya azərbaycanlılarının milli birlik rəmzi idi. Məhz onun təşəbbüsü ilə 2001-ci ilin noyabrında **Dünya Azərbaycanlılarının birinci qurultayı** keçirildi. Bu, milli birlik tariximizin yeni mərhələsinin başlanğıcı oldu. Dünya azərbaycanlıları ilk dəfə bir araya gətirildi. Qüdrətli Azərbaycana gedən yolun bütün azərbaycanlıların milli birliyindən keçdiyi sübut olundu.

Dahi şəxsiyyət uca bir dağa bənzəyir. Ondan uzaqlaşdıqca onun əzəməti və qüdrəti daha aydın görsənir. Ulu öndər Heydər Əliyevin həyatı və fəaliyyəti də belədir. Hər gün, hər ötən illər onun qüdrətinin nə qədər böyük olduğunu sübut edir. Təsadüfi deyildir ki, Heydər Əliyev «bütün dövrlərin böyük siyasi xadimi» kimi dəyərləndirilmişdir.

Ulu Öndərin gəncliyində bir arzusu olmuşdu. Onun arzusu memar olmaq idi. Lakin o, peşəkar memar ola bilmədi. Siyasi me-

mar oldu. Onun «şah əsəri» isə müstəqil Azərbaycan oldu. Qüdrətli Azərbaycan. Gücümüzün, qüdrətimizin mənbəyi olan müstəqil Azərbaycan dövləti yaşadı və möhkəmləndi.

Ulu rəhbər Ata Yurduğunu, doğma xalqımızı canından artıq sevirdi. O, həmişə deyirdi: «**Fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!**»

Doğma xalqını işıqlı gələcəyə qovuşdurmaq üçün gecəsini gündüzünə qatan, daim hiyləgər düşmənlərlə çarpışan dahi rəhbər Vətən yolunda, xalq yolunda bütün gücünü əsirgəmədi. 2003-cü ildə ulu rəhbər xəstələndi. O, Amerikanın Klivlend şəhərində müalicə olunurdu. Bu zaman ölkəmizdə yeni prezident seçkiləri keçirilməli idi. Xalq 30 ildən artıq ona rəhbərlik etmiş, Vətəni dəfələrlə ağır sınaqlardan xilas etmiş sevimli rəhbərdən ayrılmaq istəmirdi. Lakin Vətənin mənafeyini daim uca tutan müdrik rəhbər xalqın tələbinə müsbət cavab verməyə tələsmirdi. Ata Yurduğunu narahətçilik içərisində idi. Prezident kürsüsünə can atanlar çox idi. Lakin tükü-tükdən seçən xalqımız tərəddüd etmədən bir nəfərin üzərində dayandı. 2003-cü ilin prezident seçkilərində **İlham Əliyev** qalib gəldi.

*Nə üçün
Heydər
Əliyev xalqın
tələbinə
müsbət cavab
verməyə
tələsmirdi?*

2003-cü il dekabrın 12-də — soyuq bir payız günü Ulu rəhbər Ata Yurdundan çox-çox uzaqlarda — Amerikanın Klivlend xəstəxanasında əbədiyyətə qovuşdu. Dünyanın hər yerinə səpələnmiş çoxmilyonlu Azərbaycan xalqına çox ağır bir itki üz verdi. Bütün türk xalqları mətəm içərisində idi. Bu gün Heydər Əliyevin Bakı şəhərində Fəxri xiyabandakı məzarı xalqımızın və ölkəmizə gələn bütün qonaqların müqəddəs ziyarətgahına çevrilmişdir.

Sual və tapşırıqlar

1. Qurtuluş gününə qədər Azərbaycanımızın vəziyyətinin çətin olduğunu göstərən misalları sadala.
2. Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərliyə qayıtdıqdan sonra hansı tədbirləri həyata keçirdi?
3. Səncə, Azərbaycanın daxilindəki vəziyyətlə onun dünyadakı vəziyyəti arasında nə əlaqə vardır?
4. «Fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!» mövzusunda esse yaz.

55. ULU ÖNDƏRİN YOLU İLƏ

*Azərbaycan Respublikasının
Prezidenti İlham Əliyev*

*Səncə, İlham
Əliyevin uğurlu
dövlət xadimi
olmasının səbəbi
nədir?*

*İlham Əliyev
nə üçün ölkədə
idmanın inkişafına
xüsusi diqqət
yetirirdi?*

Azərbaycan Respublikasında Prezident seçkiləri keçirildi.

Tarixin hər üzünü görmüş, dəfələrlə zamanın sərt sınaqlarından üzüağ çıxmış xalqımız 2003-cü ilin oktyabr ayında İlham Əliyevi Prezident seçdi. Xalq yaxşı bilirdi ki, siyasətlə məşğul olmaq, Ata Yurdumuzun, doğma xalqımızın mənafeyini qorumaq hər kəsin hünəri deyil. Dünya sürətlə dəyişir. Ölkələr, xalqlar arasında yeni münasibətlər, əlaqələr yaranır. Dünyada çox mürəkkəb dəyişikliklər baş verir. Yeni rəhbər bütün bunlardan baş çıxarmalı, Heydər Əliyevin tutduğu yoldan dönməməlidir.

O, işğalçı erməniləri doğma Qarabağımızdan, işğal olunmuş bütün Vətən torpaqlarından qovub çıxarmaq üçün Heydər Əliyev kimi mübarizə aparmağı bacarmalıdır. Bu çətin vəzifələrin öhdəsindən ancaq İlham Əliyev gələ bilirdi. O, Vətənimizin müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasında və yeni Azərbaycanın qurulmasında fəal iştirak etmişdir. İlham Əliyev ölkəmizin daxilində həyata keçirilən quruculuq işlərinə böyük əmək sərf etmişdi. Heydər Əliyev xarici siyasətlə, xüsusən neft ixracı ilə bağlı ən mürəkkəb, ən çətin vəzifələri həmişə ona tapşırırdı. İlham Əliyev bütün bu tapşırıqların öhdəsindən həmişə layiqincə gəlmiş və müstəqil Azərbaycanın neft siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynamışdır.

İlham Əliyev hələ Milli Məclisin deputatı olarkən tez-tez Avropa Şura-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti məktəblilərin qonağıdır

*İlham Əliyev
xalqa verdiyi
sözü hansı
əməlləri ilə
yerinə yetirir?*

sının Parlament Assambleyasında erməni işğalçılarını cəsarətli və qətiyyətli çıxışları ilə ifşa etmişdi. O, Avropa Şurasında böyük hörmət qazanmış, tezliklə onun rəhbərliyindən biri səviyyəsinə ucalmışdı.

Ölkəmizin Milli Olimpiya Komitəsinə rəhbərlik edən İlham Əliyev az vaxt içərisində Azərbaycan idmanını ayağa qaldırmışdır. Bu gün idman Azərbaycanda ümumxalq hərəkətinə çevrilmişdir. «**Sağlam gənclik sağlam gələcək deməkdir!**» — bu müdrik siyasəti həyata keçirən İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə ölkəmizin hər yerində olimpiya idman-sağlamlıq kompleksləri fəaliyyət göstərir.

Hər bir ölkənin inkişafı onun təhsili ilə bağlıdır. Gələcək uğurların təməli təhsil siyasətindən asılıdır. Ona görə də İlham Əliyev təhsil sahəsinə xüsusi diqqət və qayğı göstərir. Təhsil sahəsində islahatlar keçirilir. Bu istiqamətdə müxtəlif proqram və sənədlər qəbul edilir. Ölkəmizin müstəqilliyinin qorunması və tor-

Azərbaycan ordusu

***Heydər Əliyev
Fondunun
fəaliyyəti
haqqında
nə bilirsən?***

paqlarımızın azad edilməsi ölkə prezidentinin fəaliyyətinin əsas istiqamətini təşkil edir. Bu məqsədlə Azərbaycan ordusunun daha da güclənməsinə diqqət göstərilir. Ordunun müasir silahlarla təchiz edilməsi təmin edilir. İlham Əliyev həm də Azərbaycan ordusunun Ali Baş Komandanıdır.

Artıq Azərbaycan dünyanın sürətlə inkişaf edən ölkələrindən biridir. Xalqımız öz prezidentinin hər bir addımını böyük razılıqla qarşılayır. Çünki o, daim xalqın içərində olur, onun ehtiyaclarını öyrənir, dərdinə çarə tapır — əməkhaqqını artırır; yeni iş yerləri açır. Xalqının həyatına dərin bələd olan Prezident İlham Əliyev bütün Azərbaycanı inkişaf etdirmək, Ata Yurdumuzun hər bir guşəsini abad, firavan görmək istəyir. O, prezident seçkilərindən əvvəl xalqa söz ver-

«Avropa oyunları 2015»in təntənəli açılışı

mişdi ki, **mən Azərbaycanın hər bir vətəndaşının prezidenti olacağam!** Prezident atdığı hər bir addımda sözünə sadıq olduğunu sübut edir. Azərbaycanın hər bir bölgəsini, şəhərini, qəsəbəsini, kəndini, xalqın hər bir övladını, ölkənin bütün vətəndaşlarını eyni məhəbbətlə sevir. İlham Əliyev müasir dünyanın böyük dövlət xadimidir. Onun bütün dünyada böyük hörməti və nüfuzu var. Xalq onu sevir və dəstəkləyir. Çünki İlham Əliyev ulu rəhbərimiz Heydər Əliyevin layiqli davamçısıdır. O, Heydər Əliyev yolu ilə gedir və xalqı da öz arxasınca aparır!

Heydər Əliyev irsinin daha bir davamçısı Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevadır. Müasir Azərbaycanın quruculuq işlərində və inkişafında fəal iştirak edənlərdən biri də məhz Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etdiyi **Heydər Əliyev Fondudur**. Yardıma ehtiyacı olan hər bir insana qayğı və diqqət Heydər Əliyev Fondunun əsas qayğılarından biridir.

Uşaqqlar hər zaman Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın diqqət mərkəzindədir

**Qəbələ
Beynəlxalq
Musiqi
Festivalının
Azərbaycan
üçün əhəmiyyətli
nədir?**

Heydər Əliyev Fondu və onun rəhbəri Mehriban Əliyeva Azərbaycanın firavan gələcəyi, Azərbaycan xalqının bu günü və xoşbəxt sabahı naminə fəaliyyət göstərir.

Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə Qəbələdə Beynəlxalq Musiqi Festivalının keçirilməsi də Azərbaycan tarixini və musiqisini dünya xalqlarına tanımaq yolunda düşünülmüş incə addımdır.

İstedadlı gənclərin üzə çıxarılması, inkişafı, onların dünyaya tanınması məsələləri, sərgilərin, konsertlərin təşkili Heydər Əliyev Fondunun əsas məqsədlərindəndir. Müxtəlif layihələr hazırlayıb həyata keçirən Fond ölkəmizdə və xaricdə gənc istedadların təbliğ edilməsi ilə əslində, Azərbaycan mədəniyyətini dünyaya tanıdır.

2011-ci ildə Azərbaycan Avropanın nüfuzlu musiqi yarışması olan «**Avroviziya**» mahnı müsabiqəsində qalib gəlmişdir. Bu qələbə Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərliyi ilə Heydər Əliyev Fondunun həyata keçirdiyi layihələrin, gənclər arasında aparılan obyektiv seçimlərin nəticəsində qazanılmışdır.

2015-ci ildə keçirilən **BAKİ—Avropa oyunları** da Azərbaycanda idmana və gənclərə qayğının ən gözəl nümunəsi idi.

Ulu öndərimizin xeyirxah əməllərini, azərbaycançılıq ideyalarını əsas götürərək Mehriban Əliyeva ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında, Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınılmasında, milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasında və digər tələyüklü məsələlərin həllində Prezident İlham Əliyevin ən yaxın silahdaşdır.

Prezident İlham Əliyevlə çiyin-çiyinə Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyi naminə birgə addımlayan ölkənin birinci xanımı Mehriban Əliyeva durmadan, yorulmadan xeyirxah əməllərinə davam edir.

Mehriban xanım həm ömür-gün yoldaşı kimi, həm ana kimi, həm də sadəcə bir xanım kimi Azərbaycan qadınlığının simvoludur. O, qayğıkeş, diqqətli, mərhəmətli, işgüzar xüsusiyyətləri ilə xalqın sevdiyi qadın liderdir.

Sual və tapşırıqlar

1. Xalq nə üçün İlham Əliyevə böyük ümid bəsləyirdi?
2. İlham Əliyevin xalqın ümidlərini doğrultmasını misallarla əsaslandır.
3. Cədvəli dəftərinə çək və tamamla.

Son illərdə ölkəmizdə əldə edilmiş uğurlar		
İqtisadiyyat	Mədəniyyət	Xarici siyasət

4. «Qərbi fəth edən Şərq qadını» mövzusunda esse yaz.
5. Azərbaycan tarixinin və mədəniyyətinin təbliği üçün nə təklif edərdin?
6. Heydər Əliyev Fondunun fəaliyyəti haqqında nə bilirsən? Mövzunu mətnin və əlavə məlumatın əsasında danış.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

AZƏRBAYCAN TARİXİ 5

*Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün
Azərbaycan tarixi fənni üzrə*

DƏRSLİK

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Yaqub Mikayıl oğlu Mahmudlu**
Hafiz Əkbər oğlu Cabbarov
Leyla Əhliman qızı Hüseynova

Redaktor	Gülər Mehdiyeva
Bədii və texniki redaktor	Abdulla Ələkbərov
Dizaynerlər	Səbinə Məmmədova, Təhmasib Mehdiyev
Rəssamlar	Gündüz Ağayev, Azər Dadaşov
Korrektorlar	Natəvan İsmayılova, Ülkər Tağıyeva

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
24.05.2016-cı il tarixli 354 №-li
əmrinə əsasən təsdiq edilmişdir.*

© Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2017

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 10,9. Fiziki çap vərəqi 13,0. Formatı 70x100 ¹/₁₆.
Səhifə sayı 208. Ofset kağızı. Məktəb qarnituru. Ofset çapı.
Tiraj 18990. Pulsuz. Bakı—2017.

«Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya» MMC

Bakı, AZ 1052, F.Xoyski küç., 149

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sənə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sənə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, sən də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsan ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşın ondan sənin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sənə təhsildə uğurlar arzulayırıq!